

CULTE I DEVOCIÓ A LA PURÍSSIMA AL BISBAT DE TORTOSA (SEGLES XIII-XXI)

JOSEP ALANYÀ I ROIG

1. TORTOSA, UN BISBAT MARIÀ. ELS ORÍGENS

L'antic bisbat de Tortosa, que, havent-se establert sobre el territori de la Il·lencavònia ibera, s'estenia des del Segrià, en terres de Lleida, fins a la Plana Baixa de Borriana, a tocar de l'arxidiòcesi de València, ha estat de sempre, com la resta dels bisbats de la Tarraconense, un bisbat eminentment marià. L'afirmació es justifica pel fet que Madona Santa Maria ha estat a Tortosa, com a Tarragona, Girona, Lleida, la Seu d'Urgell i Solsona, la titular de la catedral i de la canònica i, seguint amb l'estadística, només al bisbat tortosí, ha estat també titular, sota diverses advocacions, de 60 esglésies parroquials, 70 santuaris i ermites, 5 esglésies no parroquials i 29 oratoris i capelles.

Si estenem la visió estadística a la resta de bisbats, els resultats esdevenen impressionants. Així, l'arquebisbat de Tarragona compta amb 63 parròquies, 70 santuaris i ermites, 18 esglésies no parroquials i 122 oratoris i capelles dedicats a la Benaurada Verge Maria. L'arquebisbat de Barcelona té avui, inclosos els dos nous bisbats sufraganis recentment erigits, 129 parròquies, 103 santuaris i ermites, 22 esglésies no parroquials i 119 oratoris i capelles posats sota l'advocació de Santa Maria. El bisbat de Lleida, incloses les parròquies de la Franja de Ponent recentment traspassades al nou bisbat de Barbastre-Montsó, té 80 parròquies, 51 santuaris i ermites, 12 esglésies

parroquials i 76 oratoris de titularitat mariana. A Girona hi hem comptat 75 parròquies, 112 santuaris i ermites, 27 esglésies no parroquials i 162 oratoris i capelles. Al bisbat de la Seu hi hem trobat 99 parròquies, 108 santuaris i ermites, 38 esglésies no parroquials i 75 oratoris i capelles. A Vic són 66 parròquies, 113 santuaris i ermites, 30 esglésies no parroquials i 203 oratoris i capelles els que estan dedicats a la Mare de Déu. I, finalment, a Solsona, amb dedicació mariana, hi ha 49 parròquies, 69 santuaris i ermites, 36 esglésies no parroquials i 80 oratoris i capelles.¹

Els resultats totals revelen la centralitat de la figura de Santa Maria, Mare de Déu, en la fundació i creixement de les comunitats cristianes a casa nostra des dels primers temps fins als nostres dies. En efecte, a l'Església Tarraconense li han estat dedicades 615 esglésies parroquials, 696 santuaris i ermites, 188 esglésies no parroquials i 704 oratoris i capelles amb culte públic i semipúblic, això és, 2.203 llocs sagrats amb culte litúrgic i devoció a Madona Santa Maria, la Mare de Déu. El nombre ja és força significatiu en xifres absolutes, però ho és encara més si el comparem amb el nombre de municipis històricament pertanyents a la nostra Província Eclesiàstica, que és de 1.034. D'aquests, 940 són administrativament catalans, 39 són valencians i els restants –4 aragonesos i altres 51 valencians– havien format part del bisbat tortosí fins a les segregacions que aquest patí els anys 1956 i 1960 respectivament, quan les parròquies aragoneses s'integraren a l'arquebisbat de Saragossa, la de Maiàls ho féu al bisbat de Lleida i les valencianes al bisbat de Sogorb-Castelló.² Podem dir, doncs, a la vista dels nombres, que la nostra és una geografia estelada de temples marians formant aquí, a la terra, una fervent constel·lació de fe i culte hiperdúlic, tan arrelada i orientadora com ho són a l'espai sideral, lluminoses, les constel·lacions astronòmiques.

1. Guia de l'Església dels bisbats de la Tarraconense. Any 2004; Joan CARRERES, coord., *Guía para visitar los santuarios marianos de Cataluña*, Barcelona, 1988; Francesc CARRERAS CANDI, dir., *Geografía General de Catalunya*, 6 vols., Barcelona, 1908 i ss.; Carlos SARTHOU CARRERES, *Provincia de Castellón*, dins *Geografía General del Reino de Valencia*, dirigida per Francesc CARRERAS CANDI, Barcelona, 1913; *Viaje por los santuarios de la provincia de Castellón*, Castelló de la Plana, 1909; P. Fr. Narciso CAMÓS, O.P., *Jardín de María, plantado en el Principado de Cataluña, enriquecido con muchas imágenes de esta Celestial Señora, que como plantas Divinas descubrió en él milagrosamente el Cielo: y adornado con muchos Templos y Capillas dedicadas a su sabrosísimo Nombre*, Barcelona, 1657.

2. Josep ALANYÀ I ROIG, *El Seminari Diocesà de Tortosa*, pp. 19-21; 90-100.

Al bisbat tortosí encapçala les advocacions marianes la titular de la catedral, Madona Santa Maria de l'Estrella,³ a la qual fan corona, com a principals, entre els santuaris on es veneren, les advocacions de la Cinta, de la Petja, del Coll de l'Alma,⁴ de Mig Camí, de Montserrat, de l'Aldea (Tortosa), dels Àngels (Orta, Sant Mateu del Maestrat), de l'Avellà (Catí), de la Balma (Sorita), de Benifassà (la Pobla de Benifassà), de Dalt (Benifallet),^{4 bis} dels Dolors (Vilalba dels Arcs), de les Eres (Villores), de l'Ermitana (Peníscola), de la Foia (Cabassers), de la Font (Traiguera, Castellfort, Portell de Morella), de la Fontcalda (Gandesa), de Gràcia (Vila-real, Cinctorres), de Lloret (Ulldecona), del Llosar (Vilafranca), de la Misericòrdia (la Fatarella), de l'Oliva (Bítem), de Pallerols (la Sénia), de la Pietat (Ulldecona), de les Pinyeres (El Masroig), del Portal (Batea), del Remei (Alcanar, Flix), del Sargar (Herbés), del Socors (Càlig), de la Taronja (Olocau del Rei) i de Vallivana (Morella).

Entre les advocacions marianes titulars de les esglésies parroquials trobem l'Assumpció en 40 parròquies; la Maternitat, generalment amb la denominació de Madona Santa Maria, en 22; la Nativitat en 9; la Purificació i el Roser en 2; i la Immaculada Concepció, Santa Maria de les Neus, del Pópulo, dels Àngels, dels Dolors, de la Cinta, de l'Oliva, del Mar, del Remei, del Socors i la Mare de Déu Pastora en 1. Comptem entre les més antigues l'Assumpció, la Maternitat (Santa Maria), la Nativitat i les advocacions circumstanciades –de les Neus, del Pópulo, de l'Oliva i del Socors– (segles XII-XV); entre les més modernes la Purificació, el Roser i els Dolors (segles XVI-XIX); i la més recent, com a titular de parròquia, la Immaculada Concepció (segles XIX-XX).

La devoció a Santa Maria fou ja principal en el bisbat tortosí des dels propis orígens i així quedà recollit en la carta de donació del comte de Barcelona Ramon Berenguer IV a l'església de Tortosa, de 5 d'agost del 1151: «... concedo Domino Deo et ecclesie Sancte Dei

3. Sant Isidor de Sevilla, en el llibre VII de les *Etimologies*, quan tracta «de reliquis in Evangelio nominibus», diu de la Mare de Déu: «Maria inluminatrix, sive stella maris. Genuit enim lumen mundi. Sermone autem Syro Maria domina nuncupatur; et pulchre; quia Dominum genuit» (*Etimologiarum*, VII, 10,1).

4. Avui Coll de l'Alba.

4 bis. La imatge, una talla de fusta policromada de la fi del segle XIII, ha estat trobada recentment amagada sota el paviment de l'església vella, dita de la Mare de Déu de Dalt, on l'havia enterrat el rector, mossèn Vicent Ferreres Simó, mort el 1936, durant la revolució antireligiosa.

Genitricis Marie, que quondam apud Dertosam celebris sedes pontificalis fuit...».⁵ Aquesta titularitat mariana, reconeguda antiga, apareix ja en data de 31 de desembre del 1148 en la carta de donació que el comte havia signat atorgant a l'església de Santa Maria de Tortosa el delme i la primícia dels cristians, la desena part del delme dels sarraïns que vivien dins el territori del bisbat, les possessions de la mesquita major de Tortosa i dos forns, un per al bisbe i un per als canonges,⁶ i serà la mateixa que, com a element d'identitat, figurarà en tota la documentació medieval i en la que es formarà en segles posteriors i fins als nostres dies.⁷

De l'antiga església visigòtica tortosina, documentada a partir de l'any 516, ens ha arribat escassa notícia, reduïda a l'índex episcopalògic —«Ursus, Assellus, Maurelio, Julianus, Froisclus,⁸ Joannes, Afrila, Cecilius, Joannes Involatus», tots ells documentats entre els anys 516 i 693— i a la làpida trilingüe, presidida pel Crismó i escrita en hebreu, grec i llatí (segle VI),⁹ dos elements, documental i arqueològic, que es completen amb l'existència de sengles monedes de Recared i d'Agila encunyades a Dertosa (segles VI-VII).¹⁰

Del temple cristià, que, amb Matamoros i Bayerri, suposem existent a l'indret del temple romà, a falta de prospecció arqueològica no s'ha trobat res *in situ* fins al dia d'avui. Tanmateix hi ha acord en l'existència i en la ubicació del temple a la zona de l'antiga aula capitular, avui capella del Sagrari de la catedral,¹¹ on la comunitat cristia-

5. Arxiu Capitular de Tortosa (ACTo), Privilegis i donacions reials, 8. Publicat per Antoni VIRGILI, *Diplomatari de la catedral de Tortosa (1062-1193)*, doc.28, pp. 75-77.

6. ACTo, Privilegis i donacions reials, 25. Antoni VIRGILI, *op. cit.*, doc. 13, pp. 58-59.

7. L'abundantíssima documentació custodiada a l'Arxiu Capitular i a l'Arxiu Històric Diocesà abonen la nostra afirmació.

8. Entre els bisbes Froisclè i Joan podia haver estat bisbe de Tortosa, des de l'any 614, un tal *Rufinus*, qui hauria assistit al concili d'Egara celebrat aquest mateix any, però no en tenim cap prova documental que ho aboni perquè en les signatures de les actes conciliars no s'expressen les seus respectives dels bisbes assistents. I, a més, l'única referència que hi ha d'aquest personatge és la del Crònic de Marc Màxim, una obra que no mereix fe històrica. (Manuel RISCO, *España Sagrada*, 42, pp. 84-85).

9. Enrique BAYERRI, *Historia de Tortosa y su comarca*, VI, pp. 90-110.

10. *Ibidem*, pp. 72-75.

11. El canonge Josep MATAMOROS, referint-se a la prehistòria de la catedral tortosina, en explicació del plànol que presenta, escriu: «El número 1 corresponde al

na, presidida pel bisbe, celebrava la litúrgia dominical i les principals festes de l'any.

El temple visigòtic tortosí, com els que s'han conservat de l'antiga Hispània, degué ser una arquitectura tancada, intimista, fosca, amb alguns –pocs– temes esculturats simbòlics en els frisos i capitells, un temple anicònic amb la centralitat posada en l'altar, sense imatges de veneració, fora potser de la figura del Pantocràtor i de la de Santa Maria «Theotókos», presents no abans del segle VII, puix que fins a aquesta data no eren ben vistes les representacions iconogràfiques. A més, la relació íntima i indestructible entre la divinitat de Jesucrist i la maternitat divina de Maria no s'expressà amb potent embranzida en l'art cristià occidental sinó a partir del dogma d'Èfes (431) i de l'excel·lent representació musivària de l'Anunciació de Maria de l'arc triomfal de la basílica de Santa Maria la Major, on Maria, «Imperatrix», vestida com a reina i coronada com a «Augusta», asseguda en un tron i envoltada d'àngels formant-li cort, rep el missatge d'un àngel Gabriel volador sota la figura de l'Esperit Sant simbolitzat en un colom.¹²

El culte i la devoció de la comunitat visigòtica a la Mare de Déu estaven, doncs, emmarcats per la teologia de l'Encarnació i Redempció de Jesucrist, d'ella en prenien sentit i se centraven, per tant, en la maternitat divina, en la virginitat i en la puritat. Pel que fa a la maternitat cal entendre aquesta modalitat de la devoció mariana com una resposta de la comunitat catòlica a l'arrianisme, que negava la divinitat del Verb, i al priscil·lianisme, que, entre altres errors, afirmava que el Fill de Déu s'anomenava Unigènit només perquè va néixer de la Verge Maria, i que calia dejunar el dia de Nadal i els diumenges

templo gentilicio primitivo, lugar en que, posteriormente, durante los tiempos apostólicos, se supone levantada la primera iglesia cristiana [...] El emplazamiento de esta iglesia hipotética se señala, según se ve, en el mismo espacio ocupado actualmente por la capilla del Sagrario. A esta iglesia tal vez debe referirse Puig y Cadafalch, en su obra monumental "Arquitectura Románica a Catalunya" (vol. 1º, pág. 306), al decir que la iglesia de Tortosa desapareció a raíz de la invasión musulmana, quedando de ésta reducidos y dudosos fragmentos arquitectónicos.» (J. MATAMOROS, *La catedral de Tortosa*, pp. 11-12).

12. Josep GUDIOL I CUNILL, *Nocions d'Arqueologia Sagrada Catalana*, pp. 174-178; Juan PLAZAOLA, *Historia y sentido del arte cristiano*, pp. 103-106; 137-143; Núria de DALMASES i Antoni JOSÉ i PITARCH, *Història de l'art català*, I, pp. 15-58.

perquè no creien que Jesucrist hagués nascut en naturalesa humana vertadera per tal com els cossos humans només podien ser obra del diable. Pel que fa a la virginitat, els catòlics visigòtics eren concordes amb les ensenyances de sant Ildefons exposades en el llibre apologètic *De virginitate perpetua sanctae Mariae adversus tres infideles*, on defensava la virginitat «ante partum, in partu et post partum»;¹³ allò mateix que havia expressat sant Ireneu de Lió amb la precisió d'aquestes paraules transportades del grec al llatí: «Purus pure puram aperiens vulvam».¹⁴ I pel que fa a la puritat, creien allò mateix que Baquiari afirmava de Maria de Natzaret, «Maria, incorrupta et sancta», en proposar-la com a exemple a una dona devota, de família sacerdotal.¹⁵

Puritat, Anunciació a Maria-Encarnació del Verb i Maternitat divina, cregudes, confessades i proclamades pel poble cristià, inspiraren els textos litúrgics i devocionals i la iconografia mariana més antiga. La iconografia, derivada dels Evangelis canònics i dels apòcrifs, ha representat la Verge Maria com a «Theotókos-Mater Dei», figura pròpia del cicle del Naixement i Infantesa de Jesucrist (Genealogia de Jesucrist, Anunciació, Naixement, Adoració dels Pastors, Adoració dels Mags, Fugida a Egipte, Circumcisió, Purificació i Presentació al temple, Sagrada Família, Jesús davant els doctors de la llei), com a «Corredemptrix-Mater Dolorosa», en l'escenografia de la passió, crucifixió i mort del Senyor (Crucifixió, Descendiment de la Creu, Pietat, Enterrament), com a «Mater Ecclesiae», presidint el col·legi apostòlic en les representacions de la Pentecosta, com a «Virgo Mater Gloriosa» en les representacions de la «Koïmesis»-Dormició de Maria, de l'Assumpció al cel i de la Coronació, i com a «Virgo Mater Pura, Intacta et Incorrupta».

13. ILDEPHONSUS TOLETANUS, *De virginitate perpetua sanctae Mariae*, dins J. P. MIGNÉ, *Patrologiae cursus completus, Series Latina*, 95, cols. 51-110. Vegeu també San Ildefonso, *De virginitate Beatae Mariae* (Centro de Estudios Históricos Madrid, 1937). Hi ha publicada també edició crítica amb estudi i traducció del tractat *De perpetua virginitate Sanctae Mariae contra tres infideles* per l'Arxiprest de Talavera en el llibre del pare José Madoz, s.j., *San Ildefonso de Toledo a través de la pluma del Arcipreste de Talavera*, segon volum de la «Biblioteca de Antiguos Escritores Cristianos Españoles», de l'Institut «Francisco Suárez» de Teologia (1943).

14. SANT IRENEU DE LIÓ, *Adversus haereses*, 3, 19, dins J. P. MIGNÉ, *Patrologiae cursus completus, Series Graeca*, 7, cols. 941 ss.

15. BAQUIARIUS, *Epistolae*, II, dins J. P. MIGNÉ, *Patrologiae cursus completus, Series Latina, Supplementum 1*, cols. 1038-1044.

2. ICONOGRAFIA MARIANA TORTOSINA (SEGLES XII-XVI)

Les representacions iconogràfiques més antigues de Maria al bisbat de Tortosa amalgamen l'Anunciació, la Maternitat divina i la Coronació i, en elles, implícitament, la Puritat. Aquesta amalgama, arrelada a l'Edat Mitjana, esdevingué una tradició constant en el tractament dels misteris de la vida de Maria pels artistes que treballaren per a les parròquies de la diòcesi tortosina entre els segles XII i XVIII. Així, trobem la «Maiestas Mariae» de la Canònica, reproduïda al claustre de la seu (segle XIII) i en diversos segells del Capítol (segles XIII-XX), l'Anunciació i la Maternitat divina en algunes miniatures dels còdexs de l'Arxiu Capitular (segles XII-XV), en el timpà de la porta major i capitells de Santa Maria la Major i el convent de Sant Francesc de Morella, en diferents pedres claus i capitells d'esglésies gòtiques com la seu de Tortosa, l'antiga arxiprestal, avui concatedral, de Santa Maria de Castelló de la Plana, el santuari de la Mare de Déu de la Font de la Salut i el campanar de Traiguera (segles XIII-XV), en la làpida funerària de Ramon de Paholac del claustre de la seu tortosina¹⁶ i en el relleu de Castellfort (segle XIV), en el revers de la creu termenal del Placet de l'Església, de Batea, en el capitell dels peirons de Sant Gil, de la Mata de Morella, i de Villores (segle XV), en la portada gòtica i el retaule de pedra de Déu lo Pare de l'església arxiprestal de Sant Mateu del Maestrat (segle XIV), en una clau de l'antiga església de la Mare de Déu de l'Aldea (segle XVI) i en la creu major de Traiguera (segle XV).¹⁷

Troblem aquests mateixos temes relacionats en els retaules gòtics, renaixentistes i barrocs que fins al 1936 ornaven els temples de la diòcesi, d'entre els quals creiem dignes de menció els de Sant Miquel, de la Pobla de Ballestar; de la Mare de Déu de Gràcia, de Cinctorres; de Santa Maria, de la Mata; dels Goigs de la Verge Maria, de Xiva de Morella, obra de Bernat Serra; i els de Santa Maria de Morella, d'Ares del Maestre, de Catí, obra de Guillem Ferrer; els de Santa Maria de

16. L'any 1936 foren mutilats els caps de la Verge Maria i de l'arcàngel Gabriel. En la fotografia de la làpida que es conserva al Fons de mossèn Eduard Solé, a l'Arxiu Històric de les Terres de l'Ebre, facilitada amb la corresponent informació per Joan Hilari Muñoz, les dues imatges apareixen encara íntegres.

17. Josep ALANYÀ I ROIG, *Urbanisme i vida a la Morella medieval (s. XIII-XV)*; pp. 101-145; 188-193; 194-233; 236-253.

Castellfort i de Xert, de Pere Lembrí; i els de la Mare de Déu del Llosar de Vilafranca del Cid, de Santa Bàrbara de la Mata, de la confraria de Santa Maria d'Alcalà de Xivert i de Santa Maria de l'arxiprestal de Sant Mateu, de Valentí Montoliu (segle xv); el retaule major (segle xiv) i els del Nom de Jesús (segle xvi) i del Roser (segle xviii), de la seu de Tortosa; i el retaule major de Santa Maria de Morella (segle xvii), encara existents.¹⁸

S'han conservat així mateix representacions de la Dormició i de l'Assumpció a la portalada gòtica de l'arxiprestal de Sant Mateu (segle xiv), en una clau de volta de la parroquial de Traiguera i en les claus majors de les de Calaceit i Flix (segle xvi), en la creu processional major de Traiguera i en nombrosos retaules produïts als obradors de Morella, Tortosa i Sant Mateu (segles xiv-xv). I l'escena de la Coronació de Maria llueix, bellament policromada, a la clau major i al retaule de Madona Santa Maria de la seu de Tortosa (segle xiv), presideix el timpà de la porta dels Apòstols de la basílica de Morella (segle xiv) i és present també a la darrera clau de volta de l'església de Sant Mateu del Maestrat, al capitell del peiró del Cap de Vila de Cincorres (segle xv) i en nombrosos retaules dels realitzats a l'Edat Mitjana fins als barrocs. El tema de la Coronació apareix també sovint brodat en el capellet de les capes pluvials dels segles xv-xvi, com ara la del tern de Sant Julià, de Morella, i la de l'església de Sant Miquel de Batea.

Aquesta amalgama de l'Anunciació, Maternitat divina i Coronació –«Maria Virgo-Mater-Regina»– respon a la creença que la Verge Maria esdevingué ja reina com a «Mater Dei» en el moment de la divina concepció de Jesús i no després de l'Assumpció. La Coronació en el moment de l'Anunciació pertany als inicis de la història de Maria,

18. Ángel SÁNCHEZ GOZALBO, *Bernat Serra, pintor de Tortosa y de Morella* (Castelló de la Plana, 1935); *Pintores de Morella* (1943); Manuel BETÍ BONFILL, *El pintor cuatrocentista Valentín Montoliu* (1928); Victòria ALMUNI I BALADA - Josep LLUÍS I GINOVART, *Santa Maria Dertosae. Catedral de Tortosa* (Tortosa, 2000); Josep ALANYÀ I ROIG, *Llibre de la Mare de Déu del Portal, patrona de Batea* (Barcelona, 2000); AA. VV., *Catàleg de l'Exposició La Memòria Daurada. Obradors de Morella (s. XIII-XVI)* (Morella, 2003); AA. VV., *Fidei Speculum. Art litúrgic de la diòcesi de Tortosa* (Tortosa, 2000); Mariano JOVER FLIX, *Tortosa. Testimonio histórico-gráfico* (Tortosa, 1973); *La Santa Cinta de Tortosa* (Tortosa, 1978); Victòria ALMUNI I BALADA, *Un exemple de fàbrica baixmedieval de gran envergadura: La catedral de Tortosa als segles XIV i XV*. Tesi doctoral inèdita. 3 vols. (Universitat de Barcelona, 2002).

quan, «gratia plena», acceptà de ser Mare de Déu i la seva reialesa s'associà a la del seu Fill, el qual, com li diu l'arcàngel Gabriel, «Filius Altissimi vocabitur, et dabit illi Dominus Deus sedem David patris eius: et regnabit in domo Iacob in aeternum, et regni eius non erit finis». ¹⁹ Aquest mateix és el sentit de les paraules de l'arcàngel que trobem a l'Evangelium del Pseudo Mateu: «Noli timere, Maria, invenisti gratiam apud Deum: ecce concipies in utero et paries regem, qui imperet non solum in terra sed et in caelis, et regnabit in saecula saeculorum». ²⁰ La Coronació en el cel pertany a la culminació de la història de Maria i n'és l'apoteosi, l'acompliment gloriós de la promesa de la glòria futura en aquella «ancilla Domini» que Déu s'havia escollit per a Mare del Verb fet Home. Podem dir, doncs, que l'Anunciació i la Coronació abracen la totalitat del misteri de Maria com a Mare de Déu, elevada en gràcia i santedat al punt més alt que pugui assolir un ésser creat.

Encara que en tot el bisbat no ens han arribat proves iconogràfiques ni documentals anteriors al segle XII, creiem que la devoció i el culte a Santa Maria «Virgo-Mater-Regina» no s'improvisaren amb la reconquesta cristiana sinó que ja existien abans com sembla abonar-ho la titularitat de l'església major, anomenada «Ecclesia Sancte Dei Genitricis Marie... quondam apud Dertosam celebris sedes pontificalis». Ara bé, cal admetre que en la darrera etapa de la reconquesta (1225-1237) la devoció i el culte a la Verge Maria, Mare de Déu, experimentaren un impuls notable que deixà senyal inesborrable en la zona valenciana del bisbat tortosí. Impuls que cal atribuir al rei Jaume I i al seu conseller, col·laborador fidel i bisbe de Tortosa, Ponç de Torrella, qui, fins i tot armat, acompanyava el Conqueridor, beneïa les hosts i celebrava la primera missa a les viles i llocs guanyats als sarraïns.

En efecte, animat de l'esperit de croada, Jaume I, qui ja havia escrit a Pere Nolasc que «no alçarem el setge de Mallorca fins que hi siguin cantades les lloances de la Mare de Déu», ²¹ preparava l'estratègia de la reconquesta, la decidia i exposava als seus consellers i a la Cort pregant «a nostre Senyor Déus e a la Verge sancta Maria mare sua», amb paraules «que sien a honor de nós e de vós qui les

19. Lc 1, 26-38.

20. *Evangelium Pseudo Matthaei*, IX, 2.

21. Robert I. BURNS, *El regne croat de València*, pp. 53-54.

escoltarets, e que sien a plaer de Déu e de la sua mare nostra dona sancta Maria».²²

El rei Jaume, qui duia sempre amb ell una lleugera imatge de la Mare de Déu, mai no empenia una acció bèl·lica sense encomanar a Déu i a Santa Maria la seva persona, les dels rics homes, consellers i soldats i l'èxit de l'empresa. Així ho féu davant l'illa de Mallorca, on, havent-hi mala mar,

«... nós, quan vim aquest perill haguem gran desconhort, mas tornam a Nostre Senyor e a la sua Mare e faem aital oració: - Senyor Déus, ben coneixem que ens has feit rei de la terra e dels béns que nostre pare tenia per la tua gràcia, e anc no començam gran feit ni perillós tro aquesta saó. [...] ara, Senyor, creador meu, ajudats-me, si a vós ve en plaer, en aquest tan gran perill, que tan bon feit com jo he començat no es pusca perdre, car no el perdria jo tan solament, mas vós lo perdríets majorment, car jo vaig en aquest viatge per exalçar la fe que vós nos havets donada, e per baixar e destruir aquells que no creen en vós. E, doncs, ver Déus e poderós, vós me podets guardar d'aquest perill, e fer complir la mia voluntat que he per servir a vós. [...] E vós, Mare de Déu, que sots pont e pas dels pecadors, prec-vos, per les set alegries e per les set dolors que hagués del vostre car fill que us membre de mi en pregar al vostre car fill que ell m'estorça d'esta pena e d'aquest perill en què jo só, e aquells qui van ab mi.»²³

Amb profunda convicció el rei escoltava i compartia les paraules que pronuncià el bisbe de Barcelona davant l'illa per animar les tropes:

«Aquest feit en què el rei nostre senyor és e vosaltres és obra de Déu, que no és pas nostra. [...] E tothom se deu pensar, e pot, que Déu e la sua Mare no es partirà vui de nós, ans nos darà victòria...».²⁴

I els cavallers i infants avançaven, atacaven i vencien, «tota la host a una vou», cridant «Sancta Maria, Sancta Maria, Sancta Maria». Així ho feren davant Mallorca, assetjant Peníscola (1225), atacant Morella (1232), Sant Mateu, Vinaròs, Benicarló, Peníscola, Càlig, Borriana, Xivert i Cervera (1233), Cabanes, Polpís, Castelló, Borriol,

22. *Libre dels Feits*, 48.

23. *Libre dels Feits*, 57.

24. *Libre dels Feits*, 62.

Alcalatén, Benassal, Albocàsser, Vilafamés i Almassora (1235). Jaume I creia que la força de Déu l'assistia i el seu braç potent, amb l'ajuda de la Verge Maria, era amb ell: «E pensam nós que ab ajuda de Déu e de la sua mare havíem conquest de Tortosa tro a Borriana»; i davant l'altar de l'església del Puig de Santa Maria féu solemne promesa d'acabar la reconquesta i assegurar així definitivament el territori valencià del bisbat de Tortosa: «Nós prometem aquí a Déu, e a aquest altar que és de la sua mare, que nós no passarem Terol ne el riu de Tortosa tro que València hajam presa».²⁵

No hi ha dubte que la devoció del rei Jaume s'encomanà a les hosts i als pobladors dels llocs i viles conquerits. Ho prova el fet que l'antiga mesquita de Morella i noves esglésies, com les de Castelló i Peníscola, foren dedicades a la Mare de Déu; li fou també dedicat el monestir cistercenc de Benifassà, fundat el 1233 pel propi rei Jaume, «ubi Domino Deo ad honorem sancti nominis eius et gloriose Virginis Matris eius, in cuius honore et vocacione fundetur, assiduis precibus et oracionibus serviatur».²⁶

Del temps de la reconquesta (segles XII-XIII) són només quatre les imatges de la Mare de Déu que ens han arribat: la dels Prats o de l'Aldea, la de la Ràpita (segle XII) i la Mare de Déu de l'Oliva, de Bitem, i la recentment trobada a l'església vella de la Mare de Déu de Dalt, a Benifallet (segle XIII). No ens han quedat a la diòcesi altres testimonis escultòrics de la figura de Maria perquè o bé s'han perdut o bé han estat destruïts. Però sí que han arribat fins als nostres dies nombroses escultures de la Mare de Déu, obrades en pedra o en fusta, generalment policromes, dels segles immediatament posteriors (segles XIV-XV). Aquestes han estat les imatges més conegudes i venerades al bisbat tortosí:

1. Del segle XIV: La Verge de la Poma, d'Alcalà de Xivert; la Mare de Déu del Portal, de Batea; Santa Maria dels Dissabtes, de Benassal; la Mare de Déu de la Misericòrdia, de Borriana; la Verge Maria, de Cabanes; Santa Maria del Timpà, de Castelló de la Plana; la Mare de Déu del Castell o de la Costa, de Cervera del Maestre; la Verge Maria, de Culla; la Mare de Déu de la Misericòrdia, de la Fatarella; la Mare de Déu del Sargar, d'Herbés; la Mare de Déu de les Neus, de la Mata de Morella; la Mare de Déu del Mainell, de Morella; la Mare de Déu de la

25. *Libre dels Feits*, 237.

26. Manuel BETÍ, *Morella y el Maestrazgo en la Edad Media*, pp. 93-95.

Taronja, d'Olocau del Rei; la Mare de Déu de la Balma, de Sorita; la Verge de l'Estrella, la del Palau, als claustres de la catedral, la de l'Espasme, a l'ermita del Coll de l'Alba, i la de la Petja, de Tortosa; la Mare de Déu de la Font de la Salut, de Traiguera; la Mare de Déu de Gràcia, de Vallibona; la Verge de Gràcia, de Vila-real; la Verge Maria, de Villores. Totes elles, sense excepció, representen Maria com a Mare de Déu («Theotókos-Deípara») amb el Nen Jesús al braç o a la falda.

2. Del segle xv: La Verge de Betlem, d'Atzeneta; la Mare de Déu de les Neus, d'Alcalà de Xivert; la Mare de Déu de l'Adjutori, de Benlloc; la Mare de Déu de Gràcia, de Borriana; la Mare de Déu del Remei, de Flix; la Mare de Déu de la Font, de Castellfort; la Verge de l'Esperança, de les Coves de Vinromà; la Mare de Déu, de Xert; la Verge Maria i la Mare de Déu de la Consolació, del Forcall; la Mare de Déu dels Àngels, de la Jana; la Mare de Déu de Vallivana, de Morella; la Mare de Déu, de Palanques; la Mare de Déu de l'Ermitana, de Peníscola; la Mare de Déu de la Font i la Verge de l'Esperança, del Portell de Morella; la Mare de Déu del Cap d'Altar, de la Salzedella; la Mare de Déu dels Àngels, de Sant Mateu del Maestrat; la Mare de Déu de les Neus, de la Todolella; la Mare de Déu de la Font, de la Torre En Domènec; la Mare de Déu del Llosar, de Vilafranca del Cid; la Mare de Déu de la Misericòrdia, de Vinaròs.²⁷

En la ment i en la pregària de les comunitats cristianes medievals tortosines la Verge Maria era popularment creguda i invocada com a «Virgo Immaculata et Intacta» alhora que «Mater Dei, Virgo parens», «Assumpta et Regina». Hi havia, doncs, una correspondència perfecta entre la «lex credendi et lex orandi» i les formes artístiques de la iconografia mariana que en depenien. Ara bé, mentre que abundaven les representacions plàstiques de la «Virgo Mater» i de la «Beata Virgo Assumpta et Regina», no n'hi havia cap de la «Virgo Immaculata», figura que, prenent com a model la Dona de l'Apocalipsi = *Mulier amicta sole* (Apoc, 12, 1-6)—, començà a difondre's cap a la fi del segle xv i que al nostre bisbat, en la representació apocalíptica, no

27. Ángel SÁNCHEZ GOZALBO, *Imágenes de Madona Santa María*, dins «Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura», XXV (1949), pp. 448-492; Manuel BEGUER PINYOL, *Tortosa mariana* (Tortosa, 1954); Josep ALANYÀ I ROIG, *La religiositat popular al bisbat de Tortosa*, dins *Fraternitas Saecularis. Vallibona/ Pena-roja de Tastavins*, 2005); *Llibre de la Mare de Déu del Portal, patrona de Batea*, pp. 51-60; *Etnografia de la Terra Alta*, pp. 491-504; Joan MOREIRA, *Del folklore tortosí* (Tortosa, 1934), *passim*.

s'introduiria fins al segle XVI, quan encara majoritàriament els escultors i pintors seguien l'antiga tradició de representar Maria com a Mare de Déu. D'aquesta centúria són les imatges de la Mare de Déu del Remei, d'Alcanar; de la Fogassa i de les Neus, de Benassal; del convent del Desert de les Palmes, de Benicàssim; del Bon Succés, de Cabanes; del Socors, de Càlig; del Lledó, de Castelló; de l'Avellà, de Catí; de Gràcia, de Cinctorres; de la Fontcalda, de Gandesa; i les de les parroquials d'Orpesa i Peníscola.²⁸

Totes aquestes imatges, com les medievals, són l'expressió artística del dogma de la Maternitat divina de Maria proclamat solemnement l'any 431 a Èfes. En elles i per elles com a concreció material de la corresponent realitat espiritual, bíblica i teològica, el poble cristià ha donat i dóna culte a la Verge Maria. I és tan sincer i viscut aquest culte, i tan arrelat en els cors dels fidels, que podem dir ben bé que des de l'alta Edat Mitjana totes les manifestacions de la vida del poble han estat plenes de l'amor a Santa Maria. A Ella es consagrà la catedral, l'*Alma Mater*, *Caput omnium ecclesiarum* del bisbat, li foren dedicades esglésies parroquials i conventuals, santuaris, capelles i ermites, i en Ella s'inspiraren artistes plàstics, anònims i coneguts, poetes i músics, donant bon compte de llur enginy a l'hora d'exalçar-ne la figura i llurs gràcies i virtuts.

3. ICONOGRAFIA DE «MARIA VIRGO IMMACULATA» (SEGLES XV-XX)

Les primeres representacions de «Maria Virgo Immaculata» les trobem en el si de comunitats conventuals franciscanes, en esglésies parroquials amb presència de terciaris del Venerable Tercer Orde de Sant Francesc i en capelles fundades o erigides per l'orde de Frares Menors o pels terciaris esmentats. Una de les imatges més antigues de què ens ha arribat notícia fou la que presidia l'església de la Puritat de Morella, edifici construït en el segle XV, restaurat i ampliat en el XVI-XVII pels devots del misteri sota el guiatge espiritual de la comunitat franciscana.²⁹ La imatge que presidia l'altar era del tipus iconogràfic

28. Totes aquestes imatges, com gairebé totes les dels segles XII-XV, foren destruïdes en la revolució antireligiosa i iconoclasta de 1936.

29. L'historiador Josep Segura Barreda, arxiprest de Morella, atribueix la data de la construcció de l'església de la Puritat al segle XIV, però afegeix que fins al

que anomenaré intermedi perquè amalgamava la tipologia de «Mater Dei» (Verge amb el Nen) amb la de «Virgo Immaculata» (Verge coronada de dotze estrelles, vestida de túnica i mantell, amb la Lluna minvant sota els peus i trepitjant una serp).

Aquesta tipologia la trobem també en algunes obres pictòriques conventuals de l'orde de Concepcionistes Franciscanes, fundat per santa Beatriu de Silva (1424-1491), on apareix la Verge Maria coronada de dotze estrelles, vestida de túnica blanca i mantell blau celeste, descansant sobre la bola del món, la Lluna sota els peus i trepitjant una serp, portant al braç el Nen, qui sosté un llarg arpó acabat en creu, que clava al cap de la serp. La tipologia concepcionista franciscana respon a les visions que, segons la primera biografia (1516), va tenir la fundadora de l'orde.³⁰

Les noves imatges de la Puríssima Concepció de Maria pintades i esculpides a partir del segle XVI són deutores totes elles de la figura que el valencià Joan de Joanes, inspirat segons la tradició en la visió de la Immaculada del jesuïta pare Alberro, pintà en el retaule de l'església de la Companyia de València, on s'amalgamen Immaculada Concepció i Coronació, unint-se la tradició medieval amb la innovació iconogràfica, i en el de Sot de Ferrer, on la Coronació és substituïda per la figura del Pare Etern en actitud de beneir des del timpà que corona el quadre. La figura de Maria Immaculada és la d'una noia jove i bella dempeus, sense signes de prenyat i sense el Nen, vestida amb túnica talar i mantell, les mans juntes en actitud de pregària o creuades sobre el pit, el cap aureolat amb dotze estrelles, amb la Lluna minvant sota els peus i una serp o drac que trepitja. Envolten la

segle XV no n'hi ha memòria. L'estil de l'edifici ens el fa incloure entre les edificacions morellanes del segle XV i no abans. L'església era presidida per una imatge gòtica de la Puritat de Maria, del segle XV, i un retaule pintat, del segle XVI, del qual Segura Barreda diu que «hay pinturas antiguas sobre tabla» i el pare Antoni Begues, qui també el va veure, diu que «sobre tablas hay pinturas no despreciables». JOSÉ SEGURA BARREDA, *Morella y sus aldeas*, I, p. 409. ANTONIO BEGUES, Sch. P., *Guía de Morella*, pp. 127-128. JOSEP ALANYÀ I ROIG, *Urbanisme i vida a la Morella medieval (s. XIII-XV)*, pp.191-193. SERAFÍN GAMUNDÍ CARCELLER, *La comarca de Els Ports. Su patrimonio y sus gentes*, p. 196.

30. ENRIQUE GUTIÉRREZ, O.F.M., *Santa Beatriz de Silva y origen de la Orden de la Inmaculada Concepción*, 2ª edic., Burgos, 1976. Ídem, *Inspiración Primigenia de la Orden Concepcionista Franciscana, fundada por Santa Beatriz de Silva*, Burgos, 1980.

figura de Maria les paraules del Càntic dels Càntics expressives de la Puritat «Tota pulchra es, amica mea, et macula non est in te» (Cant. IV, 7) i els símbols dels seus privilegis espirituals: «Electa ut Sol», «Pulchra ut Luna», «Stella Maris», «Turris Davidica», «Civitas Dei», «Porta Coeli», «Fons Signatus», «Hortus Conclusus», «Oliva speciosa in campis», «Ut Cedrus in Libano», «Virga Jesse», «Lilium Convalium», «Speculum sine macula».

Entre les imatges d'aquesta tipologia podem esmentar la pintura a l'oli sobre taula del convent de Sant Pasqual Baylón de Vila-real (*circa* 1550), atribuïda a l'obra de Joan de Joanes, la magnífica escultura que, sota el Calvari, coronava el retaule major de l'església de Sant Mateu del Maestrat (1530-1540), destruït el 1936,³¹ i el relleu de la Puríssima Concepció del cadirat del cor de la catedral, de Cristóbal de Salamanca (1587-1593).

A partir del segle XVII es multiplicaren al bisbat, amb les capelles i altars, les imatges i relleus de la Puríssima Concepció tallats en pedra i en fusta, i els quadres pictòrics, però aquestes noves creacions artístiques, com les dels grans pintors i escultors del Barroc espanyol (Pacheco, Cano, Ribera, Velázquez, Salzillo, Zurbarán i Murillo), sense apartar-se de la tipologia de Joan de Joanes, introduïren singulars variacions, d'entre les quals la supressió dels símbols dels misteris marians, el tractament realista i dinàmic de la figura de Maria i la presència d'àngels poblant el cel i arraïmats als peus de la Verge formant-li cort. Com a exemplar representatiu de la iconografia immaculista barroca al bisbat tortosí és digna d'esment la gran talla policroma de la Immaculada que el bisbe Joan Baptista Veschi encarregà a Itàlia per presidir l'altar major de l'església del Reial Monestir de la Puríssima Concepció Victòria fundat per ell a la ciutat de Tortosa. N'ignorem l'escultor, però creiem que podem datar-la l'any 1655, any en què el prelat, que anava a Pozzuoli, trobant-se a Gènova, féu l'encàrrec del retaule i balustrades de marbre de l'altar.³²

Gràcies a l'impuls de la devoció i culte a Maria Immaculada, realitzat per diferents bisbes en sintonia amb l'antiga tradició franciscana arrelada al bisbat, quan, el 1854, el papa Pius IX proclamà el dogma de la Immaculada Concepció de Maria, a seixanta-nou

31. Hi ha fotografia a l'Arxiu Mas de Barcelona.

32. Rafael María LÓPEZ-MELÚS, *Historia del Real Monasterio de la Purísima Concepción Victoria*, pp.185-186.

parròquies de la diòcesi hi havia ja un altar dedicat a la Puríssima Concepció, titular també de capelles, ermitoris i altars de santuaris marians repartits per la geografia catalana i valenciana del bisbat. D'aquests retaules, capelles, altars i imatges n'ha quedat lamentablement molt poca cosa després de les destruccions i incendis iconoclastes de 1936. Entre les imatges desaparegudes cal fer esment de la Immaculada del Reial Monestir de Concepcionistes de Tortosa, de la Immaculada Concepció de l'Arxiprestal de Santa Maria de Morella, obra de Joaquim Domènech (segle XVIII), i d'altres dues escultures de la Puríssima, la d'Antoni Yerro (segle XIX) i la de Modest Pastor (1825-1889), de Vila-real.

Un cop acabada la guerra civil de 1936-1939, calgué emprendre la restauració dels temples, quan no la reedificació, i dotar-los d'altars, retaules i imatges, de vasos sagrats, llibres litúrgics, objectes d'altar i altre mobiliari. Els altars renovats tornaren a albergar imatges i en els de la Puríssima s'hi pogué venerar novament Maria Immaculada, representada en imatges fabricades als obradors d'Olot —«El Arte Cristiano», «Anónima Mató», «Castellanas, Serra i Casadevall», «Hijos de J. Sagrest» i «Artes decorativas» (Sucarrats, Busquets, Torrentó y Cía. Cooperación Fabril») o realitzades pels Obradors Salesians de Barcelona i per escultors de renom, d'entre els quals volem esmentar Frederic Galcerà, Claudi Tarragó, Enric Monjo, Vicent Navarro, Innocenci Soriano Montagut, Claudi Rius, Carles Riba, Josep Miret, Nicolau Ortiz, pare i fill, i Àngel Acosta.

Un complement de la iconografia immaculista el trobem també en els bells brodats de banderes i estendards de les confraries de la Puríssima i de l'Arxiconfraria de Maria Immaculada i Santa Teresa de Jesús, instituïda a gairebé totes les parròquies, en medalles, en vitralls emplomats i en campanes.

Les campanes amb lemes i iconografia immaculistes són gairebé totes fabricades a partir del 1854 i generalment batejades amb el nom de «IMMACULATA CONCEPTIO». En elles acostuma a figurar el lema «Ave Maria Purissima», l'anagrama de Maria i originals relleus de la Immaculada. N'hi ha, però, entre les més significatives, almenys dues que són anteriors a la data esmentada: La campana «AVE MARIA GRATIA PLENA», d'Olocau del Rei (*circa* 1450); i la campana «AVE MARIA» de Castellfort, donada per mossèn Josep Messeguer (1746).

4. LA PURÍSSIMA EN ELS TEXTOS: DOCTRINA, CREENÇA I DEVOCIÓ

Tots els títols i grandeses de la Verge Maria deriven del fet de la seva maternitat divina. Pel fet de ser la Mare de Déu, títol suprem amb què Ella ha estat anomenada de temps immemorial pel poble cristià, especialment dins el domini de parla catalana de la Corona d'Aragó, Maria de Natzaret ha estat creguda, venerada en la litúrgia i en la pietat popular, exalçada en la literatura i en les creacions musicals i figurada en les arts plàstiques com la «Beata Virgo», «Gratia plena», «In coelum assumpta», «Imperatrix et Regina coeli et terrae». Heus aquí una mostra dels textos mariològics més significatius guardats als arxius del bisbat tortosí.

4.1. *Tractatus de nominibus Beatae Mariae Virginis*. Còdex 117. Segle XIV. Arxiu Capitular de Tortosa.

El còdex 117 de l'Arxiu Capitular de Tortosa, intitulat modernament *Tractatus de nominibus Beatae Mariae Virginis*, manuscrit del segle XIV d'autor ignot, dedica els 150 capítols que conté a exposar altres tants títols de la Benaurada Verge Maria (fol. 345d) extrets de la Bíblia i dels Sants Pares tot presentant amb una erudició admirable els temes mariològics de major excel·lència i actualitat: la santificació original o la concepció immaculada, la maternitat virginal, la Mediació universal, la Corredempció, l'Assumpció i la devoció i culte d'hiperdulia. I ho fa posant al servei de Santa Maria tota la Natura, de la qual Ella és regina, en els seus tres regnes, mineral, vegetal i animal. Amb raó el canonge Ramon O'Callaghan ha retolat el còdex *Gran Libro sobre la Santíssima Virgen María*.³³

33. El còdex 117 de l'Arxiu Capitular de Tortosa és un manuscrit en pergami de 347 folis en numeració moderna, de 132 x 175 mm i caixa de 120 x 95 mm, de 31 línies. Escrit en lletra gòtica francesa, de clara lectura i nombroses abreviatures. Segle XIV. Està en bon estat de conservació. Ornamentació escassa, reduïda gairebé a les lletres inicials de color vermell i blau alternats. Calderons en vermell i blau. Restes de la foliació primitiva. La retolació d'O'Callaghan és de 1897. L'autor sembla ser un clergue, potser un monjo, que vivia en un monestir d'intensa pietat mariana (fols. 97d i 231d), tenia relacions d'amistat amb clergues d'alta categoria jeràrquica (fol. 289 v.), coneixia molt bé els Pares grecs i llatins i els autors clàssics, filòsofs i

El còdex comença amb la salutació de l'àngel Gabriel a Maria: «Ave Maria» i l'*incipit*: «Aurora. Hic ostenditur Marie nobilitas, humilitas, speciositas, auctoritas, graciositas, bonitas, dignitas.» (fols. 1r-2r), i acaba amb l'*explicit*: «Laus tibi sit, Christe, quoniam liber explicit iste» (fol. 345 d.) i la conclusió de l'índex dels capítols en una sola columna «Hic sunt centum quinquaginta capitula ad honorem Virginis edita et conscripta. Sit ergo benedicta Virgo Maria. Amen.» (fol. 347 a.).

Maria és *Lux, Caelum Caelorum, Firmamentum Caeli, Sol, Luna, Stella Matutina, Maris Stella, Sydus, Dies, Meridies, Aurora, Archus, Nubes, Nebula, Nix, Ros, Aer seu caelum aereum, Diluvium, Mare, Portus, Fluvius, Sion, Tygris, Eufrates, Dioryx, Iordanis, Aquaeductus, Fons, Puteus, Terra et Orbis, Paradisus Dei, Ager, Solitudo, Convallis, Mons, Petra, Minera, Aurum, Gemma sive Margarita.*

Maria és també *Arbor, Radix, Virga, Cedrus, Cypressus, Palma, Oliva, Platanus, Ficulnea, Vitis seu Vinea, Terebintus, Abies, Lignum Sethim, Malogranatus, Amigdalus, Rubus, Morus, Agnus castus, Nemus vel Silva, Areola, Cynamomum, Balsamum, Mirra, Storax, Galbanus, Onix, Gutta, Libanum seu Thus, Nardus, Flos, Liliium.*

Maria és així mateix *Apis, Turtur, Columba, Cervus, Ovis, Collum Corporis Christi, Cor sponsi, Exemplar, Liber, Speculum, Vas novum, Vas auri solidum, Civitas, Castellum, Murus, Turrus, Porta, Fenestra, Domus Dei, Aula Dei seu Palatium, Thalamus, Tronus, Ferculum, Lectulus, Horreum Ecclesiae, Coenaculum.*

Maria apareix simbolitzada com a *Cella, Clibanus, Gazophilazium, Clavis, Scala, Sagena Dei, Arca Noe, Claustum, Tabernaculum, Templum Dei, Dei oraculum sive Sanctum Sanctorum, Arca Domini, Arca Testamenti, Arca sanctificationis, Propiciatorium, Altare aureum, Velum Templi, Candelabrum, Columna, Atrium.*

naturalistes, grecs i llatins, i també àrabs, com Aristòtil, Avicenna, Dioscòrides i Sèneca, però ignorava la llengua hebrea, «utpote sermonis hebraici omnino ignari» (fol. 340b) i era de criteri eclèctic. Allunyat de la mariologia dominicana, no esmenta per a res sant Albert el Gran ni sant Tomàs d'Aquino. Manté una posició immaculista clara com la defensaven aleshores els teòlegs franciscans, però no esmenta les obres de Duns Scot i sant Bonaventura ni cap altra de teòlegs de llurs respectives escoles. L'obra més recent que utilitzà, tot i que no n'esmenta l'autor, és *De laudibus Beatae Mariae Virginis libri XII*, de Ricard de Sant Llorenç, canonge de Rouen (segle XIII). Cfr. Enrique BAYERRI, *Los códices medievales de la Catedral de Tortosa*, pp. 275-276.

I d'Ella hom diu que és *Mater, Una, Perfecta, Electa ut sol, Regina, Domina, Filia, Soror nostra, Amica Christi, Sponsa, Ancilla, Nutrix, Advocata, Tympanistria nostra, Virgo Virginum, Mater generosa, in coetu Confessorum primatum tenens, in numero Patriarcharum et Prophetarum primatum tenens; non solum inter terrigenas primatum tenens sed et super caeligenas; in ordine Angelorum primatum tenens, ubi Angelorum domina praedicatur; in ordine Archangelorum et gratia et merito primatum tenens; in ordine Virtutum caelestium primatum tenens; inter Potestates angelicas primatum tenens; in ordine Principatuum primatum tenens; inter Dinationes primatum tenens; inter Thronos, immo super Thronos primatum tenens; in ordine Cherubim supereminens; in Seraphim, imo super Seraphim, supereminens.*

L'autor revela una gran devoció a la Mare de Déu en l'assimilació i elaboració que fa dels continguts bíblics i patrístics i la posterior expressió literària i doctrinal farcida de lloances, ponderacions i efusions afectives personals envers Ella, que el porten a afirmar que «Omne officium laudis divinae a laudibus Virginis debet incipere» (fol. 54a).

De Maria diu que «imago solis iustitiae fuit eius anima bonissima... candor lucis aeternae et speculum sine macula Dei maiestatis et imago bonitatis illius» (fol. 39 v.). «Quantum enim Dei Filius magnificavit matrem suam in conspectu angelorum, in timore inimicorum, in oculis hominum et in vultu Dei, quae vox, quae poterit lingua retexere vel contexere? Magnificavit eam Deus... ut non recedat laus eius de ore hominum (fols. 343 v.-344 r.); «in hoc enim exemplari Dei perfecta sunt opera» (fol. 155 v.). «Beata virgo Maria tanti fuit decoris et gloriae ut nullius virtutis et gratiae et plenitudo deesset (fol. 307d). [...] «in terris quidem invenit plenitudinem gratiae [...] et in coelis superplenitudinem gloriae» (fol. 308a). Apel·lant a l'autoritat de sant Anselm, l'autor del còdex el cita quan vol justificar l'excelsa santedat de la Verge Maria, puix que, havent de néixer el Fill de Déu «de matre purissima», convenia que aquesta «ea puritate niteret qua maior sub Deo cogitari non possit» (fol. 191d). «Ipsa est arca sanctificationis specialis et singularis» (fol. 259a); «locus est summae claritatis» (fol. 14a).

Maria és comparada a l'església mare de la cristiandat, la seu pontifical de Roma, primera en dignitat i noblesa sobre totes les altres: «Sicut sedes pontificalis proprie summi pontificis est Romae, licet

ipse praesit omnibus ecclesiis quae sunt sub ipso, et ideo urbs illa in dignitate praecellit; ita, licet quaelibet anima iusti sedes sit sapientiae, tamen proprie sedes cathedralis fuit Maria, ubi ipse summus pontifex suis pontificalibus proprie est indutus, et ideo merito Maria dignitate praecellit» (fol. 15 a.b). «Inter puras creaturas, Maria nobilitate precior» (fol. 12a). L'assimila al cel empiri: «Per empireum [intelligitur] beata Virgo quia ipsa est lux purissima et perfectissima prae coeteris coelis. Super istos igitur omnes coelos elevata est Virgo dignitate, ordine et puritate» (fol. 14d). «Celsitudo Mariae est summa, universalis et perfectissima» (fol. 344b).

Pel que fa a la concepció immaculada de Maria, l'autor, encara que de tendència immaculista, es mostra vacil·lant, influït de ben segur pel model biològic aristotèlic, aleshores vigent, de les animacions successives (vegetativa, sensitiva i racional) produïdes durant el procés de la formació fetal. D'acord amb aquell model científic tenia més sentit parlar de «sanctificatio» que de «conceptio immaculata» perquè, si bé la santificació s'entenia realitzada quan era infosa en el cos l'ànima racional, l'existència del cos li era prèvia i la creació i infusió de l'ànima racional en ell no coincidia amb el moment de la concepció biològica. Per això, l'autor del còdex admet i proclama que «fuit Maria plene sanctificata in utero» (fol. 22b) i, en el comentari de l'*Ave Maria*, distingeix entre el «gaudium conceptionis» i la «plenitudo gratiae nativitatis». Tanmateix, no s'està de proclamar grans elogis de Maria que en revelen la posició immaculista:

«Maria, nova Luna, propter novitatem claritatis. Nam Luna ista visibilis scabiosa est et in se nigra. Nostra autem Luna tota pulchra est et macula non est in ea; imo ipsa speciosior est sole» (fol. 25d). «Maria fuit immaculata propter singularem sanctificationem» (fol. 293c). «Ipsa est speculum sine macula et vas lucis» (fol. 332b). «Est ergo Maria mare salsissimum... ab omni corruptione remotissimum» (fol. 72d). «Qui est Dei virtus et sapientia, ab initio et ante saecula laudavit animam suam et usque ad futurum saeculum non desinet magnificare et honorificare matrem suam, et memoriam eius venerabilem et omni laude dignissimam exhibuit in generatione saeculorum omnium, sicut elegit eam ante mundi constitutionem in habitationem sibi ut esset sancta et immaculata in conspectu eius et primogenita ante omnem creaturam... Decens erat ut ea puritate qua maior sub Deo nequit intelligi, Virgo illa niteret» (fol. 282c).

Aquesta obra cal incloure-la entre els escrits d'autors marianistes del període de les grans controvèrsies sobre la immaculada concepció de la Verge Maria (s. XII-XIV). Els textos abonen una posició immaculista de l'autor, limitada i frenada per les tesis biològiques de l'escola aristotèlica sobre la triple animació successiva del cos humà «in utero matris».

4.2. *Tractat de la sagrada concepció de la Verge Maria*. Arxiu Històric Eclesiàstic de Morella, *Codex Vicentinus*. Vademècum del notari Francesc Manresa, Ms. 14. Segle xv.³⁴

El *Tractat de la sagrada concepció de la Verge Maria* de Morella, que cal qualificar d'autèntic tresor immaculista, és un manuscrit de 26 folis *in quarto* escrits sobre paper amb tinta de color sípia i les lletres inicials de text i paràgrafs i també altres signes (claudàtors, línies, parèntesis i correccions) ornats amb tinta vermella. El seu estat de conservació és bo. Els folis han estat numerats modernament a llapis amb números àrabs a l'angle superior dret dels folis *in recto*. El *Tractat* ocupa 26 folis (1 r.-26 v.) que es corresponen amb els folis 245-296 del Vademècum, paginats també modernament a llapis i amb números àrabs a l'angle inferior dret dels folis *in recto* i a l'inferior esquerre dels folis *in verso*. La caixa d'escriptura varia entre les 26 i 36 línies. Pel que fa a la cal·ligrafia, cal dir que s'hi distingeixen fins a quatre tipologies de lletra, que revelen la intervenció de quatre copistes.

L'autor de l'obra és un teòleg franciscà expert en Teologia i Sagrada Escripura, frare del mateix convent de Sant Francesc de Morella. Creiem que és fra Guillem Manresa, mestre «in Sacra Pagina» i guardià del convent, «un sotil religiós del orde del gloriós sent Ffrancesch», qui afirma haver escrit el *Tractat* «a honor e glòria de la molt alta emperadriu digna de gran honor e lahor la humil Verge Maria e a pregàries de alguns seus devots» i «vol parlar algun poch de la molt excellent concepció de la dignament damunt anomenada nostra dona la Verge Maria, mare del fill de Déu per virtut del sobirà altisme

34. Germà COLON i Josep ALANYÀ estem preparant l'edició crítica del *Tractat* per a «Arxiu de Textos Catalans Antics».

qui en ella volch obrar per moltes e specials maneres dotant la de diverses prerrogatives e privilegis singulars» (fol. 1 r.).³⁵

L'autor del *Tractat* es mostra bon coneixedor del *Libre de Sancta Maria* i del *Libre de Benedicta tu in mulieribus* de Ramon Llull;³⁶ no podem dir el mateix del *De Conceptione Beatae Virginis Mariae*, que hom ha atribuït a aquest.³⁷

Gràcies a la referència que l'autor fa del teòleg franciscà Pere de Candia podem precisar la data en què fou escrit el *Tractat*, això és, entre els anys 1405 i 1409, puix, havent estat creat cardenal el 1405,

35. Consta documentalment que Fra Guillem Manresa era frare de la comunitat de Morella els anys 1414-1421. Aleshores el convent era la casa d'estudis dels novicis coristes de la província franciscana de València. En foren guardians aquells anys fra Felip Çanou i el mateix Guillem Manresa, germà de Pere Manresa i oncle del notari Francesc Manresa, propietari del *Vademècum* que inclou el *Tractat* i probable destinatari d'aquest. El 28 de febrer de 1414, Guillem Manresa, guardià, amb els onze frares conventuals que formaven la comunitat, donava exprés consentiment al rei Ferran d'Antequera perquè nomenés procurador reial del monestir Pere Segarra, mercader, veí de Morella (Arxiu Històric Eclesiàstic de Morella (AHEM), Protocols de Francesc Pallarès, sense foliar). L'any 1421, essent ell guardià del monestir, rebia de Celestina, viuda de Pere Manresa, i del seu fill Francesc Manresa, notari, 7 sous censals per «ops de construir la segrestia» del monestir, amb pacte de celebrar el convent un aniversari cada any al mes de març en sufragi del dit Pere (Manuel BETÍ, *Notícies de dos manuscrits de l'Arxiu de l'Arxiprestal de Morella*, dins «Butlletí de la Biblioteca de Catalunya», IV (1917), 7, p. 48). El 1418, el pintor Pere Lembri, ciutadà de Tortosa, i el seu germà Jaume, especier de València, es comprometen a fer «hun reliquiari d'argent daurat de pes de quatre marschs, obrat per tenir una relíquia, ço és, una spina de la corona de Jesu Christ, la qual mestre Francesch Lembri, frare e conventual de la dita orde e frare nostre quondam, la qual nosaltres dessus dits de present metem e liuram en mà e poder de frare Miquel Aguilar, guardià del dit monestir, e de mestre Alfonso Moralla e de mestre Guillem Manresa...» (AHEM, Protocols de Pere Ros. Any 1418. 16 d'agost, s.f.)

36. *Obres de Ramon Llull*. Edició original feta en vista dels millors i més antics manuscrits. Volum X. *Libre de Sancta Maria. Hores de Sancta Maria. Libre de Benedicta tu in mulieribus*. Transcripció directa per Moss. Salvador Galmés, Comissió Editora Lulliana, Palma de Mallorca, 1915; *Obres Essencials*, II, *Libre de Contemplació*, cap. LIV, 4, 5, 6, 7, 16, 17 (*Obres Essencials*, II, pp. 214-215). Sobre la teologia immaculista de Ramon Llull, Cfr. Josep PERARNAU I ESPELT, *Ramon Llull i la seva teologia de la Immaculada Concepció*, text inèdit de la conferència pronunciada el desembre de 2003 a Assís, el gener del 2004 a Monserrato de Roma, per l'abril a la Facultat de Teologia de Catalunya i el novembre a Palma de Mallorca, en la festa litúrgica del beat Ramon Llull, cedit en primícia per l'autor, gentilesa que agraeixo.

37. Biblioteca de Catalunya, *De conceptione Beatae Virginis Mariae*. Hispalis, Paulus de Colonia et socii alemani, impensis Martini Almodouar. 12 de març de 1491.

el cita ja com a «Arquebisbe de Milà, cardenal i doctor solemne», però no el cita com a Papa, càrrec per al qual seria elegit el 1409 pel sínode de Pisa.

El Tractat, sotmès per l'autor «ara per lavors e lavors per ara» a «correcció e determinació de la sancta Mare Esgleia... per tal com sab que és mare molt sàvia e discreta per corregir e esmenar los delinqüents», està dividit

«en quatre parts principals, breument possades per no enujar cellls qui legir hi volran. En la primera serà vist què és peccat original ni en què està fonamentalment. En la segona serà demostrat com del dit decret e edicte general és stada la Verge Maria preservada e trobar hic as molt bell thema per a preycar desta matèria. En la tercera seran posades algunes rahons qui par que sien contràries a la dita determinació e seran ab deu tantost soltes. En la quarta part seran posades figures de la biblia qui açò volen dir e tocar e aquí mateix seran posats exemplis per la present matèria mils a demostrar e a certificar» (fol. 1 r.).

L'autor, apartant-se de la definició de pecat original de Pere Auriol,³⁸ «doctor solemne» i franciscà, qui, com altres teòlegs, el fa consistir en «alguna qualitat o essencitat mortal e positiva en la ànima», accepta la que dóna Pere de Candia, també franciscà, mestre en

38. Pere Auriol (Pierre d'Auriol, Petrus Aureolus o Aureoli) (circa 1280-1322), frare franciscà anomenat «doctor facundus», fou mestre als estudis generals de Bolonya (1312), Tolosa (1314-1315) i París (1316-1318), provincial de l'orde per a l'Aquitània (circa 1320) i arquebisbe d'Aix-en-Provence (1321), consagrat pel papa Joan XXII, a qui havia dedicat la seva obra *Commentariorum in primum librum Sententiarum*. Crític amb la teoria del coneixement de Duns Escot i de Tomàs d'Aquino, Auriol defensà un empirisme individualista, fonamentat en la doctrina dels universals, que emfatitzava la part que jugava l'experiència en el coneixement contra la que hi jugava l'argumentació racional. El seu pensament fou precursor de la filosofia i teologia de Guillem d'Ockam tant en el vessant constructiu com en el vessant crític. Són obres seves importants, ultra el *Commentariorum*, els *Commentaria in quatuor libros Sententiarum*, *Tractatus de paupertate et usu paupere*, *Tractatus de principiis naturae*, *Compendium totius Sacrae Scripturae* i el *Tractatus de Immaculata Conceptione Beatae Mariae Virginis* (1314/15). Pere Auriol era de l'opinió que el pecat original consistia formalment «in concupiscentia, quae in anima est, non in corpore» (*In 2 Sententiarum*, d. 30, a. 2) i es propagava per la generació natural. Compartien doctrina Pere Llombard, Hug de Sant Víctor, Alexandre de Hales, Sant Albert el Gran, Sant Bonaventura, Gregori de Rimini, entre d'altres.

Teologia i arquebisbe de Milà,³⁹ segons el qual «peccat original és alguna condició privativa e carència o fretura de la justícia original a nos deguda si lo primer pare no agués peccat car per aquell fou perduda perquè aconseguim pena eternal de dampnatge tan solament» i «no és negun acte ni abit viciós ni tal qualitat ni essencitat damunt dites ni és neguna màcula positiva abans de la creació de la ànima en lo petit cos del infant» (fol. 2 r).

La concepció immaculada de Maria l'explica «per privilegi special», la demostra a partir de l'hermenèutica bíblica dels llibres del Gènesi, Deuteronomi i Èxode, del Càntic dels Càntics de Salomó, del «libre de la sancta dona Judith», de la profecia de Jeremies i de l'evangeli de sant Lluc, vol provar-la amb raons teològiques preses dels principals pares de l'Església com ara sant Agustí, sant Gregori, sant Ambròs i sant Jeroni, i la justifica dient que

«sancta mare Esgleia, qui errar no pot, ha ordonat fort dignament e no sens causa que a honor de la molt alta emperadriu la Verge Maria canta e diu sovin la paraula escrita en la Sancta biblia en lo libre de Salamó apellat dels Proverbis, en lo huytèn capítol qui és aquesta. *Ego jam concepta eram*,⁴⁰ qui vol dir ja era yo concebuda ço és abans que Déus lo Pare fes lo edicte o decret dient que la hora que lo seu manament seria trenquat, lom morria. Ni abans que lo primer pare peccàs ni obligàs tots los seus a peccar ni abans que Daviu ni sent (fol. 5 v.) Pau haguessen dit que tots som concebuts en peccats e dits fills de ira, abans de tot açò ja era concebuda, ço és en lo enteniment de Déus

39. Pere de Candia (Petrus de Candia), conegut també amb el nom de Pere Philargis o Philaretus (circa 1340-1410), nascut a Creta, fou membre de l'orde de frares menors de Sant Francesc, estudià a Pàdua, fou batxiller a Oxford i mestre de Teologia a París (1378-1381). Fou bisbe de Piacenza i de Vicenza, arquebisbe de Milà, cardenal (1405) i elegit Papa (antipapa) en el sínode de Pisa (1409) amb el nom d'Alexandre V. És autor de *Commentarii in quatuor libros Sententiarum Magistri Petri Lombardi*, precedit cadascun d'ells d'uns *Principia* o introducció per a cada llibre, on exposa la doctrina pròpia, filosòfica i teològica, davant els corrents de pensament vigents aleshores, el tomisme i, principalment, l'ockamisme i l'escotisme, les diferències dels quals, considerades per ell només de mètode i enfocament, tractà de reconciliar. Segons Ehrle, la seva doctrina és un nominalisme tocat d'escotisme o un escotisme tocat de nominalisme, *Cfr.* F. EHRLE, *Der Sentenzenkommentar Peters von Candia, des Pisaner Papstes Alexander V.*, dins «Franziskanische Studien», Beiheft 9 (Münster 1925).

40. La transcripció en cursiva és nostra.

perseverada⁴¹ que la mia ànima may en peccat no seria may ensutziada e per consegüent a la dita ley no son tenguda ni obligada donchs del peccat original yo son remoguda. E ací us és demostrat que sots la cruel potestat del malvat dimoni la dita Verge Maria may no és stada axí com fora si en lo peccat original fos concebuda. E per axò diu ella en lo loch damunt adllegat *Dominus possidet me inicio viarum suarum antequam quitquam faceret a principio* [...] E per açò donchs e no sens causa diu Salamó en los seus càntichs [...] *Ecce tu pulcra es, amica mea, ecce tu pulcra es*, que vol dir veus com és tu bella, amiga mia, veus com es tu bella. E diu dues vegades bella a dar entenen que és bella e neta en la ànima e en lo cors, ço és que peccat may no ha haut ni original ni actual venial ni mortal, e segueix se en lo segon capítol *Sicut lilium inter spinas, sich amica mea inter filias*. Que vol dir axí com lo liri sta entre les spines que per elles nos pert la sua bellesa, blancor ni odor, axí la mia amiga, ço és la Verge Maria, és entre les filles, ço és que per bé que elles sien concebudes en peccats, yo no son feta inmundada si bem son per tal forma engendrada e nada com les altres són. [...] E per ço dix en lo quart capítol del libre allegat *Tota pulcra es, amica mea, et macula non est in te*, que vol dir tota bella es, amiga mia, e màcula alguna no és en tu. E diu per axò tota, ço és en la ànima e en (fol. 6 r.) lo cors. Car altrament falsia haguere dita si axí no fos, cor, segons Aristòtil, qui diu tot res non foragita. E si us ne prenets sment en quiscuna de les dessús dites tres auctoritats és passat a aquest thema nou e dictió amiga a dar entenen que en los tres stats qui ha cascuna persona principals, ço és en lo concebiment e après del concebiment e en lo procehiment tots temps ella fou amiga de Déu appellada, car peccat may no la tocha. [...] Bé donchs pot ésser dita de la gloriosa Verge Maria la paraula escrita en la sancta Biblia en lo libre de la sancta dona Judith en lo XIII^{en} capítol *Non permisit Dominus ancillam suam coinquinari*. Que vol dir no ha volgut Déus ni ha permès que la sua serventa sie stada de nengun peccat tochada ni ensutziada. Aquesta és la serventa qui de aquest nom appellave si matexa en lo evangeli de Sent Luch en lo primer capítol après que l'àngel la ach saludada e dita la embaxada. Ella dix e respòs tot humilment *Ecce ancilla Domini*. [...] Dignament, donchs, pot dir la sovin anomenada verge Maria la paraula escrita

41. Preservada.

per Geremies profeta en lo segon capítol *Absque peccato et innocens ego sum*, que vol dir yo no pas per mi mateixa, mes per special gràcia de Déus en mi sobre abundant son sense peccat e tota ignoscent.» (fol. 6 r.)

En la tercera part del *Tractat* es presenten les objeccions o «rahons qui par que sien contràries a la dita determenació» de la concepció immaculada de Maria. L'autor, però, vol salvar d'entrada les posicions de quatre principals teòlegs doctors de l'Església –sant Agustí, sant Gregori, sant Ambròs i sant Jeroni– tot apropant-los a la posició immaculista o, si més no, mostrant-los no explícitament contraris a la concepció immaculada, quan diu:

«Mas emperò vull que sàpies ací al començament que null temps nengú dels quatre doctors principals, ço és Agustí, Gregori, Ambròs e Gerònim, han dit ni posat expressament anomenant la Verge Maria que ella sia stada concebuda en peccat original, bé an parlat ab paraules generals axí com Daviu e sent Pau que tots entre e en peccats, e semblants paraules generals sabents axí com a sàvies persones untades del Sperit Sant que una oronella no fa stiu. E per axò la Verge Maria quant no és sinó una e singular, ni lay posen ni lay trahen, ans lan trahen més que no lay posen, car mossèn sent Agustí en lo libre que fa apellat De natura e de gràcia, segons que recita lo maestre en lo terç libre de les Sentències e en la tercera distinció, diu tot clar tals paraules. Exceptada la Verge Maria, de la qual, per honor del Senyor, en neguna manera no fem menció quant se parla de peccats per tal com sabem que més gràcia li és stada donada per vèncer de tota part lo peccat don ha merescut de concebre e portar aquell qui peccat may no ha haut. Aquesta, donchs, verge exceptada, si tots los sants e santes se podien aiustar els era demanat si an peccat, què porien respondre sinó ço que diu sent Johan. Si dihem que no havem peccat nos mateix nos enganam e veritat en nos no ha, si donchs lo dit doctor clarament excepta la Verge Maria, què demanes.» (fol. 12 r.v.)

L'autor, que no entén que hi pugui haver cristians de bona fe i devots de Maria que no acceptin de bon grat o els costi tant de creure en la seva concepció immaculada, troba llur posició teològica «mala e estranya per tal com volen trenquar los privilegis de la pus excellent creatura que may fos, levat Jesús. E los privilegis, maiorment de les

grans persones, no fan a estrènyer mas a examplar» (fol. 12 v.). Creu que en ells no hi ha bona voluntat sinó entestament intel·lectual i emocional.

Tanta certesa té l'autor de la concepció immaculada de Maria i tanta és la força que reconeix als arguments per demostrar-la que, en el cas de no convèncer els maculistes, prefereix pensar que és pel seu defecte en l'exposició que no pas per la feblesa de les argumentacions emprades:

«E per açò yo entench a posar ací tantost après los arguments les respostes e a qui plauran prenguen les. E a qui no plauran repten abans ma grosseria qui nou sé dir ni provar que no diguen ni blasmen ni posen màcula ni peccat en aquella verge excellent, neta e pura, qui nostres colpes e fallences cobre, abrigue e releve per la sua sancta puritat e nedesa, qui és molta e sens comparació. Dien, donchs, los de la altra opinió e alleguen primerament que Daviu en lo salm⁴² diu tals paraules *Omnes declinaverunt*, que vol dir que tots han peccat sinó hu, ço és Jesu Christ, e Sent Pau en molts lochs diu que tots som fills de ira. Dich te que ells tots parlen en generalment, ço és per los demés e no pas en particular de la Verge Maria. E dich te encara més, que lavos aquesta questió no era ni fon moguda fins en l'any CCCCXXVIII que foren moltes (fol. 13 r.) heretgies que posa lo Arquebisbe de Alexandria⁴³ e Nestor, Bisbe de Costantinoble. Segons ques lig en lo decret a XVI distincions. E aquest Nestor fon lo primer qui trobà aquest peccat ésser en la Verge Maria. Mas axí com en les altres coses fon reprès e depositat davant CCC bisbes grans letrats, poder sis fo en açò ho jaquiren, esta matèria en altre temps declaradora, e no vehem encara que sia declarada, com no faça molt a la fe afermar ho ni negar ho. Sinó axí com té dessús dit que dir que la Verge Maria és de tot peccat preservada e és pus honest e devot e posa en la Verge Maria maior dignitat per tal quant de la sua carn se volch vestir Jesús nostre salvador. [...] E açò que segueix que no sen troba sinó hu, ço és Jesu Christ beneyt, vol dir que aquell és tot sol sens peccat per sa virtut pròpia, mas si altre ni ha atrobat menys de peccat axí com la Verge Maria, ella nou és per sa virtut mas per la virtut del seu fill pietós qui de ella en lo temps ordenat

42. Afegit al marge: «Davit in salmo et Paulus in pluribus locis».

43. Sant Ciril d'Alexandria (*circa* 375-444).

devia pendre carn humana car de ell tot bé ha a devallar axí com toquat és. (fols. 13 r.-14 r.) [...] E axí fon de la Verge Maria que per si mateixa haguera peccat axí com quiscú de nos, mas lo fill de Déus eternal, qui devia ésser fill seu natural lan preservà en son naixement del dit peccat original, e en son procehiment de tot peccat actual, venial e mortal. [...] de tal ley general és stada preservada la Verge imperial madona sancta Maria» (fol. 14 v.).

Als qui objectaven a la concepció immaculada de Maria dient que no devia ser un misteri vertader del dipòsit de la fe de l'Església, «que per axò no fem festa de la concepció de la Verge Maria per tal quant en peccats fóra concebuda», el nostre autor els retreu que llur manera de parlar era «segons la opinió que lavors corria, car encara lo Sant Sperit nou havia dit ni spirat [...], que sancta mare Esgleia tot jorns és per Déu spirada de moltes coses qui dabans poder no són stades revelades maiorment qui toquen lahor de Déu.» (fol. 15 r.).

L'Església, inspirada per l'Esperit Sant, arriba a creure en la immaculada concepció de la Mare de Jesucrist i en venera i estima la puritat tot superant el problema que aparentement planteja a la puritat original de Maria la redempció universal realitzada pel seu Fill. El nostre autor, franciscà i immaculista, planteja el tema i resol el problema teològic, que sembla el més fundat i difícil, amb clarividència i amb una exposició planera, senzilla i lògica, i ho fa seguint l'argumentació escotista:

«Mas leves un altre qui cuyda ésser molt pus soptil e diu que si axí era com yo dich, ço és que la Verge Maria no hagués haut peccat original, que Jesu Christ no seria stat general redemptor, car no hauria remuda la sua mare, e aquesta rahó, per tal com te penses que sia la pus forta, serà pus larch e mills solta. E dich te tot primerament que mills e pus preciosament és stada remuda la Verge Maria que nenguna altra creatura. E pos te tal exemple que si algun senyor ha dos hòmens qui devien ésser catius, e la hun ha remut abans que nasqués, e l'altre après que és nat, no és dupte que pus dignament seria remut aquell qui may no és stat catiu que no aquell qui nasch catiu e puix fon remut. Et pròpiament axí fon de la Verge Maria que fon remuda abans e en tal manera que may peccat no la ha tocada. Et per tal que tu entenes mills, diu lo doctor Pere de Candia que dues maneres hic ha de redempçó, la primera levant lo peccat e perdonant axí com als sancts, e a nos

quant li plau. L'altra manera és preservant del peccat, e en aquesta manera fo la Verge Maria resemuda, car yo e quiscú més te amaria e més te faria agrahir e de més te seria tengut si tu'm vehies pres de una sutzura que tu'm sostenguesses abans quey caygués que no quant mi haguesses jaquit caure que me'n traguesses. Si emperò podies fer axí la hun com l'altre. Et si per fet de ventura no pots entendre com pot ésser algun remut de ço en què no era tengut, prech te quiet prengues esment de la sancta scriptura e veuràs com diu semblant, car jatsia que Daviu may no fos en los Inferns, emperò ell diu en lo salm *Redimes animam meam de manu Inferi*, vol dir Tu, Senyor, rembràs la mia ànima del Infern, e en aquest loch se diu ell ésser remut per tal quant fon preservat e axís diu de la Verge Maria que fou remuda per tal com fon preservada.»

L'autor, apel·lant a l'autoritat de teòlegs de prestigi dels segles XI-XIII, cita aquella «Epístola que (sant Anselm) tramès als bisbes de Anglaterra»,⁴⁴ on diu: «no creg ésser verdader amador de la Verge Maria aquell qui menys preha de fer festa de la sua sancta concepció»; i afegeix que «d'aquesta intenció és estat un gran doctor apellat Liconiensis⁴⁵ e un altre molt solemne apellat Alexandre Neqam⁴⁶ e

44. L' *Epistola S. Anselmi ad coepiscopos Angliae* o *Sermo de conceptione Sanctae Mariae* és una carta apòcrifa, de la qual hi ha hagut diferents redaccions. Tingué molta influència en els cercles immaculistes medievals. L'autor del *Tractat* de Morella tenia coneixement de la possible condició apòcrifa de l'*Epistola* anselmiana i, per això, la cita mostrant una certa reserva quan diu: «Emperò ab tot açò dit vul dir segons que recita lo soven dit Pere de Candia, qui és hun dels maiors clergues del món, que axò que dien que havia dit de sent Anselm segons alguns no era dit seu ni paraules sues mas d'un seu dexeble» (fol. 19 r.) Cfr. A. EMMEN, *Epistola Pseudo-Anselmiana «Concepcio veneranda» eiusque auctoritas in litteratura mediaevali de Immaculata Conceptione*, dins «Virgo Immaculata», 5, pp. 137-150. Del mateix autor, *Immaculata Deiparae conceptio secundum Gulielmum Nothingham*, dins «Marian», 5, pp. 220-260.

45. El *Liconniensis* o *Lincolnensis* és el nom amb què era conegut Robert Grosseteste (1175-1253), bisbe de Lincoln.

46. Alexandre Neckam (1157-1217), escolàstic i científic anglès, abat del convent agustiní de Cirencester, a Gloucesterhire, des de 1213, fou mestre de Teologia a Oxford i a l'estudi general de París el 1227. Fou present a Toledo, com Daniel de Morlay i Alfred de Sareshel, a la recerca de ciència, també d'arts, algunes ben poc científiques com la nigromància, si donem crèdit a les paraules que Helinand adreça als estudiants de Tolosa: «Ecce quaerunt clerici Parisius artes liberales, Aurelianus auctores, Bononiae codices, Salerni pyxides, Toleti daemones, et nusquam mores» (E. NORDEN, *Die Stellung der artes liberales im mittelalt. Bildungswesen: Antike*

hun altre apellat Ugo de sen Víctor,⁴⁷ e axí bem par ésser vera aquesta sancta intenció» (fol. 19 r.); i aporta com a demostració l'aparició de la Verge Maria a sant Bernat, qui s'oposava a la celebració de la festa de la Concepció,⁴⁸ al qual respongué Nicolau de Sancto Albano amb el *Liber de celebranda conceptione B. Mariae*,⁴⁹ i potser també l'anònim alemany del segle XII, autor de dos sermons publicats per H. Barré.⁵⁰

L'autor no s'oblida de sant Tomàs d'Aquino. Davant la doctrina teològica de l'Angèlic, el nostre autor, decididament immaculista, orienta el deixeble vers la posició devota i sumament respectuosa adoptada per l'Aquinatenc davant Maria, la Mare de Déu, en els *Comentarii in Librum Sententiarum Magistri Petri Lombardi*, on diu que, quan parla de pecat no s'ha d'entendre que faci referència a Maria. I li fa veure que considera preferent aquesta opinió a la que exposa més tard en la *Summa Theologiae*, contrària a la concepció immaculada, perquè aquella doctrina era cronològicament anterior a aquesta i més acordada amb la devoció mariana:

«E si dius que lo doctor Sent Tomàs és de contrària opinió en lo seu tercer libre, ver dius car lavors París no era encara

Kunstprosa, 2 (Leipzig, 1898), p. 727). És autor del llibre *De utensilibus*, la primera obra publicada a Europa que esmenta la brúixola com a instrument útil per a la navegació, i del *De naturis rerum*, una introducció en dues parts a un comentari sobre el llibre de l'Eclesiastès, que resumeix els coneixements científics de l'època a l'Europa occidental, aportats pels savis grecs i àrabs.

47. Hug de Sant Víctor (1096-1141), canonge regular de Sant Agustí, abat del monestir de Saint Victor, a París, és alhora un teòleg i un místic que posa la filosofia i les arts liberals al servei d'una teologia cristiana que cal situar dins una línia neoplatonitzant derivada de Sant Agustí, Boeci, Dionisi Areopagita i Escot Eriúgena. Hug de Sant Víctor fa de pont de transmissió d'idees teològiques i filosòfiques centrals (les «rationes seminales», l'exemplarisme diví, la il·luminació, la «imago», els «vestigia», la subordinació de la ciència profana a la sagrada, de la «ratio humana» a la «fides divina»), que trobem en Ricard de Sant Víctor, Robert Grosseteste, Alexandre de Hales, Sant Bonaventura, Sant Albert el Gran, Ulric d'Estrasburg i fins i tot en Sant Tomàs d'Aquino.

48. *Epistola 174 ad canonicos lugdunenses*, ML 182, 332-336.

49. Nicolaus a S. ALBANO, *Liber de celebranda conceptione B. Mariae*, dins «Revue Bénédictine», 64 (1954), pp. 92-117.

50. H. BARRE, *Deux sermons du XIIIe siècle pour la fête de la Conception*, dins «Sciences Ecclésiastiques», 10 (1958), pp. 356-359.

determenat.⁵¹ Mas emperò ell ja havia protestat en lo primer libre sobre les Sentències a XXXXVIII distincions, en una resposta que féu en un argument, que null temps que de peccats parlàs ell no entenia a parlar de la Verge Maria, e axí, si despuys dix lo contrari, què ti puix yo fer, si tu'l creus en aqueix loch, yo'l crech en aquell qui fon abans dit e és pus devot per parlar de la Verge Maria» (fol. 19 v.).⁵²

Pel que fa a l'escola franciscana, l'autor del *Tractat* n'esmenta els dos llumeners, Alexandre de Hales i Sant Bonaventura:

«Si dius que Alexandre e Bonaventura, solemnes doctors frares menors, són stats contraris en esta oppinió segons se lig en los lurs tercers sobre les Sentències, sàpies per cert que d'esta matèria ells han parlat ab gran devoció e reverència sots metent tots lurs dies e parlaments a correcció de Sancta Mare Esgleia segons an acostumat fer tots los doctors qui alguna obra volen fer, per la qual cosa tota vegada que la Sancta Mare Església vulla determenar esta sancta e devota oppinió, ells són tantost d'esta intenció, e estes paraules metexes diu sent Bernat a la fi de la

51. Bernat Metge, en *Lo Somni*.

52. Sant Tomàs és rigorós en la *Summa Teològica* pel que fa a la concepció immaculada de la Verge Maria, que no pot sinó negar en no trobar la manera d'harmonitzar-la amb el dogma de la redempció universal de Crist: «cum sola creatura rationalis sit susceptiva culpae, ante infusionem animae rationalis proles concepta non est culpae obnoxia. Et sic, quocumque modo ante animationem Beata Virgo Sanctificata fuisset, nunquam incurrisset maculam originalis culpae: et ita non indignisset redemptione et salute quae est per Christum... Hoc autem est inconveniens, quod Christus non sit Salvator omnium hominum, ut dicitur I Tim. 4,10...» (S. Th., III, q. 27, a. 2, c 2). «Ad secundum dicendum quod, si nunquam anima Beatae Virginis fuisset contagio originalis peccati inquinata, hoc derogaret dignitati Christi, secundum quam est universalis omnium Salvator. Et ideo sub Christo, qui salvari non indiguit, tamquam universalis Salvator, maxima fuit Beatae Virginis puritas... Sed Beata Virgo contraxit quidem originale peccatum, sed ab eo fuit mundata antequam ex utero nasceretur» (S. Th., III, q. 27, a.2, ad 2). Més tard, l'Aquinatenc, mogut del gran amor a Maria i deixant via lliure als pensaments de devoció, escriu l'*Expositio super salutationem angelicam* i admet claríssimament la concepció immaculada amb aquestes paraules: «ipsa enim purissima fuit quantum ad culpam, quia nec originale, nec mortale, nec veniale peccatum incurrit». *Cfr.* Rossi, J. F. C. M., a «Divus Thomas» (Piacenza, 1931), pp. 445-479. Sant Tomàs escrivia l'*Expositio super salutationem angelicam* cap a la fi de la seva vida, l'abril de 1273, molt després de la qüestió 27 de la part III de la *Summa Teològica*.

epístola que d'esta matèria trametia als canonges de Leó⁵³ del Royne» (fols. 19 v.-20 r.).

Volent salvar les afirmacions dels teòlegs que atribuïen a la Verge Maria el pecat original i alhora la posició immaculista, àdhuc la dels teòlegs esmentats, l'autor del *Tractat* introdueix i accepta una doble distinció sobre la manera de tenir pecat original, distinció aportada per Pere de Terrania:

«Emperò seguint lo doctor de Terrania, damunt allegat, dich te que aver peccat original se pot entendre en una de dues maneres, ço és radicalment e formalment. Radicalment vol dir que per lo aiustament del pare ab la mare l'infant deu aver peccat original. Formalment vol dir que de fet algú ha peccat original. En la primera manera dien ver totes les auctoritats e tots los doctors allegats que la Verge Maria ha hagut peccat original radicalment, ço és no tan solament en la rayl del primer pare, mas encara en la massa e rabaça dels seus pare e mare. Mas, emperò, formalment, ço és que de fet la sua ànima may sie stada ensutzuada ni enfissada ni plàcie a Déu, car les orelles dels seus fels devots nou poden soferir, ans lo és estrany de l'oir» (fol. 20 r.).

Així, doncs, cal trobar raons, mantenir-les i saber-les esgrimir per demostrar la tesi immaculista als adversaris. I les que han estat exposades són ja suficients, si bé cal buscar-ne de noves: «Ab aquestes, donques, formes e maneres se pot suficientment respondre a totes rahons qui contra la present matèria se poden fer. Et si depuis forts ne fan, de pus forts solucions trobaran, ajudant tots temps Deus lo Pare, qui al seu fill tal mare preservà, e Déu lo Fill, qui a la sua mare tal honor donà, e Déu lo Sperit Sant, qui eternalment volch que la Verge Maria fos de tot peccat separada, car de totes gràcies era plena e abundada» (fol. 20 r.-v.).

La quarta i última part del *Tractat* inclou diverses «istòries figuratives de la sancta Biblia e d'altres lochs que la present matèria (de la Concepció immaculada) volen tocar». «Et après serà posada la istòria per que de açò's deu fer festa e solempnitat ab alguns eximplis per la present matèria mils ademostrar e certifficar» (fol. 20 v.). Les

53. Lió, a França.

figures bíbliques són dues: l'Arca de l'Aliança, figura de Maria, i Eva, la mare de tots els humans, en contraposició a la Verge Maria, la Mare de Déu, mare de tots els redimits.

A. Figures bíbliques:

1) De l'Arca de l'Aliança diu l'autor del *Tractat*:

«... què us pensau que sia entès per la dita archa sinó la verge gloriosa qui n'és figurada, e axí con aquella era daurada dintre e defora, axí la verge és bella e sens màcula en lo cors e en la ànima car no ha agut peccat original ni actual ni mortal ni venial. Et axí com la fusta de setín és blanca e neta e no's pot corrompre ni corcar, axí la Verge neta e pura fon feta impecable, ço és que no podia peccar no pas per natura mas per gràcia special, e açò és que diu lo mestre de les Sentències en lo libre tercer e en la distinció terça.⁵⁴ Et notau ací que axí con los dits arbres són algun poch espinosos, emperò produexen tan solempne obra, axí lo pare e mare, ço és Joachim e Anna, no foren de tots punts sants, mas emperò produiren ella tota sancta e pura sens tot peccat. Quet penses axí mateix que sia entès per la dita manna qui del cel era tramesa e may no's corrompra sinó lo cors preciós del fill de Déu qui del cel devallà, ço és que féu novella operació quant s'encarnà en les claustres virginals de la Verge Maria. Et per axò e en memòria de açò, encara huy en dia la hòstia sagrada sta tanquada e resclusa en la custòdia.⁵⁵ Què és entès per la verga d'Aron sinó la operació del Sant Sperit, per la qual operació fon la Verge preservada de tot peccat e digna atrobada de concebre lo fill de Déu. Què és entès per les dues taules de Moysès sinó dues natures de

54. PETRUS LOMBARDUS, *Sententiarum libri quatuor*, lib. III, dist. III, 2.

55. La custòdia o ostensori que l'autor tenia present quan va escriure el *Tractat* era la bella peça d'orfebreria recentment fabricada en plata daurada i or per l'argenter morellà Bernat Santalínea amb l'ajuda dels platers Tomàs Parets, de València, i Guillem Real, de Morella, començada el 1389 i acabada el mes de maig de 1394. El peu, de base octogonal, reproduïa les torres i muralles de la vila; del centre, del punt que representava el castell, pujava la canya amb figures de fosa sota dosserets sobre la qual hi havia, en forma de triple templet arquitectònic, el cos destinat a portar el vericle, format per diversos pinacles adornats així mateix amb figures de fosa i coronats per sengles creus de perfils flordeliselats. El seu pes era de 72 lliures i la integraven 348 peces sense comptar claus ni cargols. Aquesta joia, encarregada pel consell i jurats de Morella, formà part del botí de guerra que s'endugué l'any 1823 el comandant general de l'exèrcit liberal Antonio Fernández Bazán.

Jesuchrist, ço és natura divina e natura humana, lo qual dit Jesús se deportà dins la Verge gloriosa per manera d'un seu verger tancat e clos IX meses. Et per lo libre de què havem parlat és entès que en ella stava la sancta ley amagada, per la qual informava los sants dexebles de Jesu Christ après la sua gloriosa assensió. Què és entès per la corona d'or sinó la gran corona de virtuts que porta en son cap la digna Verge Maria, per la qual lo seu nebot sent Johan ⁵⁶ la veu alt en los cels sots figura de aquella bella dona vestida del sol, coronada de dotze estelles, e la luna, qui vol dir defalliment, en los seus peus posada a dar a entendra, ço és que tot peccat e defalliment ha calcigat e sost si posats la digna Verge Maria. Car peccat son cors ni ànima may no toccà e açò és escrit en lo Apocalipsi a dotze capítols. E per açò notau ací bé que la dita archa era de tan gran excellència per les damunt dites coses qui en ella eren recluses que negú no la gosava tocar sinó sacerdot, e per açò legim en la Sancta Bibilia en lo segon libre dels Reys en lo sisèn capítol que hun hom qui havia nom Hoza una veguada que portaven l'archa d'un loch en altre e ella se decantàs hun petit, ell hic alargà la mà e la sostench per tal que no caygués e soptosament caych mort fret. E què vol dir açò sinó que a la Verge Maria negú no deu tochar qui no sia sacerdot, ço és bon clergue e letrat qui d'ella parle emperò en tot bé com altra cosa noy ha sinó bé e virtuts e excellències e perrogatives» (fols. 20 v.-22 r.).

L'autor del *Tractat* aprofita la gosadia d'Oza i el càstig de mort fulminant que patí en tocar l'arca per fustigar els maculistes tot aplicant-los el sentit al·legòric del text de la Sagrada Escripura i defensar així la concepció immaculada de Maria: «Mas ara la volen tocar alguns volent a ella posar sots la ley comuna sus axí com lo maior peccador qui may sia stat dient ella ésser concebuda en peccat original, ço és en ira de Déu axí com hun de nos. Guarden se, donchs, aquests aytals que no'ls ne prengua axí com a Hoza, del qual ara he parlat» (fol. 22 r.).

L'autor creu necessari defensar el recurs als textos bíblics originals i alhora justificar-ne la interpretació literal i típica amb una advertència als qui la rebutgin:

56. S'observa aquí una greu confusió de sant Joan, l'evangelista, autor de l'Apocalipsi, amb sant Joan Baptista. No té explicació en un frare menor que té la capacitat d'escriure aquest tractat. Així, doncs, cal atribuir l'error al copista.

«No menyspreen, donchs, aquesta exposició ni les ja dites niu façen axí com los juheus qui no volen pendre sinó lo test si donchs no és glosa del lur Talmut qui faça bé a lur propòsit. Deurien se pendre esment com la ametla qui la té en la boca such noy trobarà fins la haie trenquada. E axí és de la sancta Scriptura, que si hom no li cerqua bé lo seny en què és feta no'n exiria hom a sol ni'n traurie such e no sens causa los sans doctors hic han posats IIII senys per ella bé entendre ab moltes gloses qui són fort necessàries, e açò sia dit per la figura recitada a declarar» (fol. 22 r.v.).⁵⁷

2) La contraposició Eva-Maria:

«Mas encara'm par que vingua bé a nostre propòsit una paraula que posa sen Agustí en lo sermó que legim en la festa de la Nativitat de la Verge Maria e és aquesta: *maledictio Eve in benedictionem mutatur Marie*.⁵⁸ Que vol dir que la maledicció de nostra mare Eva és mudada en benedicció de la Verge Maria. E per açò mils entendre devem notar quines ni quals malediccions ha haudes nostra mare Eva. E cert dich te que principalment n'a haudes tres. E la primera fon que en tristícia parís ho infantàs los seus infants. La segona fon que après que hauria concebut no seria verge. La tercera fon que tots quants devallarien d'ella fossen concebuts en peccat original. La primera maledicció la Verge Maria no ha hauda car segueix se en aqueix mateix loch que ab gran goig ella infantà Jesús salvador nostre. La segona maledicció aytan poch no ha hauda la Verge Maria car allí mateix diu sent Agustí que sens corrupció la Verge concebé e en lo part e après del part verge romangué, e aquestes són dues malediccions a les quals neguna

57. Els quatre «senys» o *sensus* de la Sagrada Escriptura «posats pels sans doctors» que eren acceptats a l'Edat Mitjana eren els següents: 1) literal o real; 2) al·legòric o doctrinal; 3) moral o tropològic; 4) anagògic o tendencial. Els recull la dita mnemotècnica medieval: «Littera gesta docet, quid credas allegoria, Moralis quid agas, quo tendas anagogia». Posteriorment els hermeneutes bíblics els han reduït a tres: 1) literal, verbal o històric; 2) típic, real o espiritual; 3) implícit o conseqüent. Tots tres els trobem contemplats per Sant Tomàs d'Aquino. El literal, a la *Summa Theologiae*, I, q. 10, ad 1, i *Ad Galatas*, 4, 7; el típic, a *Quaestiones Quodlibetales*, VII, q. 6, a. 14; i l'implícit, a *De veritate*, q. 14, a. 11. (J. PRADO, *Praelectionum biblicarum compendium*, I, pp. 143-157).

58. L'autor cita i comenta el sermó 18 «de Sanctis», «secundus de Annuntiatione Dominica», de Sant Agustí, que hom llegia al segon nocturn de Matines.

dona no pot escapar. Emperò aquestes la Verge Maria no ha haudes, donchs creure podem que no's ha la terça, ço és que sia concebuda en peccat original» (fols. 22 v.-23 r.).

Un cop més l'autor del *Tractat* immaculista s'estranya que hi hagi bons cristians que dubtin o recelin davant el misteri de la concepció immaculada de Maria o el neguin obertament. Fins i tot li molesta haver d'argumentar tant i de tantes maneres per demostrar la veritat d'allò que als seus ulls és patent. Per això, davant la diversitat d'opinions, com ho féu l'emperadriu Santa Helena en un altre afer, apel·la a teòlegs i doctors independents, no tocats per prejudicis, creient que llur bon sentit els portarà a admetre la concepció immaculada i a ensenyar-la com a veritat de l'Església, continguda en la divina revelació:

«Mas va'm al cor que si tot ço que dit havem plahie a tot hom, no'n caldrie pus parlar ni disputar, emperò lo seny e l'enteniment de quiscú és axí partit que tot hom se'n té per pagat e qui se'n cuyde mils veure que l'altre majorment segons que ja és dit en ço que és affectat. E per axò en semblants quèstions deuen ésser eligides persones indiferents axí com féu la gran emperadriu Ellena, qui féu aiustar gran colp de juheus disputant de la llur ley contra lo sant hom Silvestre, bisbe de Roma, e hac per àrbitres dos hòmens sants gentils segons se lig en la Istòria del dit bisbe e papa» (fol. 23 r.).⁵⁹

B. Arguments *a fortiori*:

1) Argument del musulmà.

Amb la intenció de posar en evidència els teòlegs i fidels cristians maculistes, l'autor del *Tractat*, emprant l'argument *a fortiori*, presen-

59. L'autor del *Tractat* aporta aquí la convocatòria de savis jueus i cristians ordenada per l'emperador Constantí després d'abandonar la idolatria de Roma amb la finalitat de fer debats públics sobre la fe jueva i la fe cristiana per veure quina de les dues era la vertadera. Hi participaren 161 mestres de la llei mosaica, escollits entre els més doctes per Elena, la mare de l'emperador, qui vingué a Roma amb ells des de Terra Santa, i el mateix nombre de teòlegs cristians presidits pel papa Silvestre I. JACOBUS DE LA VORAGINE (IACOPO DE VARAZZE), *Legenda aurea*, hagiografia de Sant Silvestre, Papa, vol. I, pp. 76-84 de l'edició en 2 vols. traduïda del llatí per fra José Manuel MACÍAS (Madrid, 1982).

ta, en fort contrast, l'actitud i la força argumentativa d'un musulmà, que davant els misteris de Maria havia mostrat més coherència lògica i més respecte a la Mare de Déu que no pas aquells qui, essent cristians, en dubten seriosament o els neguen, referint-se particularment a la concepció immaculada de Maria i al misteri de l'Encarnació del Verb, la negació dels quals causà escàndol al seguidor de Mahoma:

«Al propòsit tornant, bé'm pens d'altres veguades as hoit dir com una veguada davant lo pare sant, disputant e parlant molts clergues d'esta matèria, esdevench se que aquí hac hun fill d'un gran Rey moro, qui ab volentat del seu pare volia çerquar lo món e que's prengué esment de totes les leys e sectes. E vehent les nostres sanctes maneres fundades en la sancta ley e com crehem lo fill de Déu ésser nat d'una verge per obra del Sperit Sant, no sens meravella trobava'y gran plaher. E com hoí dir que en aquella verge que tal joyell com lo fill de Déu havia portat alguns posàvem peccat ni sutsura, meravellant se dix: Per ma crehença vos jur que de tota vostra fe yo he gran plaer sinó quant tal si e peccat possau en aquella dona qui diets que portà lo fill de Déu, del qual havets salvació, car sens tot dupte maior baró e príncep és lo senyor qui ha fet cel e terra que no és mon pare. Emperò mon pare, quant sabé que ma mare era prenys de mi, féu fer hun solemne palau complit de totes coses en tal manera que res no si falia e aquí yo nasquí ab gran festa e solemnitat. Si, donchs, mon pare féu açò per amor de ma mare e de mi qui néxer devia no's sabia mort, viu ni contret o geperut, quant més Deu lo Pare, qui de cert sabia que tal fill de tal mare néxer devia, devia fer lo palau, ço és la mare, de la qual devia fer néxer son fill, lo qual sabia que devia ésser gran hom e gran profeta entre vosaltres, bella e neta e sens tota màcula e diformitat en lo cors e molt més sens tot peccat en la ànima, appar me que açò no deuríets haver qüestió com ho deguéssu tenir per cert e per ferm. D'esta cosa tots los grans prelats qui aquí eren digueren a huna veu que gran veritat dehia e sens dupte axí era ver. Ací donchs hun jutge d'altra secta qui no pot ésser dit parcial, lo qual conex ço qui conèxer fa, jutga la veritat» (fols. 23 v.-24 r.).

2. Argument *a fortiori* del jueu.

Amb el mateix objectiu de l'argument anterior, l'autor del *Tractat* presenta un nou argument, ara emprat de la tradició jueva:

«Mes te diré que los juheus han per hun gran Rabí que en temps antichs tres persones són stades preservades del peccat de colobre, ço és del peccat original, e açò per gràcia special, la un dien que fon Enoch, l'altre Moysès e l'altre Elies e jats sie que yo pas açò no cregua, mas emperò dich ho per tal que axí bé e molt mils ne podem nos exceptar la Verge Maria, mare del fill de Déu com ells ne excepten aquells damunt dits» (fol. 24 r.).

C. La festa de la Concepció immaculada.

Acabades les proves que l'autor presenta en la defensa de la concepció immaculada de Maria, posa la «istòria per que de açò's deu fer festa e solemnitat ab alguns eximplis per la present matèria mils ademostrar e certifficar» com ja ha avançat en el foli 20 v. Defensa la festa de la Puríssima Concepció de Maria i en dóna el sentit precís enfront d'aquells que en fan burla. I per justificar-la presenta la història d'un miracle produït arran d'una ambaixada de pau enviada pel rei d'Anglaterra als ducs de Dàcia i de Normandia:

«Mas dien ara alguns trahen se escarn que nos fem festa d'un miracle, ço és quant l'abat Eltsi, appellat Guillem, hom solemne e devot, stech tramès per lo senyor Rey de Anglaterra per fer pau entre lo duch de Dàcia e lo duch de Normandia, la qual, ab Déu acabada, com ell se'n tornàs e hagués ja passada la major part de la mar, sobtosament se levà tan gran e tan cruel tempestat que la fusta perdé la vela e lo govern e l'arbre n'anà a trossos, la fusta paria que's degués obrir, quiscú estava mig desesperat de la vida car la fortuna era tanta e les hondes una contrària de l'altra ab los vents molt forts contraris e sens pietat que tan solament restave lo morir, lo beneït abbat ab tots los altres féu humils pregàries a la Verge Maria que'ls degués ajudar per la sua pietat e mercè, e de mantinent aparech aquí hun reverent hom ab la faç fort bella e clarejant vestit com a bisbe, de la vista del qual hagueren tots gran plaher mesclat ab maravella. E dix al abbat damunt dit: fill, si tu vols scapar ab tots aquells que ací són, necessari és que tu prometes fer festa e solemnitat tots anys a huyt dies de Deembre per la sagrada concepció de la Verge Maria. E com de açò lo dit Abbat hagués gran plaher e goig e prometés ab tots los altres la cosa desús dita, vet la mar qui tornà en la sua tranquillitat e l'om desaparech e en breu ells se atrobaren en loch e port salvador, per la qual cosa l'abat preycà aquest miracle per tota Anglaterra e fan

de lavors ançà festa de la concepció de la Verge Maria.⁶⁰ Qui diu, donchs, ni vol dir ni impugnar que de açò per tal forma demostrat no's dege fer festa o solemnitat, no sabs tu que per semblant miracle la nativitat de la Verge Maria estech demostrada no ha molt de temps e la sancta Esgleia fan festa no pas del miracle mas de la nativitat per lo miracle demostrada.⁶¹ Item la festa de sent

60. L'autor del *Tractat* posa l'origen de la festa de la Concepció immaculada a l'Occident cristià en la promesa que l'abat Guillem Eltsi i els qui l'acompanyaven decidiren de complir en resposta a la proposició feta per aquell misteriós personatge «de faç fort bella e clarejant, vestit com a bisbe» que se'ls aparegué en alta mar enmig d'una terrible tempesta on només els esperava la mort. Tots ells es veieren miraculosament salvats després d'haver-se compromès a complir la prometença. Aquest fet s'hauria esdevingut entre els anys 1066-1087 durant el regnat de Guillem el Conqueridor, poc després d'haver-se deixat de celebrar la festa de la immaculada concepció de Maria, instituïda per primer cop a Anglaterra pel rei Eduard III de Wessex, dit el Confessor, i celebrada entre els anys 1060-1066. El rei Eduard, fill d'Etelred III i home de gran pietat, fou canonitzat per Alexandre III l'any 1161. L'autor trasllada aquí quasi literalment el text de la *Legenda aurea* de Iacopo de Varazze, el qual recull fidelment la carta apòcrifa de San Anselm de Cantorbery als bisbes d'Anglaterra. Segons l'epístola atribuïda a Sant Anselm el rei Guillem, abans duc de Normandia, s'havia imposat per la força de les armes als anglesos i al seu rei Erald, home impiu i mal governant. Des del soli reial hauria impulsat amb bon govern i lleis justes els bons costums dels ciutadans i garantit a l'Església el respecte i l'honor adients a la seva dignitat, malgrat les insídies, les traïcions i l'oposició de familiars i cortesans i enmig d'intents d'invasió armada de pobles estrangers. Entre aquests invasors hi eren els dacis, que es creien tenir drets hereditaris irrenunciabls sobre Anglaterra, la qual, sabedors que havia passat al domini dels normands, decidiren d'envair. El rei Guillem, assabentat que els dacis preparaven una flota per desembarcar a les costes angleses, envià a Dàcia Helsin, abat del monestir benedictí de Ramsey (Cambridgeshire), per assabentar-se bé dels projectes bèl·lics dels dacis. Ja havia acomplert la tasca l'abat quan, de retorn a Anglaterra, el vaixell que el transportava fou sorprès per una terrible tempesta que el desaborà i amenaçava enfonsar-lo enviant a la mort tots els tripulants i viatgers. Veient-se a punt de ser engolits per la mar, invocaren Déu i la Santíssima Verge Maria i aleshores Helsin tingué la visió del personatge vestit amb indumentària pontifical i rebé la proposta de celebrar la festa de la Concepció immaculada de Maria el 8 de desembre amb els mateixos textos litúrgics de la festa de la seva Nativitat, mudant tan solament el mot «Nativitat» pel de «Concepció». (Jacobus DE LA VORAGINE, *Legenda aurea*, Concepció de la Benaurada Verge Maria, vol. II, pp. 850-852).

61. L'autor fa referència aquí al miracle que conta la *Legenda aurea*, prenent-la de Joan Beleth, de com un sant baró de vida contemplativa, qui cada 8 de setembre sentia solemnes i alegres cants d'àngels al cel mentre ell pregava, rebé la nova divina que just aquell dia hi havia tanta festa al cel i que era en honor de la Benaurada Verge Maria perquè en commemoraven el natalici. I li fou encomanat de comunicar la nova al Papa i als bisbes de l'Església perquè des d'aleshores celebressin amb solemnitat la festa de la Nativitat.

Miquel ⁶² axí fon manifestada perquè los mals parlants vullen lur lengua refrenar e de festes ni honors de la Verge Maria preciosa stam nos vullen traure» (fol. 24 r.v.).

L'autor encara s'entreté a presentar i analitzar les diverses posicions teològiques sobre la infusió de l'ànima en el cos de la Verge Maria i entra en defensa del misteri i festa de la Concepció enfront d'aquells qui defenien la santificació de l'ànima posteriorment a la concepció corporal. Així, a l'Edat Mitjana hi havia devots de la Verge Maria, sobretot els terciaris del venerable tercer orde de sant Francesc d'Assís, que, ultra les festes litúrgiques marianes principals, celebraven també altres festivitats de devoció, que cal qualificar de piadoses. L'autor del *Tractat* en dóna notícia alhora que es mostra partidari de celebrar-les i té encara l'esperança de veure una nova festa, la de la infusió de l'ànima en el cos de Maria:

«Car axí mateix hi ha alguns devots de la sobredita excellent Verge Maria qui fan festa a denou dies de noembre, per tal com tal dia segons ella dix a hun seu amat ella fon presentada en lo temple de Salamó per lo seus pare e mare en edat de tres anys. E tant com ha mes de la dita nativitat fins al dit denovèn dia, que és axí mateix la festa de Sancta Elisabet⁶³ de la terça retgla del gloriós pare nostre monsenyer sent Francés, e axí he yo bona fe en Déu que encara farem festa l'endemà de sent Macià,⁶⁴ cor aquell dia

62. La festa de Sant Miquel Arcàngel és coneguda amb els noms d'aparició, victòria, dedicació i commemoració perquè celebra alhora les diferents aparicions de l'Arcàngel, principalment la del Mont Gárgano d'Apúlia, a Itàlia, celebrada el 8 de maig, les diverses victòries obtingudes amb el seu ajut celestial, l'advocació amb què el mateix Arcàngel s'havia dedicat l'església del Gárgano el 29 de setembre i la commemoració d'ell i dels altres arcàngels i àngels, honorats i venerats per l'Església com a defensors, servidors i protectors. (Jacobus DE LA VORAGINE, *Legenda aurea*, Sant Miquel Arcàngel, vol. II, pp. 620-630).

63. Santa Elisabet d'Hongria (1207-1231), terciària franciscana, filla d'Andreu II, rei d'Hongria, i muller de Lluís IV, duc de Turíngia i de Hesse, de qui enviudà als vint anys. Dedicà la seva vida a la caritat i al socors dels pobres i malalts i fundà un hospital a Marburg. Fou canonitzada per Gregori IX el 1235. La seva figura sol representar-se amb la falda plena de roses, flors en què es convertien els aliments que anava repartint als més necessitats.

64. El 25 de febrer, dia següent de la festa de sant Maties, és el vuitantè dia després de la concepció de Maria. Segons algunes doctrines filosòfiques que consideraven el cos del baró més perfecte que el de la dona, aquest trigava més a ser

la sagrada ànima de la Verge Maria fon creada e posada en lo cors sant de la Verge Maria dins lo cors de la sancta dona Anna, mare sua, ço és, lo huytantèn jorn, car tant jurca a formar lo cors de la fembra o infanta al ventre de la sua mare, axí com aquell del hom jurca a formar quaranta e sis dies segons que diu sent Agustí en lo libre appellat De huytanta e tres qüestions sobre aquella paraula del evangeli de sent Johan al segon capítol qui diu *quadraginta sex annis* etc.

No vullen, donch, dir alguns que nos fem festa de peccat ni d'un troç de carn, car no és ben dit, mas nos la fem anticipant, ço és ara per lavors, axí com alguns fan festa aquell mateix dia de la sua sanctificació, la qual no fon fins que la ànima fon creada, ço és l'endemà de sent Macià axí com és desús dit, car no poch ésser la sua ànima sanctificada fins que fon creada.⁶⁵ E no fon creada

apte per a la recepció de l'ànima racional. Aquesta és l'opinió que, segons l'autor del *Tractat*, tenia sant Agustí i per això distingeix el moment de la concepció biològica del cos de la Verge Maria («conceptio secundum carnem»), que s'hauria produït en l'úter de santa Anna el 8 de desembre, això és, nou mesos abans del 8 de setembre, festa de la Nativitat, d'un segon moment, el de la creació i infusió per Déu de l'ànima de Maria («sanctificatio secundum spiritum») en el cos ja concebut, el qual, després de vuitanta dies, hauria adquirit un adequat grau de formació que el faria capaç de rebre l'ànima. Mantenint aquesta opinió, l'autor del *Tractat* ha de defensar, com ho fa, una doble santedat original de la Verge Maria, la del cos no afectat pel pecat d'Adam –«lo cors sant de la Verge Maria»– i la de l'ànima –«la sagrada ànima de la Verge Maria creada e posada en lo cors». Sant Tomàs d'Aquino, seguint la teoria aristotèlica de les animacions successives –la vegetativa, la sensitiva i la racional–, distingeix «quod etiam in Beata Virgine prius fuit animale, et post id quod est spirituale: quia prius fuit secundum carnem concepta, et postea secundum spiritum sanctificata» (S. Th., III, q. 27, a. 1, ad 1).

65. L'autor del *Tractat* no escapa a la lògica tomista segons la qual no pot ser santificada una prole concebuda abans de ser animada amb l'ànima racional, per la qual aquella prole esdevé humana. Posada, doncs, una diferència temporal entre el moment de la concepció física («conceptio secundum carnem») i un segon moment de l'animació humana, és clar que era més propi parlar de santificació que no pas de concepció immaculada. Al cas ensenya Sant Tomàs: «Peccatum originale trahitur ex origine in quantum per eam communicatur humana natura, quam respicit proprie peccatum originale. Quod quidem fit quando proles concepta animatur. Unde post animationem nihil prohibet prolem conceptam sanctificari: postea enim non manet in materno utero ad accipiendam humanam naturam, sed ad aliqualem perfectionem eius quod iam accepit» (S. Th., III, q. 27, a. 1, ad 4). I així ho reconeix l'autor del *Tractat* quan diu que «no poch ésser la sua ànima sanctificada fins que fon creada». Això, però, no li impedia a ell, teòleg immaculista, de celebrar la concepció el 8 de

fins lo dia desús dit, mas fem ne festa LXXX dies abans fahent grans gràcies a Déus qui volch que per aquell dia la primera pedra se posàs en lo sant temple, ço és en lo cors de la Verge Maria, hon devia habitar lo gran príncep e marvellós Jesús, sagrat fill del sobirà Altisme, per la qual cosa sens tot dubte la sancta dona Anna, après que hac concebut del seu marit Joachim, qui tornà del bestiar hon era anat per la vergonya que li féu lo sacerdot, fon mils per los àngels guardada e ab maior diligència. E per tal quant vull fer fi a les paraules d'esta matèria, dich tot generalment que posat cars que axí fos, encara si se'n deurien callar per reverència de la molt alta mare de tan sobirà fill molt més per tal quant axí no és» (fol. 25 r.v.).

L'autor del *Tractat* defensa la tesi immaculista amb convicció ferma tot i saber que el magisteri de l'Església es mantenia aleshores calculadament indeterminat davant el viu debat existent encara entre les diverses escoles teològiques. Ell, però, «per reverència de la molt alta mare de tan sobirà fill», es determina per l'opció més digna i favorable a la Verge Maria d'acord amb l'argument del «potuit, decuit, ergo fecit» de Duns Escot, pautat sobre la norma de l'argument ontològic anselmià adaptat a la Verge Maria, ja citat abans, segons el qual «deguda cosa era que aquella verge de la qual devia néixer lo fill de Déu clarejàs de tal neda e puritat que deíus los cels maior no se'n pogués entendre ni trobar».⁶⁶

«E si vols dir que dubte és e per axò la Esgleia no ha determenat, bé és dit e ver dius,⁶⁷ mas emperò dich te ací quatre coses. La primera que tots los generals studis, axí com són París,

desembre, això és, «LXXX dies abans fahent grans gràcies a Déus qui volch que per aquell dia la primera pedra se posàs en lo sant temple, ço és en lo cors de la Verge Maria, hon devia habitar lo gran príncep e marvellós Jesús, sagrat fill del sobirà Altisme» (*Tractat*, fol. 25 v.).

66. Sant Anselm, *De conceptu virginali et originali peccato*, cap. 19. Citat per l'autor del *Tractat* al foli 8 r.

67. Bernat Metge recull la indeterminació del magisteri de l'Església quan, en *Lo Somni*, adreçant-se al rei Joan I, difunt, gran devot de la Concepció immaculada de Maria, li diu: «... fort só meravellat com per semblant cosa (la defensa de la Concepció immaculada) havets aconseguit gràcia tan gran (la glòria del paradís), car l'Esgleia de Déu no ha declarat encara si la dita concepció fo sens pecat original o no, e aparria ésser lícit tenir aquella opinió que pus plasent fos a cascú» (*Lo Somni*, II, p. 76).

Uxonia, Cantabrigia, Bolunya, Tolosa e Montpeyller e Leyda se són determenats per esta conclusió ço és que la sovin dita Verge Maria may peccat no ha haut. La segona cosa que dich ací si és que la sancta Mare Esgleia no veda que hom no'n faça festa, ans lo papa, hon que sia, per aquell dia fa festa e solemnitat dient lo offici de la nativitat de la Verge Maria, sinó que allà hon ha nativitat diu concepció.⁶⁸ La terça cosa si és que tot lo món té aquesta conclusió, ço és monges negres⁶⁹ e monges blanchs⁷⁰ e frares menors⁷¹ e capellans e agustins e carmelitans, ffreres de la Mercè, cavallers, scudés e vulgarment tots los hòmens e dones del món.⁷² E si per fet de ventura algun stament és contra esta opinió, pens me que Déus ho permet per trobar a la dita sancta e pura Verge més gràcies e laors. És bé ver que aquella singularitat

68. De la celebració de la festa de la Immaculada Concepció, que al Doctor Angèlic ja li sembla bé i la respecta, creu que no s'ha de concloure la veritat d'aquest privilegi marià. Així, a l'objecció que diu «non celebratur festum nisi de aliquo sancto. Sed quidam celebrant festum Conceptionis Beatae Virginis. Ergo videtur quod in ipsa sua conceptione fuerit sancta. Et ita videtur quod ante animationem fuerit sanctificata» (S. Th., III, q. 27, a. 2, 3), Sant Tomàs respon: «Ad tertium dicendum quod, licet Romana Ecclesia Conceptionem Beatae Virginis non celebret, tolerat tamen consuetudinem aliquarum ecclesiarum illud festum celebrantium. Unde talis celebritas non est totaliter reprobanda. Nec tamen per hoc festum Conceptionis celebratum datur intelligi quod in sua conceptione fuerit sancta. Sed, quia quo tempore sanctificata fuerit ignoratur, celebratur festum sanctificationis eius, potius quam conceptionis, in die conceptionis ipsius» (S. Th., III, q. 27, a. 2, ad 3).

69. Benedictins.

70. Cistercencs.

71. Franciscans. L'autor no esmenta, però, els dominicans, els quals, seguint la doctrina exposada per Sant Tomàs d'Aquino a la *Summa Teològica* (S.Th. III, q. 27, a.2, ad 3), negaven o posaven en dubte el privilegi de la concepció immaculada de Maria en no trobar la manera d'harmonitzar-lo amb el dogma de la redempció universal de Jesucrist, que no admet cap excepció entre els nascuts de dona.

72. Cal esmentar aquí entre els grans defensors de la Concepció immaculada de Maria els reis d'Aragó Pere el Cerimoniós, Joan I, Martí l'Humà i els seus successors. Bernat Metge, en *Lo Somni*, posa en llavis del rei Joan I la confessió de la seva labor en pro del misteri de la Concepció, reconeguda per la pròpia Verge Maria: «Lladoncs... la Verge Maria... girant-se fort humilment vers lo seu gloriós Fill, suplicà-li que per contemplació sua se volgués haver misericordiosament envers mi, qui tostemps l'havia haüda en molt gran devoció, e per reverència sua, creent fermament que la sua concepció era estada immaculada e neta de tota taca de pecat original, havia ordonat e manat que d'aquella fos feta perpetual festa sollemne cascun any en los regnes que jo posseïa, e inhibí que algú dins aquells no gosàs dir, disputar, sermonar ne afermar lo contrari; de què molts altres prínceps terrenals havien pres exempli e manants semblants ordinacions ésser per llurs sotsmesos inviolablement observades» (*Lo Somni*, II, pp. 74-75).

yo no voldria tenir, cor singular ésser és fer se mirar e escarnir a tot lo món e a les veguades valdria més errar per altri que no avenir per si mateix.

La quarta cosa si és que totes les sciències dien e canten que de dues vies dupctoses la pus segura deu hom elegir, e tot hom sab que millor és aquesta e a Déu pus placent e a la sua mare pus honorable e a tot lo món pus comuna e millor. E per axò nos d'esta sancta oppinió podem dir la paraula escrita en lo primer libre dels Macabeus a nou capítols *Absit istam rem facere ut inferamus crimen gloriose nostre*.⁷³ Qui vol dir no plàcie a Déu que nos façam aquesta cosa, ço és que posem crim a la nostra glòria, ço és a la Verge Maria, qui és glòria nostra e honor donchs no plàcie a Déu que nos li posem crim ni peccat, car més val ella lohar e defensar que en neguna manera en ella peccat ni màcula posar. E no digua negú per palliació ni cuberta de la sua oppinió que maior honor li és ésser remuda del peccat original, e més és tenguda a son fill que si noy fos cayguda, car aquesta rahó se poria fer del peccat actual, car segons açò, si la Verge Maria fos stada gran peccadora més fóra tenguda a son fill si li hagués perdonat, açò no val res niu diu negun seu fel lohador per que deu tenir e pot tenir tot seu fel devot que ella axí com per special privilegi e sobre tot cors de natura concebé lo fill de Déu Rey eternal. Axí per special porrogativa e sobre tot cors de natura fon concebuda sens peccat original. E per esta cosa a mantenir, frares e germans meus, me pens que Déus serà lohat e la Verge Maria vos ho grahirà. E axí com nos li levam tot peccat e màcula, ella per la sua mercè nos cobrirà nostres colpes e fallences e'ns darà deçà la sua gràcia e dellà la sua glòria.

Acabat és a lahor de Déu lo present tractat segons la dita prometença.

Verge qui est sens màcula concebuda,
 Preyhats per cells qui d'ayçò festa fan.
 Sien guardats de li cruel Setan
 Per vós, dopna, per tots li fels temuda.
 Amen.» (fols. 25 v.-26 v.)

73. El text complet de la Vulgata és aquest: «Absit istam rem facere ut fugiamus ab eis: et si appropriavit tempus nostrum, moriamur in virtute propter fratres nostros, et non inferamus crimen gloriae nostrae» (I Mach., 9, 10). L'autor del *Tractat* omet intencionadament una part del text bíblic i cau en l'error en la citació que en fa quan escriu «ut inferamus» per «et non inferamus» i «gloriose nostre» per «gloriae nostrae».

4.3. El *Mariale* del pare Baltasar Sorió, O. P.

Entre els textos mariològics més significatius escrits i impresos a Tortosa cal destacar el *Mariale* del pare Sorió, una obra ben valuosa, impresa a la ciutat l'any 1538: «Dertuse, per Arnaldum Guillermi de Monte Pesato, septimo Idus Januarii, Anno salutis millessimo quingentessimo trigessimio octavo». És el *Mariale Reverendi Patris et Magistri Fratris Balthasaris Sorio, Ordinis Predicatorum*, un gruixut volum en octau, amb dos folis preliminars sense numerar, que formen la portadella i la portada, 275 pàgines de text a doble columna i 19 pàgines d'índex sense numerar. Els caràcters impresos són de lletra gòtica amb nombroses abreviatures, i no pocs anòmals i capriciosos.

Baltasar Sorió (València, *circa* 1457) ingressà a l'orde de Sant Domènec en el convent de Sant Onofre de la ciutat del Túria, on professà vers 1475 i hi cursà els estudis eclesiàstics d'Humanitats, Filosofia i Teologia, els quals completà a la universitat de París, on es doctorà i esdevingué mestre en Teologia el 1501. Fou impulsor d'edicions bibliogràfiques i, al convent de Santa Caterina de Barcelona, regent d'estudis i, al de València, jutge en el certamen poètic de Santa Caterina del 1511. Elegit lector de Teologia de la seu tortosina, càrrec que exercí per més de vint-i-cinc anys, el 1528 fou destinat al convent de Tortosa, on, el 1530, des de l'Estudi General de Sant Domènec, creat a l'Edat Mitjana i regit pels dominics, amb la iniciativa i suport del bisbe Joan Izquierdo, fundà els col·legis imperials de Sant Jordi i, per l'interès suscitat a l'empertador Carles V, un nou col·legi per a la formació i instrucció dels joves moriscos de Catalunya i València que més tard, el 1544, es transformà en el Reial Col·legi de Sant Jaume i Sant Maties. Sorió fou un teòleg i escriptor apològic fidel a la línia conservadora de la Teologia i a l'esperit tradicional de l'orde dominicà, a la reforma del qual s'oposà.

Sorió fou autor, a més del *Mariale*, de l'*Apologeticus pro unica Magdalena: pro vera sanctorum assignatione tridui Christi in corde terre: pro duabus quoque sororibus Virginis Marie, matris Dei Christique materteris: adversus maledicta Jacobi Fabri in illas* (1521) contra Lefèvre d'Étaples; *Contra blasphemias Tractatus septuplex* (amb una primera edició el 1511 i una segona el 1522); *Divini eloquii expositoris acutissimi fratris Balthasaris Sorio, sacre theologie professoris eximii ordinis fratrum predicatorum provincie Aragonie*

super psalmum XXXXVIII homeliae decem ad Serenissimum et Illustrissimum Calabrie Ducem directe (1522); *Sermones deiparae Virginis Sanctorumque per circuitum anni* (1538); *Contra decem haereses* (inèdita); i *De viris illustribus, provinciae Aragoniae ordinis praedicatorum: quorum gesta nuper in unum opusculum redacta sunt per fratrem Balthazarem Sorio, sacrae theologiae professorem*, també inèdita fins al 1950.

Sorió morí centenari a Tortosa el 27 de setembre de 1557 i les seves despulles foren inhumades a la via sacra, davant l'altar major de l'església conventual, al costat de la tomba del bisbe Joan Izquierdo, on hi ha el relleu escultòric de la seva figura jaçent envoltat d'aquesta inscripció epigràfica: HIC EST MAGISTER BALTHASAR SORIO OMNI GENERE DOCTRINE MONARCHA, SEDIS ALMAE LECTOR, COLLEGII HVIVS FUNDATOR, ACERRIMVS FIDEI PROPVGNATOR. OBIIT CENTENARIVS 27 SEPTEMBRIS ANNO 1557.⁷⁴

Fra Sorió anomenà el *Mariale* imprès «Primum Mariale» i «prima pars Marialis» en el prefaci de l'obra, insinuant així el propòsit d'enviar-ne a la impremta una segona part, cosa confirmada quan diu que l'extensió del llibre feia necessari que «in duo decentius volumina partientur» (fol. 2 v.). Aquest segon volum no fou imprès, probablement perquè s'hauria produït la mort de l'autor, qui ja havia diferit força en el temps la publicació del primer volum, potser fins a més de vint anys, i, com ho confessa, ben explícit, l'hagué d'imprimir en considerar un crim contra la delicadesa i les bones formes una major dilació, atesa sobretot la seva avançada edat: «nunc, consumpta pene laborandi aetate, ulterior dilatio inurbanitatis crimen incurreret» (fol. 2 v.).

Del *Mariale*, Enric Bayerri, que l'estudià, en va conèixer rars exemplars i no tots en bon estat de conservació. N'esmenta el de la Biblioteca de Catalunya, a Barcelona; un altre, molt ben conservat, a la biblioteca privada de Pau Font de Rubinat, a Reus; un altre, deficient en alguns folis, a la biblioteca privada del mateix Bayerri, a Tortosa, donat pel bibliòfil reusenc l'any 1927; un altre en poder del llibreter barceloní Antoni Palau, que ja era a la venda l'any 1916; i, finalment, un altre exemplar prou ben conservat, que el mateix Bayerri va veure

74. Ramon MIRAVALL, *Corpus epigràfic dertosense*, p. 235-239.

abans de 1930 a la biblioteca del convent carmelità del Desert de les Palmes, destruïda totalment pel foc l'any 1936. Fora d'Espanya, Bayerri dona notícia de l'exemplar guardat a la biblioteca del *Trinity College* de Dublín, una mica deteriorat, i d'un altre que, el 1907, era a la venda pel preu de 200 marcs, en el catàleg *Seltene Bücher und Handschriften* d'aquell any, del llibreter alemany Paul Gottschalk, de Berlín.⁷⁵ Després de l'estudi que recentment ha publicat Enric Querol, sabem que del *Mariale* n'hi ha exemplars a la Biblioteca Universitària de València (Z-8/120), a la Biblioteca Nacional de Madrid (R/4874; R/25699) i a la Biblioteca Universitària de Barcelona (B-66/5/2; CR-1245).⁷⁶

L'obra conté cinc sermons *De conceptione* (fols. 3 r.-28 r.); cinc *De nativitate* (fols. 28 r.-54 r.); cinc *De praesentatione* (fols. 55 r.-79 r.); quatre, i un *Officium De desponsatione* (fols. 79 v.-102 r.); sis *De annuntiatione* (fols. 102 r.-130 r.); cinc *De visitatione B. M. V. ad Elisabeth* (fols. 130 r.- 153 v.); cinc *De Expectatione* [partus] (fols. 153 v.-176 r.); cinc *In festo virgineae purificationis* (fols. 176 r.-201 r.); cinc *De transfixione* [septem gladiatorum] (fols. 201 r.-224 v.); cinc *In festo gloriosae assumptionis* (fols. 224 v.-250 v.); i altres cinc *De rosario virginis seu psalterio* (fols. 211 v.-276 v.).

La lectura i l'anàlisi del *Mariale* permeten descobrir la solidesa teològica i bíblica i la vasta erudició patristica del famós dominicà, mestre a Tortosa, bon coneixedor, per l'estudi directe de les fonts, dels pares grecs i llatins i dels teòlegs i biblistes medievals més destacats fins al segle xv, tots ells citats a les pàgines del llibre: entre els pares, sant Joan Crisòstom, sant Joan Damascè, Dionisi o Pseudo Dionisi Areopagita, sant Basili, sant Agustí i sant Bernat, sant Anselm, sant Ambròs, Boeci, sant Jeroni, sant Lleó Papa, sant Gregori el Gran, sant Beda el Venerable i sant Màxim; i entre els teòlegs, Duns Escot, Hug de Sant Víctor, Nicolau de Lira i, sobretot, el Mestre de les Sentències, Pere Llombard, i sant Tomàs d'Aquino.

L'autor del *Mariale* exposa la doctrina dels «sermons ad populum plerumque habiti» amb una digna qualitat literària i, pel que sembla, elaborats amb l'ús d'un llatí renaixentista, dominat amb soltesa, florent i viu, però sobri, sense excessos de preciosisme literari. Diu Bayerri:

75. Enrique BAYERRI BERTOMEU, *Viage literario bibliográfico mariano por las diócesis de España*, p. 134.

76. Enric QUEROL COLL, *Tortosa, república literària (1475-1800)*, pp.102-103.

«Aun en las materias más difíciles y abstrusas de los grandes problemas teológicos sabe hallar la expresión adecuada y diáfana para darse a entender hasta de los no profesionales o especializados. Se mueve en las alturas de la especulación y de la elocuencia, pero sin perder el contacto con las realidades prácticas de la tierra».⁷⁷

Sorió insisteix en el *Mariale* en el tema de la «Virgo intacta», a qui dedica cordialment el llibre i s'hi encomana com a autor: «A virgineis laudibus labor noster sumat initium... Gloria Virginis aperit iter, prebet ingressum.» I, sotmetent-se al judici de l'Església, exposa els misteris de la vida de Maria amb la ciència de mestre i l'amor de fill: «Sit ergo nostra primum intentio Sanctae Romanae Ecclesiae iudicio scribenda quaeque submittere... Sciens nichil esse tam verum quod rite Ecclesiae iudicio non subjaceat...» (fol. 2 v.) I així proposa, proclama i defensa la immunitat de pecat en la Verge Maria quan diu que ella fou «sine peccato, sine libidinis fomite, sine prava inclinatione vel mala complexione... Caro Marie ex Adam sumpta, maculas Ade non admisit» (fol. 43 r.). «Beatissima Virgo in mundum ingressa est sine carnis concupiscentia et totius corporalis ac spiritualis immunditiae macula» (fol. 19 a). «Quia procul dubio anima eius plena fuit gratia septiformi Spiritus Sancti, argentum istud [Maria] fuit purissimum nullius peccati rubigine deformatum» (fol. 22 a). I fa seva la doctrina de sant Jeroni quan diu que «ceteris, per partes praestatur gratia; Mariae autem tota se plenitudo gratiae infundit», i la de sant Agustí, quan, referint-se a la Verge Maria, afirma que «cum de peccatis agitur, nullam prorsus volo habere quaestionem de ea».

Malgrat tot això que escriu de la Mare de Déu, Sorió no es mostra ben bé un teòleg immaculista, deutor com és a la doctrina i fidel seguidor de Sant Tomàs d'Aquino, sinó partidari de la santificació *in utero matris* en un moment ignot de la gestació i abans del naixement coincident en el moment de la infusió de l'ànima racional dins el cos. De fet, entre els sermons del *Mariale* no n'hi ha cap *De Conceptione immaculata*; els cinc que conté *De conceptione* són de la concepció passiva del Verb. Tanmateix, no dubtem que el seu sentiment pietós, com el del Doctor Angèlic expressat en l'*Expositio super salutationem angelicam*, era favorable a l'immaculisme i així s'explicarien algunes afirmacions del llibre.

Sorió, establint una relació entre Maria, el sol i el firmament a

77. Enrique BAYERRI BERTOMEU, *Viaje literario...*, p. 137.

partir del llibre de Josuè (Jos 10,12-14), atribueix a la Mare de Déu un dia màxim a diferència dels dies dels altres humans, tan breus:

«Breves dies hominis sunt, quia parvo lumine gratie in comparatione Virginis illustrati; Beatissime autem Virginis maxima dies fuit. Primo, Sole diutius in ea persistente, quia tanto longior est dies quanto diutius sol persistit supra hemispherium. Hec diuturnitas persistentie in virgine est secundum assistentiam Christi in ea immobiliter, quia ab instanti quo gratiam recepit, usque ad terminum vite quo ad lumen glorie pervenit, in omni actu deliberato lumen solis iustitie illam illuminavit et nunquam ab ea recessit nec declinavit. In cuius figura Iosue X^o: ‘Stetit sol in medio celi, et non festinavit occumbere spatio unius diei. Non fuit ante nec post tam longa dies, obediens Deo voci hominis.’ Medium celi est beata Virgo, in quo stetit sol per gratiam spatio diei unius, in toto tempore vite ipsius; unde non fuit maior et perfectior dies, nec tam longa et tam perfecta, quia secundum Augustinum: ‘in hiis que non mole magna sunt, id est maius esse quod melius esse’.» (fol. 49 a).

Maria, seu dels dons de Déu i de les virtuts en grau d'excel·lència, sobrepuja tota criatura i esdevé model imitable de santedat:

«Sic [Deus] in Virgine voluit quasi compendium quoddam virtutum facere, ut in ea posset fidelis quisque divinas virtutes potius quam in singulis quibusque alteris sanctis intueri. Unde divus Hieronymus dicit: ‘Quia nichil est virtutis, nichil gratie, nichil candoris quod totum non resplendeat in Virgine gloriosa. Talibus namque decebat Virginem oppignorari muneribus ut esset gratia plena, que celis dedit gloriam, terris Deum, pacemque reffudit gentibus, finem vitiis, vite ordinem, moribus disciplinam’.» (fol. 32 d).

És original la consideració que el dominicà fa de la bellesa excepcional del cos de la Verge Maria a partir de la seva bellesa espiritual, efecte de la puresa de l'ànima i del fet d'haver estat escollida per a ser la mare del Fill de Déu fet home, i, com a conseqüència, de la bellesa excepcional del cos de Crist, fill de Maria per obra de l'Esperit Sant. Aquestes són les seves tres conclusions teològiques:

1. «Decebat sacratissimam Virginem super omnes mulieres habere corporis pulchritudinem. Quod probat futura Dei in ipsa incarnatio».
2. «Unaquaque perfectio in ea corporalis, indicium fuit pulchritudinis spiritualis. Quod probat exterioris et interioris hominis conformatio».

3. «Tantam etiam corporeae pulchritudinis perfectionem, non tam per naturalem quam superiorem consequitur operationem. Quod probat defectus naturae a Deo auxiliatio».

Entre els arguments demostratius fa seu el de sant Anselm, format en la línia de l'argument ontològic:

«Sed quia decebat nempe, ipso testante, et decens erat ut Virgo ipsa ea puritate niteret, qua sub Deo maior nequit intelligi, sic quoque decebat ut de pulcherrima matre speciosus forma nasceretur, cuius pulchritudine maior in natura non posset reperiri».

I presenta altres arguments formats a partir de la filosofia tomista i dels tractats biològics d'Aristòtil:

«Hoc igitur egit beatissima Virgo in preparatione materie, quod quecumque alia mater ageret, si etiam ipsa ex semine viri concepisset; nisi quatenus super omnem actionem nature perfectiorem complexionem Spiritus Sanctus causavit in Christi corpore. Quippe quoniam si ex viri semine concepisset, similem sibi filium generasset. Sublata igitur nunc actione viri, cuius expers fuit conceptus virgineus, simile corpus Christi corpori matris formavit Spiritus Sanctus.

Quia ergo hoc egit Virgo in conceptu filii de Spiritu Sancto concipiens, quod egisset virile semen suscipiens: quemadmodum similem filium genuisset de viro gravida; cum gratia nature opus perficiat, non destruat; similem genuit de Spiritu Sancto fecunda. Perpenditur ergo pulchritudo matris ex pulchritudine filii ex ea nascentis: cuius sicut nec virginitatem conceptus abstulit, sed sacravit; sic nec pulchritudinem minuit natus sed auxit. [...] Omnis pulchritudo corporalis in Virgine indicium fuit pulchritudinis ipsius anime. Quamquam enim principaliter adepta est super omnes feminas pulchritudinem, quia ad Dei filii ex ea nascituri conceptum habent ordinem; sed quia optime ad invicem interiora et exteriora in ea divinitus consentiebant, nec in aliquo discordabant; corporalis decor illius interiorem preferbat pulchritudinem spiritus. [...] In Christi autem conceptione nullum potuit, ut diximus, impedimentum concurrere. Constat ergo omnia membra Virginis membris Christi similia fuisse, que, cum elegantissime forme fuerint, speciosissimam quoad omnia membrorum liniamenta Virginem fuisse ostendunt. Per hanc autem corporis et membrorum elegantiam, interiorum eius virtutum agnoscimus eminentiam.»

La Verge Maria havia d'excel·lir en bellesa corporal i espiritual sobre Eva contra el que sembla que hauria de ser:

«Mirum videtur quod beatissima Virgo mulierum omnium sit pulcherrima: cum prima omnium mater Eva immediate a Spiritu Sancto fuerit formata; beata autem Virgo naturaliter genita; cum constet ea esse perfectiora que a Deo immediate producuntur hiis que naturaliter generantur. [...] Non obstante, tamen, deficientis imbecillitate nature, dicimus beatam Virginem pulchriorem Eva fuisse.»

I, per a demostrar-ho, proposa tres raons:

«Primo ratione figurationis. [...] Figura autem est propter veritatem, non veritas propter figuram. Omnes autem mulieres pariter cum Eva fuere beatissime Virginis in sua speciositate figura. Et pulchritudine corporali patet eas fuisse pulcherrimas».

Ho prova amb els textos bíblics relatiu a Sara, Rebeca, Raquel, Judit i Ester.

«Secundo ratione inhabitationis, quia futura erat Virgo urna et reliquarium Filii Dei: sicut anima totius Trinitatis triclinium, specialiter autem Spiritus Sancti sacrarium... Quanto ergo studio et quanta artificis sapientia summum reliquiarum a sapiente artifice est fabricandum; sic arbitrandum est in Virgine a summo artifice illud esse fabricatum.

Tertio ratione renovationis. Quia enim, nascente Virgine, incoabant aurea secula et renovatio mundi, congruebat ut, concurrente speciali Dei auxilio, natura supra se aliquid faceret, quod communi via non posset. Et per hoc solvitur obiectio Eve, que fuit immediate a Deo ex costa formata; Virgo autem naturaliter genita. Dei enim virtus quod natura non potuit in formatione corporis virginis, quoad pulchritudinem et complexionem, supplevit. Non quod sit de Spiritu Sancto concepta, vel immediate a Deo formata, sed quod supra vires nature ista sunt acta...» (fols. 5 r.-8 r.).

4.4. *Missale secundum ritum Ecclesie Dertusensis*. Còdexs 8 i 9. Segle XVI. Arxiu Capitular de Tortosa (ACTO).

El Còdex 8 és un exemplar en paper ben conservat, de 8 folis, sense numerar, de calendari i taules; 174 folis amb numeració romana fins a

l'acabament del *Dominicale*; 16 folis no numerats; 14 folis *De communi* amb numeració romana; 95 folis amb numeració romana del *Sanctorale*; i altres 42 folis amb numeració romana. Impressió amb lletra gòtica de diferent cos en negre i vermell, grans inicials gravades en fusta i la resta de tipus, d'impremta. Caixa tipogràfica en general de 265 x 148 mil·límetres, en alguns folis de 265 x 150, i 67 línies. Gravats en fusta, filigrana de mà sense estel, cobertes de fusta folrades de pell.

El Còdex 9 és un volum en pergamí, de format, caixa d'impressió, foliació i altres característiques iguals a les del Còdex 8. Difereix, però, d'aquest pel que fa a la il·luminació, qualificada per Bayerri de «ricamente artística» i de «espléndida» pel pare March. «Las iniciales, de todas las medidas, van pintadas en colores bellísimos y con muy acertadas combinaciones, así como también las viñetas, que son numerosas. La pulcritud y gusto artístico extraordinario campean en todas las iluminaciones y pinturas. Flores, mariposas y aves variadísimas constituyen los motivos predilectos.»⁷⁸ Destaquen els gravats de la Verge Maria lliurant el cingol a l'apòstol Tomàs, la Mare de Déu de Montserrat, la Crucifixió i el Pantocràtor.

Els dos exemplars del *Missale* foren impresos a Barcelona per Joan Rosembach el 21 de maig de 1524.

El *Missale* conté la *Missa de Nogarolis*, escrita per Leonard de Nogarolis, clergue de Verona i protonotari apostòlic del papa Sixt IV. El pontífex l'encoratjà en la redacció i composició dels textos per a la missa i ofici litúrgic de la Concepció immaculada de Maria, que ell mateix aprovà, i els enriquí de privilegis semblants als de la missa i ofici del Corpus Christi i octava en virtut de la Constitució Apostòlica *Quum praeexcelsa* del 27 de febrer del 1476. La missa i ofici de la Immaculada Concepció de Maria tingué des de bon principi una gran difusió i bona acollida. Cal dir, però, que no hi ha presència de textos litúrgics de la Concepció immaculada en el llibre dels *Capitula per totius anni circulum dicenda* de la seu tortosina, Còdex 14, del segle XIV.⁷⁹

En el Còdex 8 trobem la missa sota l'epígraf *In Conceptione Virginis Mariae*, i, en el Còdex 9, sota l'epígraf *In festo Conceptionis Virginis Marie*, a la segona part, fols. 82a-82d.⁸⁰

78. Enrique BAYERRI BERTOMEU, *Los Códices medievales de la Catedral de Tortosa*, p. 139.

79. *Ibidem*, pp. 149-150.

80. Aquesta missa la trobem també al *Missale Vicense*, fol. LXXX v. sota el títol

Introitus: Egredimini et videte, filie Syon, reginam vestram: quam laudant astra matutina: cuius pulchritudinem sol et luna mirantur et iubilant omnes filii Dei. *Psalmus:* Ostendat faciem suam: sonet vox eius in auribus nostris quia eloquium suum dulce, et facies decora nimis. V. Gloria.

Oratio: Deus qui per immaculatam virginis conceptionem dignum filio tuo habitaculum preparasti: concede quesumus: ut sicut ex morte eiusdem filii sui previsa: eam ab omni labe preservasti: ita nos quoque mundos eius intercessione ad te pervenire concedas.

Epistola: Lectio libri Sapientie: Dominus possedit me, cap. VIII.

Graduale: Qualis est dilecta nostra, charissimi: qualis est mater, dicite, Domini, qualis et quanta sit soror et sponsa Christi. V. Dilecta nostra candida, immaculata quasi aurora consurgens. Alleluia (+) Alleluia. V. Veni, regina nostra, veni, domina, in hortum odoris super omnia aromata. Alleluia.

Evangelium secundum Lucam, cap. XI. In illo tempore, loquente Iesu ad turbas. *Require in missa votiva beate Virginis: all.*

Offertorium: Hortus conclusus: fons signatus: emissiones tue paradisis: O Maria: manus tue stillaverunt myrrham, mellifluoque facti sunt celi: dum manu Domini fabricata es mater tanti Dei: Halleluiah.

Secreta: Suscipere digneris per temetipsum benignitatis auctorem, Domine, matris ac domus tue zelatorem devotas cum hilaritate supplicationes: ut sicut ipsa, tui gratia preveniente, mundo hodie immunis apparuit: ita ipsi mundum de tui matris munere, te concedente, exhibeant gratiarum actionem: per temetipsum Iesum Christum filium: *all.*

Communio: Gloriosa dicta sunt de te, Maria: quia fecit tibi magna qui potens est. Halleluiah: *all.*

Postcommunio: Odorem, Domine, sacrificium huius suscipe suavitatem et presta: ut qui hodie Marie conceptionem iubilando celebrant, eius salubri oratione fructum centuplum sue devotionis accipiant. Per: *all.*

De conceptione beate Marie romano more, darrere mateix dels textos del *In festo conceptionis beate Marie officium* (fol. LXXX r.), que havien de ser els de la festa de la nativitat de Maria, canviant-se tan solament «nata vel orta» per «concepta» segons la rúbrica: «Et omnia alia dicantur sicut in festo nativitatis eiusdem: excepto quod ubi ponitur nata vel orta: dicatur concepta.»

4.5. *Breviarium*. Còdex 18. Segle XIV. (ACTo)

Manuscrit en pergami de 315 folis, amb numeració moderna, de 310 x 210 mm. Caixa d'escriptura: 200 x 140 mm. 31 línies per pàgina. Lletre gòtica ben formada de la primera meitat del segle XIV. Lletres capitals i epígrafs en vermell i blau, i algunes policromades i historiades sobre fons d'or.

Al foli 298c comença l'ofici *In conceptione beate Marie*.

4.6. *Commentaria in Primum et Tertium Libros Sententiarum Petri Lombardi*, de Joan Duns Escot. Còdex 19. Segle XIV. (ACTo)

Manuscrit en pergami de 181 folis, numerats modernament amb llapis, de 315 x 235 mm. Caixa d'escriptura: 247 x 175 mm. 57 línies per pàgina. Lletre gòtica de tipus francès de la primera meitat del segle XIV amb abundants abreviatures. Nombroses addicions i notes al marge de distintes mans, dels segles XIV i XV. Ornamentació cal·ligràfica pobra, reduïda a lletres capitals en vermell i blau i dibuixos geomètrics de color morat. Els *Commentaria* són realment dos manuscrits bessons enquadrats formant un sol volum. El primer (fols. 1 r.-119 r) conté el comentari d'Escot al primer llibre de les Sentències; i el segon (fols. 120 r.-179 v.) conté el del llibre tercer.

Troben en la *Distinctio III* del llibre tercer la *Quaestio I: Utrum beata Virgo fuerit concepta in peccato originali* (fol. 126b), on Duns Escot exposa i argumenta la seva doctrina immaculista. Són dignes de remarcar algunes notes marginals afegides al text escotista: *Conceptio duplex, scilicet: seminum, ut quando mulier concipit de viro; et naturarum, ut quum infunditur anima*. Hom cita Innocenci III «in libello de contemptu mundi», on ensenya la distinció entre la *conceptio seminum* i la *conceptio naturarum*. I hom distingeix també entre una *Nativitas duplex: in utero et ex utero*.

Pel que fa a l'exposició doctrinal sobre la Concepció immaculada (fols. 126b i ss), s'observen divergències entre el còdex tortosí i les edicions impreses, com es pot veure, per exemple, en l'edició de Vivès, vol. XIV (París, 1894), a les pàgines 159 i ss.⁸¹

L'Arxiu Capitular guarda un altre còdex, el 49, que conté els

81. J. DUNS SCOT, *Opera omnia*, ed. Wadding, 12 vol. (Lyon 1639), reed. Vivès, 26 vol. (París 1891-1895).

comentaris d'Escot a les Sentències de Pere Llobard: *Joannis Scoti, Ordinis Minorum, Super tertium librum Sententiarum*; aquest còdex és del s. XIII final o principi del XIV. Manuscrit en pergamí de 94 folis, numerats a llapis, de 290 x 230 mm. Caixa d'escriptura: 250 x 150 mm. de 53 línies. Text a dues columnes, centrat, i envoltat de comentaris pels quatre marges.

Al foli 13 v. tracta de la qüestió de la Concepció immaculada. No hi ha cap nota marginal afegida de mà d'algun lector.

4.7. *Sacramentarium Gregorianum*. Còdex 34. Segle XII o XIII. (ACTo)

Manuscrit en pergamí de 193 folis, numerats modernament, generalment de 180 x 270 mm., encara que n'hi ha alguns, entre els del principi, de grandària menor. Caixa d'escriptura: 171 x 104 mm. de 20 línies. Cal adscriure'l al segle XII final o a la primeria del XIII. Lletre carolíngia de distintes mans. Lletres capitals amb ornamentació geomètrica en vermell i blau, algunes de format gran.

Trobem ja en el Calendari, el 8 de desembre, anunciada la festa de la Concepció immaculada (fol. 21 v.) i els textos de la missa sota l'epígraf *Conceptio Sancte Marie* al foli 134 r.

4.8. *Petri Lombardi Sententiarum Libri IV*. Còdex 35. Segle XIII. (ACTo)

Manuscrit en pergamí de 315 folis, amb numeració moderna, de 328 x 225 mm. Caixa d'escriptura: 178 x 121 mm. de 34 línies: Lletre gòtica francesa de principi del segle XIII. Cal·ligrafia molt correcta i llegible, marges molt amples, pàgines orlades tot al llarg de les columnes amb dibuixos majoritàriament geomètrics en color vermell i blau.

Al fol. 173 v., hi trobem tractada la qüestió de la Concepció immaculada de Maria dins la distinció tercera del llibre III. No s'hi observa cap nota marginal de lector a favor ni en contra de l'esmentat misteri marià.

4.9. *Sacramentarium Gregorianum*. Còdex 56. Segle XII. (ACTo)

Manuscrit en pergamí de VI + CXLVII folis de 170 x 255 mm. Caixa d'escriptura: 143 x 90 mm. de 19 línies. Final segle XII. Aquest

còdex fou portat a Tortosa probablement des d'Avinyó per l'abat Gaufred i els canonges de l'abadia de Sant Ruf que l'acompanyaven quan vingueren a restaurar la seu episcopal després de la reconquesta cristiana de la ciutat.

Al foli 6 v., dins el Calendari que obre el còdex, hi trobem anunciada, el 8 de desembre, la *Conceptio sancte Marie*; al foli 64 r. algunes notes musicals relatives a la Concepció immaculada, i, al foli 123 r. la *Missa in conceptione*.

4.10. *Capitularium per totius anni circulum*. Còdex 81. Segle XIV. (ACTo)

Manuscrit en pergamí de 188 folis numerats de 180 x 246 mm. Segle XIV.

Amb abundants referències mariològiques, inclosa l'aparició de la Mare de Déu i el lliurament del cingol sagrat a l'església de Tortosa com en els còdexs coetanis 14 i 77, hi trobem els textos de la festa de la Concepció immaculada: *In conceptione virginis, ad vespers*, al foli 177 r., i *In conceptione virginis Marie, in primis vespers, et cetera, et in secundis*, amb notació musical per al text *Quam pulchri sunt gressus tui, et cetera*. I, al foli 183 v, la *In conceptione virginis Marie oratio*, amb el mateix text del *Missale secundum ritum Ecclesie Dertusensis* (còdexs 8 i 9).

Destaquem del còdex el text següent, amarat de convicció immaculista i format en part sobre pauta apocalíptica: «Porta hec [Maria] clausa erit peccato, et non aperietur, quoniam Dominus Deus ingressus est per eam, eritque clausa a principio sue formationis... Non est hic aliud nisi domus Dei et porta celi... Vidi immaculatam descendentem de celo sicut sponsam ornatam, claritas Dei illuminabit illam, et vidi tabernaculum Dei cum hominibus, et nox non erat illic, quia lucerna eius erat agnus» (fol. 179 r.).

Contrasta l'immaculisme de l'autor d'aquest còdex amb el maculisme de l'autor del Còdex 83, *Dictionarium nominum Sacrae Scripturae et Theologiae*, manuscrit en pergamí del segle XII final o primera del XIII, de 129 folis de 175 x 252 mm., on trobem aquest text de la *sanctificatio in utero*: «Maria virgo comparatur lilio, propter quasdam proprietates lilii: liliium namque pretendit candorem, spirat sive spargit odorem, vulneribus medetur et de inculta terra nascitur,

que omnia huic [Marie] congruunt. Primo, propter candorem quia est candida et immaculata, nam in utero fuit sanctificata...» (fol. 59d).

4.11. *Sacramentarium Gregorianum*. Còdex 82. Segle XIII. (ACTo)

Manuscrit en vitel·la de 231 folis, amb numeració moderna, de 180 x 265 mm. Segle XIII.

En el Calendari que obre el còdex, hi trobem anunciada per al 8 de desembre la festa de la Concepció immaculada de Maria (fol. 10 v.) i al fol. 172 r. trobem escrites al marge lateral extern, de mà no gaire posterior, una nova oració de la Concepció immaculada, la *col·lecta*, seguida d'altres dues, la *secreta* i la *postcomunio*: 1. «Deus, qui beate virginis Marie conceptionem angelico vaticinio parentibus predixisti: presta huic presenti familie tue eiusdem presidiis muniri: cuius conceptionis sacra solemnia celebramus.»

2. «Sanctificet, quaesumus, Domine, gregem tuum celestis benedictio: que sine semine humano redemptorem mundi virginis Marie formavit in utero: dominum nostrum Jesum Christum filium tuum. Qui tecum vivit.

3. «Suscipe nos, Deus clementissime, Sancti Spiritus potenti virtute: et piissime Dei genitricis Marie intercessione, cuius conceptionis diem solemniter celebramus: nobis peccatoribus veniam concede: prospera tribue: et omnia adversa repelle. Per eundem in unitate eiusdem.»⁸²

4.12. *Sacramentarium Gregorianum*. Còdex 93. Segle XII. (ACTo)

Manuscrit de 115 folis, numerats modernament, de 170 x 225 mm. Ornamentació curiosa, però senzilla. Destaquen els dibuixos del Crist sedent o majestàtic, al foli 52 v., i de la Crucifixió, al foli 53 r. Les característiques formals i materials, així com el contingut, molt semblant al dels còdexs 10, 11 i 56, revelen la seva procedència provençal. Segle XII.

Al foli 6 v. trobem la *Missa in conceptione beate Marie* amb el

82. Aquestes oracions, amb unes poques variants, són les mateixes que trobem al *Missale Vicense* de 1496, fol. 80 r.v.

text de l'oració col·lecta: «Deus qui beate Marie conceptionem angelico vaticinio parentibus predixisti...» i la resta de textos de la missa idèntics als que conté el Còdex 82 escrits al marge del foli 172 r. Mereix destacar-se el versicle de l'*Al-leluia*: «Benedicta et venerabilis est conceptio tua, Dei genitrix virgo. Al-leluia».

4.13. *Francisci de Mayronis, O. F. M. Commentaria in libros Sententiarum*. Còdex 96. Segle XIV. (ACTO)

Manuscrit en pergami de 241 folis, amb numeració moderna. Lletre gòtica i notes marginals de distinta mà, poc posteriors a la data de la còpia. Ornamentació pobra i escassa, només amb algunes inicials dibuixades amb elegància en vermell i blau. Segle XIV.

El llibre del menoret Francesc de Mayrons, deixeble de Duns Escot, defensa la posició immaculista en el comentari a la distinció 3ª del llibre III de les Sentències (fols. 61 v.-64 r.).⁸³

El Còdex 124, *Commentarium in libros Sententiarum Petri Lombardi*, de 121 folis, d'autor anònim, escrit amb lletra gòtica francesa del segle XIII final o principi del XIV, per la comparació feta amb el Còdex 96, dóna tots els indicis que és un altre exemplar dels Comentaris de Francesc de Mayrons. En el foli 112d, hi trobem la qüestió *Utrum beata virgo fuerit sanctificata*. El paràgraf consta d'onze línies i tot ell apareix barrat amb dos traços de tinta semblant a la del text en forma de creu en aspa. El text és aquest: «Videtur quod non per Apostolum qui dicit: 'omnes sumus filii ire'; sed beata virgo fuit ab Adam per propagationem, ergo, *et cetera*, justificationem ire repugnat. Sed contra Ps.: 'sanctificavit tabernaculum suum Altissimus'. Hic sunt decem articuli declarandi per ordinem: primo quid est sanctitas; 2.º quid est sanctificatio; 3.º quod mater Domini fuit sanctificata; 4.º quando; 5.º ubi; 6.º a quo; 7.º quibus sanctificata; 8.º quantum de iustificatione habuit; 9.º quotiens; x.º qualiter. Est igitur primus». Aquí, amb el títol *articulus quid est sanctitas* posat al marge inferior, acaba el paràgraf i en tot el còdex no es troba la continuació, la qual cal considerar perduda en no ser-hi enquadrada.

83. I. JURIC, *Franciscus de Mayronis immaculatae conceptionis eximius vindex*, dins «Studia Franciscana» 51 (1954), pp. 224-263.

4.14. *Breviarium secundum ordinationem et consuetudinem Ecclesie et diocesis Dertusensis*. Còdex 98. Segle XIV o XV. (ACTo)

Manuscrit de 256 folis de 133 x 176 mm. Lletre gòtica del segle XIV final o principi del XV. Molt incomplet.

Al foli 32d, hi trobem els textos de l'ofici i missa *In conceptione beate Marie*.

En un altre exemplar del *Breviarium secundum consuetudinem Ecclesie Dertusensis*, que és el Còdex 120, del segle XIV, al foli 314 r. hi trobem també l'*Officium de Conceptione beate Marie* amb els mateixos textos oracionals, antífones, gradual i al·leluia de la festa *In nativitate beate Marie virginis*, amb la salvetat de dir sempre *orta* on en el text de la nativitat diu *nata*, i les lectures, que són pròpies de la festa de la Concepció.

4.15. *Sermonarium de tempore et de sanctis*. Còdex 109. Segle XIII. (ACTo)

Manuscrit d'autor anònim en pergamí de 225 folis, numerats a la romana, de 225 x 165 mm. Caixa d'escriptura variable de 160 x 110 i 160 x 120 mm., a dues columnes (fols. 4 r.-24 v.) i la resta a tota plana. Lletre gòtica de bon traç, amb nombroses abreviatures, obra de distintes mans. Epígrafs en vermell i lletres inicials i calderons ornats en vermell i blau. Les diferències materials dels folis, la repetició d'alguns sermons i la manca d'ordre litúrgic són indicatiu que el còdex va formar-se amb elements coetanis de dos o tres sermonaris distintes.

L'autor o autors dels sermons es manifesten erudits en cultura eclesiàstica, bons coneixedors de la Bíblia i dels escrits patristics i teològics de sant Jeroni, sant Agustí, sant Anselm, sant Ambròs, sant Gregori, sant Joan Damascè, particularment de sant Bernat, i també dels evangelis apòcrifs, dels quals cita el *Liber de infantia* (fol. 207 r.). Pel que fa al misteri de la concepció de Maria, hi apareix clarament la posició maculista quan en un dels sermons *In die assumptionis Marie* hom diu entre les *Rationes glorificationis corporis beate Marie*: «Quenam esset iusticia ista ut caro sanctificata a culpa, elongata totaliter a sequela puniretur incinerationis pena?» (fol. 9b). En el sermó *In die purificationis* s'afirma:

«Quantum ad factum purificationis, attendenda est trina purificatio in beata virgine. Prima fuit in utero matris. Secunda in conceptione filii. Tertia in ingressu templi. Due prime fuerunt vere... pacativa. In prima purgata fuit a peccato originali in quantum est inclinatum ad mortale, propter hanc scribitur in Canticis: 'Tota pulchra es amica mea et macula non est in te', et in Ps. 'Sanctificavit tabernaculum suum Altissimus'. In secunda purgata est a peccato actuali... In tertia purgata est a debito legis... In prima purificatione fuit virgo quasi aurora consurgens expellens tenebras peccati originalis...» (fols. 15d - 16a). I en el de *In nativitate beate Marie* llegim: «... Beata virgo fuit fons parvus in prima sanctificatione in utero matris, sed crevit in fluvium ut esset mater Dei...» (fol. 18a). Tanmateix, en altre *Sermo de eodem [in assumptione virginis]* llegim: «Miserante Domino, qui tranquillum facit post tempestatem, virgo gloriosa immunis ab omni morsu suo [peccati] et pura ab omnibus peccatorum nubibus...» (fol. 61 r.).

4.16. *Breviarium secundum consuetudinem Sedis Dertuse*. Còdex 111. Segle XIV. (ACTo)

Manuscrit en vitel·la de 507 folis numerats modernament, de 115 x 60 mm. Ornamentació sòbria, però elegant. Les inicials, en blau o vermell, són ben ornades i algunes fins i tot policromades sobre fons d'or. Segle XIV.

En el Calendari que obre el Breviari, hi trobem el *VI idus Decembris* la *Conceptio beate Marie* (fol. 6 v.); i al foli 479 r. l'inici del *Sermo in conceptione virginis Marie: Gaudeamus, fratres karissimi, in die hodiernae festivitatis*, et cetera.

Una referència semblant a la Concepció immaculada la trobem en el Còdex 145, *Breviarium*, manuscrit en pergami del segle XIV, on, al *Kalendarium perpetuum* que obre el Breviari, figura, el *VI idus Decembris*, la *Concepcio beate Marie*, i al foli 257 v. els textos de la missa de la *Conceptio beate Marie*, amb l'oració «Deus qui beate Marie virginis conceptionem angelico vaticinio parentibus predixisti...»

4.17. *Prosari o llibre sequencial*. Còdex 135. Segle XII final o principi del XIII. (ACTo)

Manuscrit en pergamí de 144 folis, numerats modernament, escrit a tota plana, amb notació musical aquitana segons criteri del pare Germán Prado, amb claus i grammes, les unes a tinta i les altres només a punxó. Caixa de 205 x 120 mm. de 16 línies a cada foli, 8 de text i 8 de notació musical. Lletra gòtica del segle XII final o principi del XIII. Ornamentació sòbria en general i amb algunes inicials traçades amb elegància. El canonge arxiver Ramon O'Callaghan l'ha qualificat de *Libro de la antigua Liturgia de la Catedral de Tortosa*.

El còdex conté abundants referències a la Verge Maria en els cants que s'intercalaven a tall de trops o amplificacions dels textos estrictament litúrgics en el *Kyrie*, *Gloria*, *Al-leluia*, *Sanctus* i *Agnus Dei*. No hi ha, però, explícita cap referència a la concepció immaculada de Maria.

4.18. *Miscellaneum. Memorial de la Fe Cathòlica*. Còdex 153. Segle XV. (ACTo)

Manuscrit en paper, amb algunes alternances en pergamí des del foli 10, de 314 folis, numerats modernament, de 291 x 220 mm. Text a tota plana en els nou primers folis i bipartit des del fol. 10 r. Lletra notarial del segle XV. Conté tres obres: 1. *De distinctionibus*, d'autor anònim. 2. *Formalitates*, de Francesc de Pertusa. 3. *Memorial de la Fe Cathòlica*, del mateix autor.

El *Memorial* de Pertusa fou acabat a València l'any 1440 i conté tres tractats: 1. De Déu, u, tri i creador; 2. De Déu encarnat; 3. Dels novíssims. L'original, escrit de la mà del propi Pertusa, es guarda a l'Arxiu Capitular de València, Còdex 267, del qual és també còpia el Còdex 243 del mateix arxiu, L'exemplar tortosí, pels indicis, sembla ser una còpia del Còdex 243.

Dins el segon tractat hi ha importants elements mariològics. En el capítol XIV de la segona part «mostra com lo mesies verdader devia nàixer de fembra verge» (fol. 184 a, b). En el capítol XV «argueix de ço que dit és e les solucions» (fol. 184 a). I en el LXXXVIII comença amb el «tractat del pecat original e primo demana si la verge Maria fou concepta en pecat original», matèria que segueix exposant en els

capítols següents fins a la fi del tractat segon (fols. 283 r.-301 v.), i «demostra com Jesu-Christ tramès lo sant esperit sobre la sua mare e los altres que aquí eren» el dia de la Pentecosta (fol. 268 a).

El Còdex 267 recull un altre exemplar del *Memorial de la Fe Cathòlica* de Pertusa, on s'exposa la doctrina immaculista amb l'al·legació de bones raons en diversos capítols de la segona part.

4.19. *Summa Theologica. Tertia pars.* Sant Tomàs d'Aquino. Còdex 209. Segle XIII final o principi del XIV. (ACTo)

Manuscrit en pergamí de 208 folis, numerats modernament, de 223 x 333 mm. Caixa d'escriptura: 240 x 140 mm de 53 línies. Lletre gòtica de tipus francès. Text a dues columnes. Segle XIII o XIV.

L'exemplar, que conté les 90 qüestions de la tercera part de la *Summa*, és una còpia prou antiga de la *Theologia fratris Thome de Aquino* (fol. 204 v.), fet que converteix el còdex en criteri per a dirimir la disputa sobre si la qüestió 27, art. 2, *Utrum Beata Virgo sanctificata fuerit ante animationem*, és autèntica de l'Aquinatenc o bé una interpolació posterior, de les primeries del segle XIV, com alguns autors moderns volien. I efectivament, tot apunta a l'autenticitat de la doctrina maculista del Doctor Angèlic, perquè el text del còdex tortosí degué ser escrit en vida del sant o poc després i, en tot cas, abans d'haver-se pogut fer la interpolació. Per tant, ens trobem davant la doctrina genuïna del teòleg dominicà que afirma: «Ideo beata Virgo fuit in peccato originali concepta». I en dóna les raons al cos de l'article i en les respostes a les objeccions, d'entre les quals posem aquí una part de la resposta *ad secundum*: «Si nunquam anima beate virginis fuisset contagio originalis peccati inquinata, hoc derogaret dignitati Christi, secundum quam est universalis omnium salvator» (fol. 48 b).

4.20. *Quodlibeta et Quaestiones disputatae* de fra Joan de Nàpols, O.P. Còdex 244. Segle XIV. (ACTo)

Manuscrit en pergamí de 297 folis, numerats modernament, de 362 x 247 mm. amb diverses variacions (342 x 245; 250 x 162; 250 x 72 mm.), de 60 línies a dues columnes. Lletre gòtica del segle XIV. Rúbriques en vermell i inicials i calderons en vermell i blau.

Conté *Quodlibeta duodecim*. En el sisè, hi trobem la qüestió 11: «Utrum beata virgo fuerit concepta in peccato originali»; i en el novè, la qüestió 14: «Utrum beata virgo potuerit sanctificari in instanti in quo fuit sine culpa originali». La posició teològica de l'autor és la que segueix la tradició dominicana.

4.21. *Missale Romanum*. Còdex 259. Segle xv. (ACTo)

Manuscrit en pergamí de 245 folis, amb numeració moderna, de 241 x 360 mm. Caixa de 225 x 140 mm. de 16 línies. Enquadernació antiga de l'època. Belles miniatures abans del Cànon (fols. 222-223) i inicials amb bonics dibuixos geomètrics.

Conté l'ofici de la festa de la Concepció immaculada: «In conceptione virginis Marie. Officium. Egredimini et videte, filie Sion, reginam vestram...» (fol. 1 v.). Segueixen els textos litúrgics de la missa de la Concepció immaculada de Maria.

4.22. *Processionale secundum Ecclesie Dertuse*. Còdex 266. Segle XIII. (ACTo)

Manuscrit en pergamí de la primera meitat del s. XIII, de 313 folis numerats a la romana, de 105 x 138 mm. Caixa d'escriptura: 85 x 70 mm. de 10 línies, amb textos i la corresponent notació musical. Enquadernació antiga de fusta, folrada de pell negra i claus. Epígrafs en vermell. Inicials alternant-se en vermell i blau, amb ornamentació geomètrica en algunes.

S'observa que a la seu de Tortosa es feien aleshores processons marianes: *In festo annunciacionis Domini* (fol. 168 v.); *In assumptione beate Marie* (fol. 196 v.); *In nativitate beate virginis Marie* (fol. 206 r.); *In festo expectationis partus beate Marie* (fol. 237 r).

4.23. *Breviari de Cúria*. Còdex 273 A i B. Segle XIV. (ACTo)

Aquest còdex consta de dos volums sense foliar, l'A i el B, primera i segona part, manuscrits en vitel·la, relligats en enquadernació moderna de cartró folrat de pergamí. El volum A té 176 folis i el B en té 208, tots dos de 165 x 115 mm. i caixa d'escriptura de 111 x 85 mm.

Lletra gòtica de tres cossos del segle XIV. Capitals i calderons en vermell i blau en alternança. Text a tota plana, regular i uniforme pel que fa a cal·ligrafia. Poca ornamentació i de tipus geomètric.

El primer volum conté el *Calendarium*, les *Absolutiones* i *Benedictiones* i les hores de l'ofici diví amb el saltiri i antifones *secundum usum Ecclesie Romane*. El segon volum conté el *Diurnale secundum [consuetudinem] Ecclesie Romane*.

S'observa una gran coincidència entre els textos d'aquest missal i els del nou missal romà que, amb la reforma de Sant Pius V, s'imposà a tota l'església llatina. Lògicament, aquest missal no conté cap referència a la Concepció immaculada i l'ofici de Nogarolis no hi és inclòs, probablement perquè aquest, en contenir textos d'Orígenes, de Ricard Victorí i fins i tot d'autors anònims no acceptats per la litúrgia romana, fou desautoritzat pel pontífex. El lloc de l'ofici de la Concepció l'ocupà el de la Nativitat, molt antic i, en la creença de la Santa Seu, més apropiat al misteri de la Concepció de Maria en tant que aquest, *terminus a quo* de la gestació, tenia la connotació sexual de la unió dels pares, mentre que en la Nativitat, *terminus ad quem*, aquesta connotació no hi era. I, seguint la doctrina de Sant Ildefons, un misteri pot substituir l'altre perquè tots dos són realment una *Nativitas*: la Concepció és *Nativitas inchoata in utero matris*; i el Naixement és *Nativitas perfecta ex ventre matris*.

4.24. *Breviarium secundum usum Almae Dertusensis Ecclesiae*. Breviari del bisbe Requesens. Còdex 274 *ter*. Segle XVI. (ACTo)

Llibre imprès en paper, de 16 folis preliminars sense numerar i 423 folis numerats, de 155 x 110 mm., escrits a dues columnes. Caixa d'impressió: 125 x 75 mm. 37 línies. Lletra semielzeviriana generalment del tipus sis. Text litúrgic en negre i rúbriques en vermell. Gravats al boix en negre a tota pàgina: *In resurrectione Domini*, la Resurrecció de Crist (fol. 80 v.); *In vigilia omnium Sanctorum*, Tots els Sants (fol. 363 r.); *In Conceptione B. V. Marie*, la Immaculada Concepció envoltada d'atributs o símbols bíblics (fol. 384 r.). Nombrosos gravats al boix en negre i lletres capitals historiades amb la figura del sant o santa commemorats aquell dia.

Al foli 1 r. hi ha gravat l'escut del bisbe de Tortosa Jeroni de Requesens, sota el qual hi ha la portada del Breviari i el lloc

d'impressió: *Breviarium secundum usum Almae Dertusen. Ecclesiae. Apud Bartholomeum Massia. 1547*. Al colofó del llibre, hi consta haver estat imprès pel tipògraf Dionisi Hersei, a Lió, amb gran cura i sol·licitud:

«Breviarium secundum morem, usum ac consuetudinem insignis ecclesiae cathedralis Dertusensis, nuper exaratum: multisque in locis exacte, accurateque elaboratum ac emendatum: summis vigiliis, lucubrationibus ac indeficienti sollicitudine praestantissimi domini domini Hieronymi Requesentii, ipsius Dertusensis ecclesiae pastoris dignissimi: nec non et venerabilis ipsius ecclesiae capituli: et precipue doctissimi viri domini Michaelis Botellerii, eiusdem ecclesiae canonici et camerarii. In honorem Dei optimi maximi: ac intemeratae semperque benedictae Dei genitricis virginis Mariae. Ceterorumque sanctorum ac sanctarum omnium, Deo sic annuente, ad optatum faelicemque portum tandem pervenit. Excussum in famosissima urbe Lugdunensi: solerti industria arteque, potius divina quam humana: Dyonisii Hersei typographi, viri non aspernendae eruditionis: expensis tamen honorabilis viri domini Bartholomei Massia consummatum. Anno Domini millesimo quingentesimo quadragésimo septimo. Septimo Calendas novembris» (fol. 423 v.).

Al fol. 384 r. comença l'*Officium immaculatae conceptionis* amb el gravat de la Puríssima envoltada de símbols bíblics presidits per la figura del Pare Etern. És la mateixa representació compositiva del quadre de la Puríssima de Joan de Joanes i del relleu del retaule major de Sant Mateu del Maestrat. Sota el gravat hi ha l'encapçalament de l'ofici litúrgic:

«Incipit officium immaculatae conceptionis virginis Mariae editum per Reveren. patrem dominum Leonardum Nogarolum, prothonotarium apostolicum: artium ac sacre Theologie doctorem famosissimum: et per Papam Sixtum quartum approbatum.» Segueixen els textos de l'ofici (fols. 384 r.-393 d) i rúbriques sobre l'octava de la festa: «Octava erit de dominica: et caput ipsarum octavarum transfertur ad diem sequentem» (fol. 389 a). «In capite octavarum conceptionis virginis Marie quatuor cantorum. Omnia dicantur sicut in die Responsoria sequentia et tres lectiones de homelia» (fol. 394 d).

4.25. *Lima de la verdad contra el orín de la calumnia... Historia manuscrita del V. Juan Duns Escoto, escrita por el R. P. Fr. Sebastián Sanjuán, Lector de Theologia recoleto de la Provincia de Cataluña. Còdex 276. Segle xvii. (ACTo)*

Manuscrit de 228 folis, numerats modernament, de 160 x 225 mm. Caixa d'escriptura: 170 x 105 mm. 38 línies. Lletre cursiva, no gaire fàcil de llegir, atapeïda i molt densa. Obra escrita entre els anys 1636-1668 pel pare Sebastià Sanjoan, frare franciscà del convent de Sant Bernabé (Jesús-Tortosa).⁸⁴

Al foli 2 r. hi ha una fervorosa dedicatòria del llibre «A la Puríssima Concepción», desplegament de la que fa en el títol de l'obra: «... Destina estas Glorias, el que las vindica, a la Purísima Concepción en el primer instante de el ser físico y real de la misma Serenísima Reyna de los Ángeles, María».

L'autor reivindica la figura i l'obra de Duns Escot, de qui diu que és «Candor de la innocencia: Despecho de la emulación: Defensorio de las glorias, Protector de la limpieza y dignidad de la Reyna de los Cielos y Emperatriz de el universo, María...»

De l'obra, en destaquem els punts que segueixen:

«Recibe el grado de Dotor en París: defiende la Concepción, y aclámanle todos por Dotor Sutil» (fol. 39 v.).

«Va Escoto a la lucha [por la causa de la Concepción inmaculada] y la imagen de mármol de la Virgen le inclina la cabeza» (fol. 46 r.).

«Veense en París Escoto y Raymundo Lull. Firmó Escoto en la doctrina de Raymundo?» (fol. 47 v.)

«El Beato Escoto fue uno de los cuatro más dignos ministros que tuvo la Virgen Santísima» (fol. 67 v.).

«Ningún agravio haze el Dotor Sutil al Dr. Angélico en impugnar su católica Doctrina» (fol. 118 r.). Cal entendre-ho especialment pel que fa a la doctrina de la Concepció immaculada.

«El Consejo Supremo de España aprueba y autoriza la doctrina de el Dotor Sutil» (fol. 123 v.). S'entén que es refereix a la doctrina immaculista.

84. Al colofó del manuscrit, amb lletra d'una altra mà, del segle xvii final, llegim: «Fr. Sebastianus Sanjoan, author huius libri, obiit die duodecima Mensis Septembris anno 1675, etatis sue 76 parum plusve: iacet in Mausoleo communi fratrum Conventus Sti. Barnabe Dertuse in Capitulo. Anima eius per misericordiam Dei requiescat in pace.»

«Celebran a Escoto y a su doctrina los varones más grandes que, después de su tiempo, conoció el Mundo» (fol. 134 v.). El pare Sanjoan addueix testimonis de dominicans, agustins, carmelites, jesuïtes i altres que han fet seva, entre d'altres, la doctrina de la Concepció immaculada.

«Discípulos de Escoto» (fol. 162 r.).

«Testimonios de varios Autores acerca de las obras de Escoto» (fol. 170 r.). Al foli 189 r. comença el «Catálogo de las obras que escribió el Doctor Sutil», entre les quals esmenta el *Libro de la Concepción de la Beatísima Virgen María*.

Pel que fa a la doctrina de la Concepció immaculada defensada per Duns Escot, el pare Sanjoan pren posició clara a favor del Doctor Subtil i escriu:

«Él [Duns Escoto] fue el primero que reduxo a controversia escolástica la cuestión de la purísima Concepción en el primer instante físico y real de la Santísima Virgen... Si otro defendiera la Concepción antes de él, ya no fuera en eso singular. Gloria es suya; pero porque fue singular, tuvo luego muchos contradictores» (fol. 40 r.).

«El último y cuarto ministerio que el Salvador uvo de encomendar, para grande gloria y onrra de su Santísima Madre, fue el Patrocinio y defensa de su purísima Concepción, cosa que tanto cede en gloria de el mesmo Santísimo ijo. Para esso no escogería el sugeto más digno y más a propósito que se pudo allar en la otra parte más acepta a su divina Magestad y más principal de el universo? quién lo duda? Pues essa fue la Religión de Nuestro Padre San Francisco; el sugeto, provado está con Sixto quarto, que fue nuestro Beato Padre, Juan Duns Escoto, quando dixo: 'Ad protegendam dilectae matris dignitatem, Scotum Ordinis Minorum, Doctorem eximium, ad Civitatem illam [parisiensem] protinus destinavit', et cetera. Bien pudo dezir la Virgen santísima a su cordial ijo, el Beato Juan Escoto, lo de el Salmo 63,2: Protexisti me, tú fuiste mi defensor y protector. Grande gloria es ésta, singular blasón para el sutilísimo Dotor, ser Protector y defensor de la Protectora y amparo de todas las Criaturas, por más altas que en naturaleza u en méritos sean» (fol. 67 v.).

«El fidelísimo Analista Uvadingo afirma que el Dotor Sutil estava tan enamorado de la verdad que ninguna cosa escribió que la dexase sin examen y que no la pesasse en el fiel de la

misma verdad, para assí ver y entender qué visos hazía a la presencia de tan claro espejo. Todas las cosas provava a esse toque como en otra piedra Lydia, assí de las doctrinas de los Doctores de casa, como de los de afuera. De essas procuró averiguar sus principios, sus causas, efetos y conclusiones, y aun las razones por que se pruevan, y todo a su fin de llegar a descubrir la verdad. Algunos imaginaron que nuestro Sutil Maestro fue opuesto a Santo Thomás, Dotor Angélico, por ver que resueltamente escudriñava alta y profundamente su católica doctrina; pero que aún quería penetrar sutilmente y con mucha atención y cuidado los fundamentos que el Santo y angélico Preceptor en sus razones y doctrinas tenía. Pero a la verdad se engañaron, y lo entenderán fácilmente si agenos de pasión consideran que el Sutil Dotor nunca pretendió deslustrar su católica doctrina», [antes era] «muy atento y afecto a ella; la rumiava más que otros, y aquella que le parecía bien tomava y de ella se aprovechava. Verdad es que todo lo que otros con facilidad seguían de su doctrina, él quiso discutirlo y penetrarlo más alta, más sutil y más profundamente, porque nunca le pareció había de jurar in fide unius magistri, sino sospesar la verdad por todos los caminos posibles, ya valiéndose de la luz que para ello le dava éste, ya de la que tomava de aquel, ya fuese San Buenaventura (no es de casa?) ya Santo Thomás u qualquiera otro. Nunca al Angélico Dotor molestó ni agravió, de palabra ni por escrito (díganme en dónde?), antes la tomó con suma reverencia: y por essa razón, quando le impugnava, casi siempre passava en silencio su santo nombre...» (fol.118 r.)⁸⁵

El pare Sanjoan explica que els frares de l'orde franciscà, en el capítol general celebrat a Toledo el 1587, es veieren motivats «a que con grande y maduro acuerdo mandassen por un firme y duradero estatuto que todos los Letores sean obligados a leer siempre y a enseñar con todo cuydado la doctrina de el Dotor Sutil y sus católicas opiniones, y la razón de ello da el estatuto es porque es provechosa a la Iglesia y a nuestra Religión. Por quanto la controversia que ay entre

85. Transcripció d'Enrique BAYERRI a *Viage literario bibliográfico mariano...*, pp. 111-112. Aquesta defensa del pare Sanjoan i la relació que estableix entre Escot i Tomàs d'Aquino es refereixen òbviament a la doctrina teològica sobre la Concepció de la Verge Maria.

el mismo Dotor Sutil y los otros doctores sutiliza los ingenios, sustenta las escuelas, y abriendo los caminos para hallar la verdad, la fomenta a ella misma» (fol. 121 r.). Esmenta les universitats que tenien aleshores oberta «Cátreda de el Dotor Sutil, y destinados Maestros, con dignos y justos salarios, para que lean su dotrina». A Espanya, Alcalà de Henares, Barcelona, Salamanca, Saragossa, Tarragona; a Portugal, Coïmbra. I fa una relació de totes les càtedres que l'orde franciscà tenia «de puertas adentro» per a la formació dels propis frares; l'any 1652 eren 41, repartides entre Espanya, amb 21, i les colònies d'ultramar amb 20.

4.26. *Varios Tratados de Santiago Pérez de Valencia, OSA, obispo de Cristópolis (Tràcia). Còdex 289. Segle xv. (ACTo)*

Volum imprès en paper a dues columnes. Caixa d'escriptura: 200 x 140 mm. 44 línies. Numeració moderna a llapis des del fol. 1 r. fins al 264 r. Lletre gòtica alemanya amb moltíssimes abreviatures.

El volum inclou cinc tractats diversos publicats a València:

1. Exposició dels càntics, himnes i salms per als dies ferials *ad laudes* (fols. 1 r.-13 d). Any 1484.

2. *Expositio super Te Deum laudamus* (fols. 34 r.-51 v.). Any 1485.

3. *Expositio in Cantica Cantorum Salomonis* (fols. 51 r.-165 v.). Any 1486.

4. *Tractatus contra Iudeos* (fols. 166 r.-221 v.). Any 1484.

5. *Expositio super Magnificat et Benedictus et Nunc dimittis et Gloria in excelsis Deo* (fols. 222 r.-264 d). Any 1485.

A la *Tabula* o índex de l'*Expositio in Cantica Cantorum* llegim aquestes sentències immaculistes: «Anima Marie virginis non fuit creata in puris naturalibus, sicut anime aliorum sanctorum, sed simul fuit creata et sanctificata et gratificata et infusa. Cant. II, doctrina secunda.»

«Beata virgo Maria in primo instanti sui esse sanctificata fuit... preservata ab originali peccato traxit virtutem ex passione Christi. Cant. VI, pars prima, doctrina VI.»

«Maria virgo duplici ratione non potuit morderi a serpente nec suo veneno originali infici. Cant. II, doctrina IV.»

«Maria virgo per Christum et passionem suam fuit redempta sicut ceteri fideles. Cant. II, doctrina V, et Cant. VI, per prima doctrina.»

«Maria virgo triumphavit de diabolo... nec in sententia Ade comprehensa sed absque originali peccato fuit concepta. Cant. V. pars II per totum.»

A l'*Expositio super Magnificat*, hi trobem aquesta perla de la doctrina immaculista:

«Verum tamen per primum quod dicitur: «'Spiritus sanctus superveniet in te' denotatur quod Spiritus sanctus iam antea venerat in eam, nam *supervenire* presupponit ante venire, per quod denotatur quod Spiritus sanctus iam venerat in Mariam in primo instanti sue creationis et animationis, quare illa sanctissima anima simul fuit creata et sanctificata et corpori infusa, quandoquidem sanctificatio in gratia preservavit eam ab omni malo et peccato tam originali et actuali et veniali et confirmavit in omni bono...» (fol. 22 d).

Així mateix Pérez de Valencia compta entre les dotze gràcies que la Verge Maria rebé del seu fill Jesucrist la «preservatio ab omni peccato, tam originali et actuali et veniali» per l'aplicació prèvia de la seva redempció.

4.27. *Sermones discipuli*. Còdex 296. Segle xv. (ACTo)

Volum imprès en paper de fil a dues columnes, de 281 folis de 257 x 175 mm. numerats modernament. Caixa d'impressió: 165 x 115 i 51 línies. Lletre gòtica de darreries del segle xv amb moltes abreviatures. Queda en blanc l'espai de moltes inicials que no s'han pintat.

El còdex conté una selecta col·lecció de 163 sermons en llatí, dividits en tres seccions i formats amb doctrines espigolades «ex diversis sanctorum dictis et ex pluribus libris» (fol. 281 d).

En el sermó 162, *De beata virgine alius sermo* (fol. 274 d), en què es comenta el text de Lluç *Fecit mihi magna qui potens est*, en l'exposició de les dignitats de la Verge Maria trobem expressada la doctrina maculista: «... prima dignitas Marie est quod eam ab omni peccato mortali, veniali et originali mundavit et custodivit [Deus]», quan fou santificada en el si de la mare com sant Joan Baptista. Així mateix en el sermó *De conceptione beate Marie virginis*, on s'ensenya un cop més la tesi maculista: «'Sanctificavit tabernaculum suum Altissimus', Ps. 45. Hic dicendum est quod beata virgo Maria est

sanctificata et privilegiata novem privilegiis et pre omnibus sanctis et angelis. Hoc quere sermone CXLII. D» (fol. 12 a).

4.28. *Homiliarum Iudoci Clichtovei tripartitarum pars secunda, que peculiariter est de Sanctis*. Còdex 316. Segle xvi.

Volum imprès en paper a tota plana, de 24 folis preliminar no numerats i 719 pàgines numerades de 130 x 73 mm. de caixa d'impressió. Fou imprès a Colònia «ex officina Eucharii» l'any 1535.

El volum conté quatre sermons per a la festa de la Concepció immaculada i en tots ells s'ensenya la doctrina immaculista:

1. *De festo Conceptionis B. Mariae virginis Sermo I*. Hom pren per tema el text del llibre de la Saviesa, cap. 7: «Speculum sine macula Dei maiestatis». El sermó està dividit en dues parts: «In prima, figura et auctoritate ostendetur puritas conceptionis gloriosae virginis Mariae. In secunda vero idem fiet rationibus...» (fol. 11 r.).

2. *De eodem festo conceptionis beatae Mariae virginis sermo secundus*. Tema: «Tu supergressa es universas», de Proverbis, cap. 31. El sermó té també dues parts: «In prima declaratur quid sit peccatum originale et quae mala infert homini, ut intelligatur materia praesentis solemnitatis. In secunda probandum est quod beata virgo Maria fuerit concepta sine peccato originali» (fol. 17 r.).

3. *De eodem festo conceptionis sacrosanctae virginis Mariae sermo tertius*. Lema: «Benedixisti, Domine, terram tuam», del salm 84. El sermó consta de dues parts: en la primera defineix el pecat original i explica tots els mals que causa en la humanitat; «In secunda, rationibus et figuris est probandum quod beata virgo fuerit immunis a macula originali» (fol. 21 r.).

4. *De Conceptione Immaculata beatissimae virginis Mariae sermo quartus, non vulgariter sed latine prolatus*. Tema: «Speculum sine macula Dei maiestatis», del llibre de la Saviesa, cap. 7. Trobem el pla d'exposició del sermó: «Praesentem orationem in duas partes dispartiemur. Quarum prior, id speculum ab omni suspicione culpae, a parentum origine deductae, liberum esse rationibus ex sacrarum literarum promptuario desumptis ostendet. Posterior vero adversariorum rationes, quibus suam nituntur fulcire sententiam, elumbes, enermes et prorsus invalidas esse utcumque probabit» (p. 25 r.).

5. LA PURÍSSIMA EN LA HISTÒRIA DEL BISBAT

5.1. *Edad mitjana (segles XIII-XV)*

El culte i devoció a la Puríssima al bisbat tortosí ha anat lligat des dels orígens a l'orde franciscà i a l'espiritualitat pròpia dels frares menors, de les menoretetes i del venerable orde tercer. Per això, a les viles i ciutats on hi havia un convent de l'orde i a les comarques de la seva influència trobem ja des de l'Edat Mitjana altars i capelles dedicats a la Puritat de la Mare de Déu. Fou així a les esglésies conventuals dels convents medievals de Tortosa, Castelló, Morella i Onda (segle XIII-XV) i dels més moderns (Alcalà de Xivert, Benicarló, Vila-real i Vinaròs) (segles XVI-XVII), on trobem indefectiblement l'altar de la Puríssima en una de les capelles laterals. En algunes esglésies, com la conventual de les monges clarisses de Castelló, i en les de concepcionistes franciscanes, ja més tardanes, d'Onda, Tortosa i Benicarló, la Puríssima Concepció n'era titular i presidia l'altar major.

La cosa no era igual allí on hi havia convents de frares dominics i en el seu entorn d'influència, perquè aquests eren maculistes d'acord amb la tradició pròpia de l'orde i el pensament acadèmic de Sant Tomàs d'Aquino.⁸⁶ De fet, els dominicans, contraris a la predicació del misteri de la Concepció i a la celebració de la festa, no s'avindran a assumir l'immaculisme, al principi encara tímidament i sovint a la força, fins a les darreries del segle XV, concretament a partir de 1476, quan el papa Sixt IV, amb la constitució apostòlica *Cum praeexcelsa*, acceptà per a tota l'Església llatina la celebració de la festa, aprovà els textos litúrgics de la missa i ofici *Sicut liliun* en honor de la Concepció immaculada de la Verge Maria, compostos per Lleonard de Nogarolis, hi concedí indulgències i féu invitació pública i general a adherir-se lliurement a la sentència escotista. Era aquell el temps en què dos frares dominics, Nicolau de Pornussio i Vicent Bandelli, encapçalaven i promovien a Itàlia duríssimes discussions i atacs contra la doctrina immaculista; per això, el Papa, amb la constitució *Grave nimis*, publicada el 1482 contra els dominics de la Llombardia i, un any després, contra tots els de l'orde que censuraven els escotistes, es declarà defensor i patrocinador de la doctrina immaculista.

86. Tanmateix, també a l'orde dominicà hi hagué teòlegs immaculistes, d'entre els quals destacarem Johann Tauler i Joan Bromiard.

A la ciutat de Tortosa hi hagué també pugna doctrinal i tensió entre els menorets i els dominicans durant segles. Mentre els primers predicaven la Concepció immaculada de la Mare de Déu, en conreaven la devoció popular i afavorien el culte a les esglésies dels seus convents i entre els fidels cristians, terciaris o no, que compartien l'espiritualitat, els segons ensenyaven la doctrina maculista a les càtedres del seu estudi general, als Reials Col·legis i, sobretot, a la seu, on exercia de teòleg lector un frare de l'orde de sant Domènec. Aquest, amb la gran influència que tenia, orientava des de la seu i els centres de formació principals del bisbat el sentit de la teologia i de la litúrgia per a tota la diòcesi. Potser hauria estat una altra cosa si el beat Ramon Llull hagués obtingut a la seu tortosina la canongia que Jaume II havia demanat per a ell al bisbe Pere de Betet l'any 1309; però el bisbe, el 20 de maig, feia saber al monarca que ell no podia conferir la canongia vacant sense l'assentiment i voluntat del prior i Capítol de la seu, i que, quan retornaria a Tortosa tractaria l'afer amb màxim interès tenint en consideració l'honor i reverència degudes a la reial majestat.⁸⁷

Podem dir, doncs, que al bisbat de Tortosa, a l'Edat Mitjana, el primer focus irradiant de la devoció i culte a la Concepció immaculada de Madona Santa Maria era el convent dels menorets de Morella amb influència sobre tota la comarca dels Ports, la Tinença de Benifassà, el Baix i Alt Maestrat i part de la Plana de Borriana; i no ho eren els convents franciscans de Tortosa –el de Sant Francesc i el de Santa Clara– perquè aquests eren neutralitzats per la influència dels frares de Sant Domènec.

Per això, en general, a la ciutat de Tortosa i zona nord del bisbat, la devoció i el culte litúrgic eren dedicats a Santa Maria, centrats

87. Arxiu de la Corona d'Aragó (ACA), Cancelleria, Cartes Reials Diplomàtiques (CRD) 11578. *Cfr.* Heinrich FINKE, *Acta Aragonensia*, II, p. 880, doc. 558. Hi ha publicada traducció de la carta episcopal feta per R. de Campfullós, de Mallorca, a *Diario de Barcelona* de 17 de setembre de 1933, p. 5. Enric Bayerri se'n fa ressò i constata que la canongia fou donada «a otro, por cierto no edificante» (*Historia de Tortosa y su comarca*, VIII, p. 492). Mossèn Llorenç Riber afirmava en *El Correo Catalán* de 18 de maig de 1947 que «fuera muy curiosa una exploración en el Archivo Capitular de la sede de Tortosa, para averiguar si el Obispo trasladó a su Cabildo la petición del Rey de Aragón y en este caso conocer las razones por las cuales no fue admitido en su seno el apóstol mallorquín, a cuyo celo era estrecho todo el mundo.» I mossèn Joan Avinyó, estudiós del lul·lisme, en *El Terciari franciscà beat Ramon Llull* (Igualada 1912) insinuà sospites no infundades, que, l'any 1315 les autoritats civils clamaven contra una injustícia canonical.

exclusivament en la Maternitat divina, la Nativitat i l'Assumpció. No trobem en cap cas com a titular, fora dels convents franciscans, la Concepció immaculada de Maria. Ho proven les titularitats de la catedral (Nativitat), de les esglésies parroquials (Nativitat, Maternitat, Assumpció), dels santuaris i ermites i de les confraries (Maternitat sota advocacions locals diverses).

La prova que, fora de la influència franciscana, la devoció a la Verge Maria se centrava en els misteris de la Maternitat divina i Assumpció-Coronació, estretament lligats, la tenim en el fet que no faltava a gairebé cap parròquia l'anomenada llitera o llit de la Mare de Déu amb la imatge de la Dormició de Maria, que, el 15 d'agost, es col·locava al bell mig del temple per a la veneració del poble i es passejava en solemne processó pels carrers, com es fa encara avui a Morella. A la catedral i en algunes de les parròquies més significades, la solemnitat litúrgica hi solia enriquir-se, també a l'interior de l'església major, amb la corresponent representació teatral, literària i musical, de la Dormició i Assumpció; hi participaven homes i dones, infants joves i grans, representant els personatges del misteri, això és, la Verge Santíssima, l'apostolat, àngels portants i músics i encara altres personatges bíblics i profetes considerats tipus de la Mare de Déu. Així es feia a la catedral de Tortosa i a Morella, com era costum de fer-se també a la seu de Tarragona, on, segons carta reial de Joan I de 26 d'agost del 1388, els prohoms de la ciutat dubtaven «de fer la representació de la assumpció de la Verge Maria sense licència e voler» del rei. El monarca els animà a fer-la: «Perquè us certificam que a nos plau e havem per agradable que façats la dita representació a honor de la dita Verge Maria.»⁸⁸

I creiem que no és cosa casual que els anys 1387-1388, just quan al regne de València hi havia encès el virulent conflicte entre l'inquisidor Nicolau Eimeric i els seguidors de la doctrina de Ramon Llull, defensor de la Puríssima, el rei Joan, que s'hi implicà posant-se de la part del lul·lisme, fes confirmació de les confraries de la vila de Morella i de les aldees i atorgués l'aprovació reial d'aquelles que eren «ordinate ad laudem et gloriam omnipotentis Dei eiusque Genitricis Virginis Glorioso Marie... in orphanis maritandis, pauperibus et aliis induendis.»⁸⁹

88. ACA, Cancelleria, reg. 1836, fol. 4 r.

89. ACA, Cancelleria, reg. 1893, fols. 123 v.; 170 rv.; reg. 1894, fols. 19 r.-22 r.

Sovint hom realçava les solemnitats marianes, una mixtura de litúrgia i devoció, amb processons el mateix dia de la festa o amb les anomenades processons claustrals, sabatines o dominicals, que solien fer-se pel claustre de la seu o per les naus interiors, a la catedral i a les esglésies.⁹⁰ En aquestes processons hom portava, si n'hi havia, la Verònica de la Mare de Déu o bé una imatge.

La Verònica de Madona Santa Maria, representació pictòrica sobre taula o pergamí de la santa faç de la Mare de Déu, lleugerament inclinada, vestida amb una túnica i un doble vel cobrint-li el cap que deixen veure només la cara i el coll, respon a l'antiga tradició del retrat autèntic de Maria Santíssima fet per Sant Lluc i venerat des del segle iv, de tanta devoció a l'alta i baixa Edat Mitjana.⁹¹ El rei Martí, en donar-ne una a l'església de Santa Maria de Tovet, del bisbat de Tarassona, la descriu amb devota excel·lència i bella precisió:

«Dum per excelsa meritorum insignia quibus Regina celorum, Virgo Dei genitrix gloriosa, sedibus prolata sideris quasi stella matutina prerutilat devote considerationis prescrutamur, dum etiam intra nostri pectoris archana revolvimus quod ipsa utpote mater mercedis et gratie ac pietatis amica, humani generis

90. Una continuació de la processó claustral medieval és, al nostre criteri, la que es fa avui amb el reliquiari de la Santa Cinta pel claustre de la seu tots els primers diumenges de mes després de la missa. D'aquelles processons claustrals i, sobretot, de les representacions teatrals dels misteris dins les esglésies n'ha quedat ben poca cosa després de la purificació produïda arran del concili de Trento i de la influència de l'espiritualitat jansenista, pròpia d'alguns rectors il·lustrats, culturalment afrancesats, com fou el cas dels arxiprestos de Morella Gabriel Roselló de la Torre, Josep Palos i Manuel Crosat (segles xviii-xix). Contra els abusos d'aquest tipus de processons amb figurants i representacions teatrals dels misteris dins de les esglésies hem trobat a l'Arxiu de la Corona d'Aragó, secció de la Reial Audiència, «Papeles de Su Excelencia sobre figurones, ángeles, et cetera en las procesiones» (AP 567, fol. 152 r. i ss), una «Real Cédula de S. M. prohibiendo los disciplinantes, empalados y otros espectáculos en las Procesiones de Semana Santa, Cruz de Mayo, Rogativas y los Bayles en las Iglesias, sus Atrios y Cementerios» de 12 de març del 1777 (AP 573, fol. 37 r.) i la prohibició de la representació de la «Cama de la Virgen» dins l'església de Sant Feliu de Guíxols, de 13 d'agost del 1779 (AP 609, fols. 417 v.-418 r.).

91. Marta CRISPI I CANTON, *La verònica de Madona Santa Maria i la processó de la Puríssima organitzada per Martí l'Humà*, dins «Locus Amoenus», 2 (1996), pp. 85-101. L'autora fa un estudi prou complet de les veròniques de la Verge Maria a la Corona d'Aragó i de la devoció dels seus monarques –Pere III, Joan I i Martí l'Humà– a la Puríssima.

consolatrix et pro salute fidelium qui dellictorum honore pergravantur exortatrix et pervigil ad Regem quem genuit intercedit, dignum quin potius debitum arbitramur ut ad laudem et honorem ipsius Virginis devotis basilicis in sui nominis honorem fundatis, presertim ubi Altissimus plura et diversa miracula cotidie opperatur, pia munera offeramus, imaginem itaque vultus predictae gloriose Virginis depictam et sumptam proprie et subtiliter ab ipsius facie depicta per Beatum Lucham evangelistam in memoriam et reverentiam eiusdem gloriose virginis, nobis una cum cappillis seu parte cappillorum suorum super dicta imagine apositis et spansis missam per Illustrissimum Regem Franchorum, quam pro singulari dono recepimus, Ecclesie Beate Marie de Tovet... ducimus offerendam et remittendam et ibi devote custodiendam et conservandam jubemus cunctis temporibus in futurum ad perpetuam huiusmodi muneris oblationem...»⁹²

A la seu de Tortosa, una de les esglésies que Martí l'Humà anomena «devotis basilicis in honorem nominis Beate Virginis Marie», hi ha hagut des de l'Edat Mitjana una verònica de Maria. La que conservem avui al tresor de la catedral, en substitució d'una altra més antiga, és una pintura al tremp d'ou sobre taula, de 51,5 x 25,5 cm, obra atribuïda a Jaume Cabrera, datada cap al 1410, que podem posar-la com a cap de sèrie perquè és més refinada que no les altres veròniques conegudes.⁹³ Segons José i Pitarch, les característiques d'icona que presenta li atorguen una certa atemporalitat dins la producció de Jaume Cabrera, per bé que s'aproxima més, per la linealitat dels trets i pel modelat dels petits plecs, a les obres del pintor que demostren una dependència més gran dels esquemes de la pintura d'arrel italiana de la segona meitat del segle XIV.⁹⁴ Creiem que allò que un bisbe porta a les mans en una escena processional del retaule major de Santa Maria de l'Estrella de la catedral de Tortosa és el reliquiari de «la faç de Madona Santa Maria» que trobem als inventaris de la seu.⁹⁵

92. ACA, Cancelleria, reg. 2193, fol. 155 v. Lletre reial signada a Saragossa el darrer dia del mes, 29 de febrer del 1400, diumenge de Quinquagèsima.

93. Ens referim a les veròniques de les seus de Vic i València, d'una col·lecció particular de París i de la col·lecció Soler Roviro de Barcelona.

94. Antoni JOSÉ I PITARCH, 262. *Verònica de la Verge*, dins «Millennium», Barcelona, 1989, pp. 338-339.

95. Josep ALANYÀ I ROIG, *La Santa Cinta, tresor del bisbat de Tortosa*, dins

A l'Edat Mitjana, entre els defensors de la Concepció immaculada al bisbat de Tortosa cal esmentar els Manresa, una família nombrosa de Morella que tenia entre els seus membres més destacats apotecaris, notaris, juristes i clergues, un dels quals criminós: Pere Manresa, apotecari;⁹⁶ Pere Manresa, clergue diocesà i capellà reial de Martí I, qui demanà per a ell a Benet XIII la «scribania officialatus Episcopatus Maioricensis»;⁹⁷ fra Guillem Manresa, mestre «in Sacra Pagina» i guardià del convent de Sant Francesc, que creiem autor del *Tractat de la immaculada concepció*;⁹⁸ Francesc Manresa, notari, propietari del *Vademècum* que inclou el *Tractat*;⁹⁹ Blai Manresa, marmessor del testament de Na Ozenda a favor de l'hospital de Sant Llätzer per a leprosos;¹⁰⁰ altre Guillem Manresa, veí del carrer del Pes;¹⁰¹ i Jaume Manresa, clergue, «capellà fill de perdició, inculpat de diverses crims e fort enormes», que el rei Martí envià al bisbe de Tortosa «pres e ben guardat» perquè «mogut de sperit diabolical, una nit, hora captada, haja trencada la presó d'aquexa vila [de Morella] e mes ab clau fictícia e falsa per una spillera de la dita presó haja ubert lo cadenat del bacinet que la un d'aquelles dos persones que tenits en la dita presó delats de crim de furt, appellat Pedro Martínez, tenia en son cap ab contraclau, e aquell levat, ab certs peladors haja feta al dit presoner corona adulterina...»¹⁰²

La família Manresa i el venerable tercer orde franciscà, amb els menorets conventuals, erigiren a les darreries del segle XIV la primera esglesiola dedicada a la Puritat de la Verge Maria extramurs de

«Lux Dertosae», p. 62. La Verònica de la seu de Tortosa és semblant a la que fou de Martí I i avui es venera a la catedral de València, ben diferents totes dues de les veròniques del Museu de Belles Arts de Sant Pius V de València i Col·lecció Durrieu. Arxiu Històric Diocesà de Tortosa, Capítol de la Seu, Inventaris dels anys 1765, 1819, 1822 i 1837.

96. ACA, Cancelleria, reg. 1864, fols. 132 v.-129 r.

97. ACA, Cancelleria, reg. 1865, fol. 58 v.; reg. 2292, fol. 1 r.

98. Arxiu Històric Eclesiàstic de Morella (AHM), Protocols de Joan Guerau, any 1423, s.f.

99. Manuel BETÍ, *Notícies de dos manuscrits de l'Arxiu de l'Arxiprestal de Morella*, a «Butlletí de la Biblioteca de Catalunya», any IV, 7 (1917), p. 48.

100. AHM, Protocols de Martí Strany, any 1348, s. f.

101. ACA, Cancelleria, reg. 688, fol. 146 v.

102. ACA, Cancelleria, reg. 2232, fol. 175 v.

Morella, a la dreta del camí del Forcall, prop del portal d'En Camarasa. Més tard, a les darreries del segle xv, fou engrandida a despeses dels terciaris franciscans, que en tenien cura; per això figura a la documentació dels segles xix i xx amb el nom de «Patronato de Nuestra Señora de la Puridad».¹⁰³ L'església és un edifici interessant pel seu valor històric i artístic, però està sense coberta i els seus murs en estat ruïnós, de manera que nit i dia mostra al cel el gran laberint de còdols del paviment.¹⁰⁴

Entre els clergues tortosins foren certament immaculistes els capellans reials i domèstics de la Cort: Guerau Domènech, rector de Benicarló;¹⁰⁵ Bernat Castella, rector de Tivissa;¹⁰⁶ Jaume Ballester, beneficiat de la seu de Tortosa;¹⁰⁷ i Pere Pasqual, rector de la Fatarella.¹⁰⁸ Tots quatre eren capellans de Pere el Cerimoniós, el qual havia estat fundador de la Confraria de la Puríssima amb seu al Palau Reial major de Barcelona l'any 1333, quan encara era príncep, i, ja rei, donà llicència de llegir i explicar l'art i ciència de Ramon Lull per tota la Corona d'Aragó a Berenguer Fluvià.¹⁰⁹ Hem d'esmentar també Martín de la Cueva, rector de Batea,¹¹⁰ Miquel Sagarra, canonge de Tortosa¹¹¹ i Llorenç Manresa, clergue tortosí,¹¹² capellans del rei Joan I; Berenguer Tarragó, rector d'Orta,¹¹³ Joan de Mora, rector d'Ascó,¹¹⁴ Ferrer d'Anglesell, rector de la Palma d'Ebre,¹¹⁵ Bernat Lorach, rec-

103. Arxiu Municipal de Morella, *Libro o índice de todos los papeles contenidos en este Archivo de la Villa de Morella*, fol. 117 v.

104. Míguel GARCÍA LISÓN i Arturo ZARAGOZA CATALÁN, *Pequeñas intervenciones en Morella y el Maestrazgo durante 1985*, dins «Boletín de Amigos de Morella y su Comarca», VIII (1986-1987), pp. 124-125. Josep ALANYÀ I ROIG, *Urbanisme i vida a la Morella medieval (s. XIII-XV)*, pp. 188-193.

105. ACA, Cancelleria, reg. 911, fols. 104 v.-105 r.

106. ACA, Cancelleria, reg. 924, fol. 89 r.

107. ACA, Cancelleria, reg. 1275, fol. 25 r.v.

108. ACA, Cancelleria, reg. 1886, fols. 177 v.-178 r.; reg. 1894, fol. 173 r. Josep ALANYÀ I ROIG, *Pere Pasqual, fill i rector de La Fatarella, capellà del rei Pere el Cerimoniós, i l'origen del culte a la Mare de Déu de la Misericòrdia (s. XIV)*, dins «Anuario de Estudios Medievales» 35/2 (2005), pp. 951-970.

109. ACA, Cancelleria, reg. 2194, fols. 77 v.-78 r.

110. ACA, Cancelleria, reg. 1690, fols. 7 r.-8r.

111. ACA, Cancelleria, reg. 1881, fol. 51 r.v.

112. ACA, Cancelleria, reg. 1928, fol. 130 r.v.

113. ACA, Cancelleria, reg. 2134, fol. 61 r.; reg. 2167, fol. 68 r.

114. ACA, Cancelleria, reg. 2172, fol. 14 v.

115. ACA, Cancelleria, reg. 2185, fol. 48 r.v.

tor de Traiguera,¹¹⁶ Bernat Puigalt, beneficiat de Santa Maria de Morella,¹¹⁷ Ramon Guasch, beneficiat de la seu de Tortosa,¹¹⁸ i Nicolau Alamany, rector de Catí,¹¹⁹ capellans de Martí l'Humà, qui, el 25 de novembre de 1399, atorgà llicència a Eximèn Tomàs i a fra Pere Rossell de llegir i explicar la doctrina lul·liana per tots els dominis reials;¹²⁰ Pere de Garret, rector de Batea, capellà de Ferran d'Antequera;¹²¹ i Arnau Llacuna, beneficiat de la seu de Tortosa, capellà d'Alfons el Magnànim.¹²²

La creença i defensa de la posició immaculista anaven íntimament lligades, a casa nostra, a l'espiritualitat franciscana i a la doctrina de Ramon Llull, que tan durament atacà l'inquisidor Nicolau Eimeric¹²³ i tan decididament defensaren els reis d'Aragó, sobretot Joan I¹²⁴ i Martí l'Humà.¹²⁵ En efecte, el rei Joan defensava obertament les obres

116. ACA, Cancelleria, reg. 2185, fol. 111 v.

117. ACA, Cancelleria, reg. 2200, fol. 141 r.v.

118. ACA, Cancelleria, reg. 2205, fol. 27 v.

119. ACA, Cancelleria, reg. 2206, fol. 105 v.

120. ACA, Cancelleria, reg. 2194, fols. 77 v.-78 r.

121. ACA, Cancelleria, reg. 2395, fol. 152 v.

122. ACA, Cancelleria, reg. 2485, fol. 59 v.

123. Jaume DE PUIG I OLIVER, *Nicolau Eimeric i Raimon Astruc de Cortielles. Noves dades a propòsit de la controvèrsia mariana entorn de 1395*, dins «Annals de l'Institut d'Estudis Gironins», 25 (1979-1980), pp. 309-331. Ídem, *El procés dels lul·listes valencians contra Nicolau Eimeric en el marc del Cisma d'Occident*, dins «Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura», 56 (1980), pp. 319-463.

124. Una de les obres que explícitament defensà Joan I fou la *Philosophia amoris* amb lletra reial signada a Barcelona el 25 d'abril de 1388 «pro articulis libri Raymundi Lulli intitulato Philosophia amoris» (ACA, Cancelleria, reg. 1892, fol. 217 v.). Tanmateix, el rei, pragmàtic, fou prudent sobretot en qüestions teològiques per no agitar més les aigües de la disputa entre lul·lians i antilul·lians, quan sabem que havia pres partit a favor del lul·lisme. Aquesta prudència la veiem a la lletra dirigida a Francesc Pereta el 15 d'octubre de 1393, de Tortosa estant, en què li mana de triar unes cases o cambres del Palau Reial menor de Barcelona o del Palau Major en absència de la Cort i assignar-les a «Neximeno Thomàs, prevere, e a aquells que ell hi volrà acullir» perquè «ells estien e habiten en un dels dits palaus on puxen estudiar e legir la art e doctrina filosòfica del doctor e gran filosof cathalà en Ramon Llull, Exceptat, però, la art que féu sobre Theologia, la qual no volem que si puxa legir» (ACA, Cancelleria, reg. 1927, fols. 99 v.-100 r.).

125. F. GAZULLA, *Los reyes de Aragón y la Purísima Concepción de María*, dins «Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona», III (1905-1906), pp. 1-18; 49-53; 143-151; 224-233; 258-264; 388-393; 476-483; 546-550; IV (1907-1908), pp. 37-41; 116-122; 137-146; 226-234; 298-303; 408-416. Fidel FITA, *Tres discursos históricos. Panegírico de la Inmaculada Concepción*, Madrid, 1909.

de Ramon Llull¹²⁶ i, en lletra signada a Saragossa el 23 de juliol de 1388, donava a Eimeric només sis dies per abandonar el regne de València, on s'havia enverinat el conflicte entre els lul·listes valencians i l'inquisidor.¹²⁷ El primer dia de juny de 1389, «sub sigillo secreto», escrivia al papa Climent VII d'Avinyó per comunicar-li la defensa que feia de la doctrina de Llull.¹²⁸ Pocs mesos després, era novembre, Eimeric presentava al Papa el tractat *Expurgate vetus fermentum*, una impugnació sistemàtica i raonada de fins a cent afirmacions que l'inquisidor afirmava haver trobat en les obres lul·lianes. I pel desembre feia públic el *Dialogus contra lulistas*, un pamflet de blasme i ridiculització sense límits contra els lul·listes. L'inquisidor caurà en desgràcia del monarca i el rei, l'octubre de 1393, justament des de Tortosa, tornarà a recordar als oficials reials, bisbes i nobles de la Corona d'Aragó l'ordre d'exili decretada contra ell el 8 d'abril del mateix any, comunicada a l'inquisidor i al Papa. Un any abans, Joan I havia donat llicència «ut scientia Magistri Raymundi Lulli legatur publice per totam terram et dominationem nostram».¹²⁹

El 1394, signat a València el 14 de març, es féu públic per a tots els dominis reials l'«Edictum Regis Johannis super puritate Sancte Conceptionis Marie Virginis gloriosissime Matris Dei».¹³⁰ Pocs dies després, el 23 de març, el monarca declarava enemic seu i públic fra Nicolau Eimeric.¹³¹

Malgrat l'actitud del monarca, la pugna oberta entre maculistes dominicans i immaculistes lul·listes no minvava. Així, a Girona, el dia de Sant Domènec, un frare dominicà féu predicació contra la Puríssima Concepció de Maria, fet que, conegut per Joan I, aquest condemnà vivament amb lletra signada a Ciutat de Mallorca el 27 d'agost de 1395.¹³² En desgreu, amb carta signada a Valldonzella el 5 de desembre, manà que es fessin festes molt solemnes el dia de la Puríssima, divendres, dia 8, a la ciutat de Girona.¹³³ I, a Lleida, el

126. ACA, Cancelleria, reg. 1869, fol. 73 r.v.; reg. 1870, fol. 4 v. Hi insistia novament l'any 1391 (reg. 1850, fols. 103 v.-104 r.).

127. ACA, Cancelleria, reg. 1869, fols. 72 r.-72 v.

128. ACA, Cancelleria, reg. 1873, fols. 45 r.-46 v.

129. ACA, Cancelleria, reg. 1925, fols. 119 r.-121 r.

130. ACA, Cancelleria, reg. 1883, fols. 62 v.-63 v.

131. ACA, Cancelleria, reg. 1883, fols. 73 v.-74 r.

132. ACA, Cancelleria, reg. 1967, fols. 49 v.-50 r., 54 v.-55 r.

133. ACA, Cancelleria, reg. 1968, fol. 67 r.

1398,¹³⁴ el bisbe tenia tancat a les presons episcopals fra Pere Castell «a instància de Maestre Nicholau Eymerich, enqueridor» perquè, segons el text de la carta de denúncia del fet i d'intercessió per la víctima, escrita pel rei Martí al bisbe Guerau de Requesens el 22 de febrer,

«és estat condemnat e perseguit per lo dit enqueridor més per zel de iniquitat que de justícia per ço quel dit frare Pere mantenie la art e sciència de Maestre Ramon Lull... per la qual condemniació lo dit frare Pere bé ha VIII anys és estat pres e detengut en gran misèria, e com ell, on hagués errat, nos vulle partir de obediència de Sta. Mare Espleya ans se vol conformar ab aquell axí com crestià deu fer, per la qual rahó vènia no li deu ésser denegada, maiorment atès la gran penitència que feta ha. Per ço, honrat Pare, vos pregam que per reverència de Déu e nostra vullats soltar o donar manera quel dit frare Pere puxe ésser deliure de la dita presó en special pus ne a vós ne a vostre official no conste de culpa del dit frare Pere ni per procés vos és estat mostrat.»¹³⁵

El rei Martí, des de Saragossa, el 25 de novembre de 1399, escrivia al bisbe i Capítol de la seu de Barcelona i als majorals i confreres de la Confraria del Senyor Rei, manifestant-los que volia «ennobleir e magnificar la solennitat o festa de la Concepció de nostra dona Santa Maria» i per això –els deia– «havem feta certa ordinació, la qual sie aquí en nostre palau maior cascun any celebrada lo dia de la dita festivitats... com la Regina dels Àngels meresca molt maior honor que no li pot ésser feta...»¹³⁶ El 1402, el monarca, tot lamentant l'absència del bisbe i Capítol a la festa de la Puríssima del palau major de l'any anterior perquè els majorals de la confraria «de la humil Verge Madona Santa Maria» no els l'havien notificada a temps, els demanà que, per

134. Aquest mateix any, el 17 de gener, el rei Martí confirmava plenament la «Exequeutoria Regis Johannis declarationis quod Virgo Maria in conceptione sua fuit omnino a peccato originali exempta». (ACA, Cancelleria, reg. 2190, fols. 109 v.-113 r.). Més tard, el 26 d'abril del 1408, el rei Martí farà pública adhesió a favor de la immaculada concepció de la Mare de Déu en els mateixos termes que l'havia defensada el seu germà, el rei Joan I. (ACA, Cancelleria, reg. 2183, fols. 54 r.-55 r.; 59 v.).

135. ACA, Cancelleria, reg. 2166, fol. 109 r.v.

136. ACA, Cancelleria, reg. 2243, fol 32 v.

tal que en els anys esdevenidors no hi faltessin, volguessin «açò fer continuar e metre en vostra consueta». ¹³⁷ I per a la festa els envià des de València «la Verònica de Madona Santa Maria», a retornar després de passada la celebració. ¹³⁸

Mentre Martí I celebrava solemne festa de la Puríssima, defensava públicament i amb ferma convicció el misteri i en fomentava el culte i la devoció, els frares predicadors el negaven obertament, com ho féu un d'ells, fra Miquel Despuig, lector de la seu de Barcelona, per a qui el monarca, assabentat que «ha dit públicament, legint en cadira, que tota persona és heretge qui aferm que algú concebut per ajustament de hom e de fembra sie sens peccat original, no faent ne excepció de la Verge Maria, de la qual cosa, si vera és estada, mereix greu càstich e dura pena», requerí del bisbe i Capítol i del veguer de la Ciutat Comtal i el Vallès «que encontinent, si ja fet no ho havets com los seus actes requiran que ho dejats haver fet, remogats e relevets lo dit frare Miquel del offici de lector demunt dit». ¹³⁹

A Tortosa, els frares dominics, establerts al convent de Sant Domènec, ¹⁴⁰ des del pontificat d'Esteve d'Omale o Malet (1351-1356) tenien assignada la plaça del «lector de Sede» o «theologus», i un dels seus membres, mestre en Teologia i Sagrada Escriptura, home de vida honesta, recta doctrina i bons costums, tenia la funció d'ensenyar i explicar públicament a la seu la Sagrada Escriptura els dies i hores assenyalats pel bisbe amb el consell del Capítol. Així ho explicava el bisbe Jaume d'Aragó: «Donat que alguns, a causa de la pobresa y també a causa de les obligacions dels oficis religiosos, perden l'oportunitat de llegir i progressar, amb una pia intenció va ser proveït pel senyor Esteve, predecessor nostre de bona memòria, amb el consell i consentiment del Capítol de la nostra Església de Tortosa, que aquesta

137. ACA, Cancelleria, reg. 2245, fols. 47 v.-48 r; 57 v.-58 r.

138. ACA, Cancelleria, reg. 2245, fols. 59 v.; 62 v. *Cfr.* Marta CRISPÍ I CANTON, *La verònica de Madona Santa Maria i la processó de la Puríssima organitzada per Martí l'Humà*, dins «Locus Amoenus» 2 (1996), pp. 90-94.

139. ACA, Cancelleria, reg. 2245, fols. 67 r.v.; 81 v.; 96 r.

140. El convent de Sant Domènec de Tortosa, per al qual hi havia concessió de construir-lo des de 1248, sembla que no existí efectivament fins al 1321 amb la presència de la primera comunitat, com ho afirmen Narcís Feliu de la Peña i Emili Morera (*Tarragona cristiana*, II, pp. 833-839) encara que Bayerri, confonent la creació del Col·legi de Sant Jordi i Sant Domènec amb el monestir, dóna la data de 1368 (*Historia de Tortosa...*, VIII, pp. 508-509).

Església tingui un o un altre religiós o lector que instrueixi els canonges, sacerdots i altres en les Sagrades Escripures». Els lectors dominicans, nomenats pel capítol provincial d'Aragó i més tard pel capítol general de l'Orde, diuen els documents que «la misma Iglesia Catedral los hospedaba y los trataba como a los mismos canónigos, admitiéndolos al común refectorio».¹⁴¹

La lectoralia s'organitzà d'acord amb la primera reglamentació d'Alexandre III, publicada l'any 1179 en el tercer concili del Laterà, i la segona, d'Innocenci III, de 1215, en el quart concili del Laterà, en virtut de la qual era preceptiva per a les esglésies metropolitanes.¹⁴² El concili provincial de Lleida del 1229 urgí la seva creació per a tots els bisbats de la Tarraconense i al principi del segle xv ja existia a totes les seus; fou instada novament pel concili de Basilea (1431-1441).

La institució de la lectoralia *de Sede*, confirmada novament per Jaume d'Aragó (1362-1369) amb l'acord del Capítol, era beneficiària d'un llegat de Bartomeu Pons, qui, segons el pare Diago, l'havia deixat en testament de 1362 per a la fundació d'una capella dedicada a Sant Pere i Sant Pau, situada vora el Portalet de la muralla del barranc del Rastre, on hi havia la casa i molí d'oli adquirits pel bisbe i Capítol per a residència i manteniment del primer lector dominicà de la seu, fra Bartomeu Gastó, i dels seus successors en la lectoralia; el llegat incloïa la fundació d'un benefici a l'esmentada capella, que havia d'obtenir sempre un frare dominicà.¹⁴³ En aquest indret s'aixecà el 1368 la *Domus Sapientiae* o Col·legi de Sant Jordi i Sant Domènec.

El patronatge de la fundació anava a càrrec del Capítol de la seu i així consta en lletra reial de Joan II, del 1459, arran de l'arbitratge del monarca entre els frares i els canonges en un moment crític: «... e per ço com lo dit Orde donava lector per a la Seu de aquexa ciutat, e en la dita casa aturaven poch religiosos, tots temps lo Capítol de aquexa Seu és stat conservador de la dita casa. Ara que vosaltres haveu delliberat separar la dita lectura e aturar vos la dita casa ab los llibres,

141. Arxiu Capitular de Tortosa (ACTo), Colegio de Santiago y San Matías, carpeta 2. Publicat per Joaquín ITURAT GARCÍA, *Sobre los orígenes del Seminario Conciliar de Tortosa*, p. 21. Josep ALANYÀ I ROIG, *El Seminario Diocesà de Tortosa*, pp. 61-62; 131-133.

142. *Decretales Gregorii IX*, lib. 5, t. 5, c. 1.

143. Francesc DIAGO, *Historia de la provincia de Aragón de la orden de los predicadores*, llibre 2.

rendes e béns de aquella, en gran preihuí e dan del dit Orde... pregam vos per ço e encarregam... que lo dit Orde, donat lector sufficient a aquexa sglésia, segons per vosaltres serà demanat, lo lexeu continuar sa lectura...»¹⁴⁴

Tenim notícia d'alguns frares que hi foren lectors i predicaven «contra la Puríssima Concepció de Maria»:

1. Fra Guillem Cunill, «lectorem Sacre Theologie in sede Dertusensi», a qui Pere III, l'any 1358, havia escollit per a una ambaixada reial «pro aliquibus negotiis nostris... ad partes remotissimas».¹⁴⁵

2. Fra Francesc Marmany, el qual «grammaticam, logicam et naturalem scientiam successive docuerit per sex annos deinde tam intra ecclesiam cathedralem Dertuse, cuius lector extitit, quam intra diversos conventus sui ordinis per XII annos legerit Theologiam feceritque cursum suum completum in studio generali sue ordinis Barchinone utpote quin ibidem fuit biblicus bacallarius, magister studentium et lector principalis regens cathedram dicti studii generalis», per a qui, l'any 1377, Pere el Cerimoniós demanava al papa Gregori XI la concessió del mestratge en Teologia i la «insignia Magistratus».¹⁴⁶

3. Fra Joan Sanç, de la província de Provença, qui, l'any 1400, amb lletres de Pedro de Luna, «administrador perpetual de l'Esgleya de Tortosa», i d'altres, volia «gitar de la lectoria... frare Anthoni dez Puig».¹⁴⁷

4. Fra Antoni Despuig, de la província d'Aragó, «qui ha la dita lectoria a sa vida axí per concessió del Capítol com a fundador de la lectoria dessus dita com per confirmació del Maestre General del dit orde».¹⁴⁸

La influència doctrinal de la lectoralia i l'absència de bisbes procedents de l'orde dels menorets afavoriren la posició maculista del clergat secular tortosí. Per la documentació coetània coneguda, pels ensenyaments que els dominics impartien als estudiants de

144. ACTo, Colegio de Santiago y San Matías, carpeta 2. Joaquín ITURAT GARCÍA, *Sobre los orígenes del Seminario Conciliar de Tortosa*, p. 22.

145. ACA, Cancelleria, reg. 1070, fol. 82 r.

146. ACA, Cancelleria, reg. 1233, fol. 105 r.v.; reg. 1254, fol. 54 v.

147. ACA, Cancelleria, reg. 2172, fols. 109 v.-110 r.

148. ACA, Cancelleria, reg. 2172, fols. 109 v.-110 r.

Filosofia i Teologia i pel recel que el clergat diocesà solia tenir envers els pietosos franciscans per tal com agombolaven devots i en rebien donatius prenent-los de les parròquies, podem saber, més que deduir, que no eren pocs els clergues seculars que mantenien la posició maculista.¹⁴⁹ Així s'explica que el rei Martí faci al·lusió a «aliqui districtuales officialatus ville Morelle» quan, el 18 de juny de 1402, es manifestava decebut i disgustat en saber que aquells preveres diocesans i un seu capdavanter, de cognom Barberà, «velut infatuati», eren contraris al misteri de la Concepció immaculada de Maria i a tota la doctrina de mestre Ramon Llull,

«non advertentes quam digni reprehensione et punitione existunt illi qui venientes contra edicta et provisiones principis seminant in populis scandala ipsosque deviant a semita veritatis, arti et doctrine illius magni philosophi et doctoris eximii Magistri Raymundi Lulli suisque discipulis detrahunt eosdemque multis injuriis afficiunt et verbis nephandis et contumeliosis impellunt, nedum in offensam Dei et proximi verum etiam in vilipendium et neglectum nostri propositi et ordinationis honeste, quibus cautum et provisum existit quod ars, libri et discipuli dicti Magistri Raymundi sub nostra sint salvaguarda, protectione et guidatico speciali.»¹⁵⁰

Evidentment eren els lul·listes i immaculistes del bisbat, els frares menorets els primers, els injuriats i calumniats pels maculistes antilul·lians, i es produí entre tots dos bàndols enfrontaments personals i col·lectius carregats de passió en una diòcesi que ja feia temps que patia greus conseqüències per l'absència del bisbe. La situació del bisbat tortosí privat de pontífex desagradava tant al rei que, prenent la via directa, intentà d'obtenir de l'administrador apostòlic, Pero de Luna, la renúncia o la comanda de l'administració en benefici d'un

149. Tenim notícia documental de la Cancelleria Reial dels conflictes originats entre els franciscans del convent de Morella i el clergat de Santa Maria la Major, la qual cosa ens pot explicar que, segons dades de l'Arxiu Històric Diocesà de Tortosa, entre els nombrosos beneficis instituïts a l'arxiprestal morellana no n'hi hagi cap de la Puríssima.

150. ACA, Cancelleria, reg. 2198, fol. 60 r. Lletre reial signada a València el 18 de juny de 1402 i dirigida a l'oficial eclesiàstic de Morella i a les altres autoritats eclesiàstiques competents.

prelat que fos bisbe i pogués celebrar les funcions pontificals a la seu. Així ens consta per una lletra reial escrita al propi administrador el 13 de gener de 1401, en què li recordava

«que per mossèn Pere Ça Garriga vos havíem tramès a pregar de paraula que lexàssets o comanàssets la administració de la vostra esgleya e bisbat de Tortosa a mossèn l' Archabisbe d' Atenes, nostre conseller e antich servidor, axí com a aquell per lo qual som certs que la dita esgleya serà ben regida en aquells temps de l'any que és de necessitat axí en donar òrdens com en altra manera haver prelat president en cascuna esgleya cathedral, e havem sabut per letres del comanador de la Mercè de Perpenyà que vós havets respost al dit mossèn Pere que per nostra reverència vós ho faríets sinó car vos ne era stat parlat en favor de un bisbe framenor qui era a Tarragona per semblant administració de aquella esgleya. E som meravellats que en aquest cas ni en altres sie mesa paritat de pregàries a les nostres a instància d'alguna altra privada persona, e que de semblant cosa no'ns sie complagut per vós...»¹⁵¹

A la vista del contingut de la carta tenim la impressió que Pero de Luna no tenia cap intenció ni voluntat de renunciar o traspasar l'administració tortosina i que seguia una calculada estratègia per quedar bé davant el monarca fins i tot en el detall de dir-li que, si dilatava la decisió, era perquè estava a l'expectativa que l'acceptés un immaculista, això és, «un bisbe framenor qui era a Tarragona per semblant administració de aquella esgleya». I així devia ser, puix, tot i que la carta reial li demanava una prompta resposta afirmativa, el 10 de febrer el rei n'hi havia d'escriure una altra perquè Pero de Luna no s'havia dignat a contestar-li la primera.¹⁵²

L'absència de pontífex continuà com una mala condemna caiguda sobre la diòcesi tortosina. En efecte, Francesc Climent Sopera, bisbe de Tortosa des del 1406 i, abans, secretari de Pero Martínez de Luna quan havia estat cardenal d'Aragó, era a Avinyó, cridat pel papa Benet XIII per col·laborar-hi en la diplomàcia pontifícia davant els reis de França i Castella.

Francesc Climent era franciscà i el rei Martí devia creure que, si

151. ACA, Cancelleria, reg. 2211, fol. 39 v.

152. ACA, Cancelleria, reg. 2211, fol. 44 r.v.

ell hagués residit a la seu tortosina, l'immaculisme hi hauria arrelat, s'hi hauria difós i hauria gaudit d'aquella protecció i defensa que la monarquia d'Aragó volia i exercia. En aquesta clau creiem que s'han d'entendre les paraules del monarca, severes i de gran preocupació, dirigides a Benet XIII en carta signada a Barcelona «sub nostro sigillo secreto» el 22 de gener de 1409:

«Beatissime Pater. Usquequo obliviscetur in finem Vestra Sanctitas Ecclesiam Dertusensem, que sola sedet et expers thori sponsi sui, qui per orbem vagatur, ducit quare vidua in planctibus et singultibus dies suos. Enim vero, Sanctissime Pater, hec per Sanctitatem Vestram non debent equanimiter tolerari. Eam quippe latere non credimus quod a longevis citra temporibus jam dicta ecclesia, orba suo pastore,¹⁵³ lupis rapacibus cogitur ancillari, ex quo nedum sibi sed civitati Dertuse evidentia damna et scandala sunt secuta et sequi sperantur multo maiora propter bandositates ingentes ibidem suscitatas nisi sepedicta Sanctitas aliter duxerit ordinandum. Quapropter eidem Sanctitati humiliter supplicamus quatenus, ut imminentibus scandalis occurratur, Episcopo Civitatis ipsius mandare dignetur expresse quod, quibusdam negotiis postergatis, de facto visitet sponsam suam et cum ea ducat in gaudio de cetero dies suos. Hoc perfecto, Beatissime Pater, votis nostris gratum adveniet ipsique Sanctitati, quam in longevum conservet Altissimus, gratiarum impendemus debitas actiones.»¹⁵⁴

A l'inconvenient de l'absència d'un bisbe que, sensible a la posició dels reis, pogués promoure la devoció i culte a la Puríssima, s'hi afegia a Tortosa, amb una indefensió més gran que en altres bisbats, una

153. El rei Martí recorda així al Papa que el bisbat de Tortosa havia estat vacant vuit anys des de la mort de Guillem de Torrelles fins al nomenament del seu successor, Hug de Llupià, i altra vegada després del trasllat d'aquest a València l'any 1398. El Capítol tortosí elegí aleshores per a bisbe el prior, Joan Siurana, de Morella, però Benet XIII n'invalidà l'elecció i nomenà administrador apostòlic el seu nebot Pero de Luna, qui hagué de patir el rebuig dels canonges, fortes tensions i conflictes diversos. Per a les funcions pontificals havien d'acudir a Tortosa bisbes d'altres llocs, cridats i pagats pel Capítol, com s'havia fet en la vacació anterior de la seu. Pero de Luna fou administrador del bisbat en dues ocasions, en el període de 1399 a 1403, després del pontificat d'Hug de Llupià, i en el de 1410 a 1414, després del trasllat de Francesc Climent a la seu de Barcelona.

154. ACA, Cancelleria, reg. 2187, fol. 61 r.

estricta vigilància i dura persecució dels immaculistes per part de la Santa Inquisició.¹⁵⁵ Semblantment a com, segons carta reial de Martí I, qui el defensà, «frare Joan Rota, de l'orde dels frares menors, mestre en Theologia, lector de la seu de Gerona, qui lo jorn de la sagrada Concepció de nostra dona Santa Maria, preycant públicament afermà la dita concepció ésser stada quítia e neta de pecat original e en res no's departí del edicte e devota ordinació fets per lo senyor Rey en Johan, de bona memòria, frare nostre, e per nós confermats. E seguís

155. No podem precisar les dades personals dels immaculistes tortosins denunciats o perseguits pels tribunals de la Inquisició en els segles XIV i XV en no haver pogut consultar la documentació del tribunal de València ni estudiar a fons la secció de processos de la cúria episcopal de Tortosa, encara en procés d'identificació, regist i catalogació. Tenim, però, dades dels immaculistes del convent de Sant Francesc de Morella, gràcies a la documentació existent a l'Arxiu Històric Eclesiàstic de Santa Maria, on trobem, entre els frares dels segles XIV-XV, Bonanat Sentís, Miquel Descamps, Joan de Morella, Felip Çanou, Guillem Manresa, Alfons Morralla, Joan Morralla, guardians; Jaume Segarra, sagristà; Nicolau Talayero, Ramon Ulldemolins, Bartomeu Calbo, Joan Miquel, Pere Vicent, Miquel Torrent, Antoni Morralla, Bartomeu Radio, Joan Besaldú, Antoni Saç, Domingo del Pi, Ramon Just, Domingo Escrivà i Guillem Escolà, diaca, frares conventuals; i, entre els devots, famílies senceres com les del pintor Guillem Ferrer, Pere Barnill, Pere d'Osca, Domingo Tarascó, Ramon Sencerní, Nicolau del Pi, Pere Carbonell, Pere Antolí, Guillem Pedro, Joan Torrent, Nicolau Escrivà, notari, Pere Vilba, Domingo Ros, metge del rei Martí, i les dels Vinatea, Barreda, Cardona, Almenar, Ros, Aguiló, Subirats, Aster, Brusca, Espanyol, Peralta, Sarreal, Orsinos, Pròxida, Torà i Dalp. (Josep ALANYÀ I ROIG, *Urbanisme i vida a la Morella Medieval (s. XIII-XV)*, p. 194-233; *Municipalia villae Morellae. Segle XIV*, dins «Boletín de Amigos de Morella y su Comarca», XIV (1994-95), pp. 97-108; *Assassinat sacríleg d'un menoret a l'església de Santa Llúcia de Morella: un «casus iuris asyli» a la Baixa Edat Mitjana*, a «Boletín de Amigos de Morella y su Comarca», XIII (1992-93), pp. 43-72; XIV (1997-98), pp. 29-52; *Els vitralls gòtics de Santa Maria de Morella (s. XIV)*, dins «Boletín de Amigos de Morella y su Comarca», XVII (2000-2001), pp. 21-50). Coneixem també dades dels immaculistes del convent franciscà de Tortosa gràcies als fons documentals de l'Arxiu Històric Comarcal de les Terres de l'Ebre, on trobem, entre els frares dels segles XIII-XV, Bernat Ferrer, Francesc Payllarés, Arnau Salvany, Bernat Noguereda, Ramon Just, Joan Xova, Antoni Pascual, Jaume de Mora, Miquel dez Camps, Miquel Mallol, Jaume Saç, Joan de la Mora, Guillem Mir, Joan Morralla, Antoni Serra, Llorenç Moet, Joan Tarravall, Francesc Bas, Ramon Turull, Ramon de Vilanova, guardians; Tomàs Figuera, Pere Vila, Arnau Sa Pla, Pere Tomàs, Pere Valls, Fra Tayarall, Joan Bastida, Berenguer Alegre, Francesc Muntaner, Fra Vilanova, lectors de Teologia; Pere Vilba, Ferrer de Vergós, Saç de Cases, Ramon Muntaner, Guillem Gralla, Nicolau Romeu, Alfons Morralla i Francesc Eiximenis, framenors mestres en Teologia que passaren per Tortosa i sojornaren un temps al convent (Eduard VIVES I TORO, *Els frares menors a les Terres de l'Ebre: el convent de Tortosa (s. XIII-XV)*, dins «Recerca» 8 (2003), pp. 231-263).

aprés que axí con lo dit Mestre deguera reportar lahor e premi del dit sermó, fo perseguit fort iniustament e voluntària per lo lochtinent d'inquisidor general de la Santa Inquisició en la província d'Aragó, en la qual persecució nós havem mesa la mà e havem vist clarament aquella ésser stada voluntària e no fundada en rahó.» El rei exigí «que la fama e bon nom del dit Maestre Johan, la qual és stada denigrada a gran tort, sia degudament reparada».¹⁵⁶

Al bisbat, en aquestes mateixes dates bullia la tensió entre maculistes i immaculistes, exacerbada a Morella pels atacs reiterats i vexacions d'alguns clergues seculars antilul·lians inferits als frares franciscans i també als rectors de Sant Joan i Sant Miquel, Joan Blasi, àlias de Mora, i Jaume Comes, immaculistes, «domesticos, familiares et comensales» del rei Martí.¹⁵⁷ El monarca, l'any 1402, hagué de renovar la protecció reial sobre el convent i els frares, que ja havia atorgat Pere III el 1355, perquè

«aliqui perditionis filii, nec Deum timentes nec correctionem nostram aliquatenus formidantes»

atacaven sovint les persones dels conventuals i

«quamplurima dampna, percussiones, dedecora et scandala inferunt sepius in religiosos et dilectos fratres nostros conventus Monasterii Beati Francisci dicte ville [Morelle], quosdam percutiendo, quosdam vulnerando et quosdam et diversis contumeliis aficiendo licet positi sint sub nostra salvaguarda, protectione et guidatico speciali».¹⁵⁸

Com a mostra històrica esmentarem solament els atacs de Domingo Ortolà i els seus, l'any 1397,¹⁵⁹ i de Pere Ça Real, clergue tonsurat, i els seus còmplices, l'any 1402, produïts contra els franciscans en el temps de més viva polèmica entre els maculistes i immaculistes.¹⁶⁰

No dubtem que, entre d'altres raons, Martí l'Humà volia el traspàs

156. ACA, Cancelleria, reg. 2183, fol. 55 r.v. La carta és signada a Barcelona el 20 d'abril del 1408.

157. ACA, Cancelleria, reg. 2211, fols. 127 v.; 140 v.-141 r. Cal afegir Bartomeu Conesa, beneficiat de Santa Maria de Morella, i Pere Domènech, rector d'Almassora, capellans reials.

158. ACA, Cancelleria, reg. 2211, fols. 165 v.-166 r.

159. ACA, Cancelleria, reg. 2169, fol. 76 r.v.

160. ACA, Cancelleria, reg. 2211, fol. 165 r.v.

de l'administració del bisbat a l'arquebisbe d'Atenes, «nostre conseller e antich servidor, axí com a aquell per lo qual som certs que la dita esgleya serà ben regida»,¹⁶¹ per tenir-hi un prelat resident de confiança, amb potestat d'orde i de jurisdicció per a exercir els actes pontificals, governar la diòcesi amb iniciativa i amatent a les directrius reials i fomentar el culte i la devoció a la Puríssima. Però la voluntat del monarca no fou atesa. I, a Tortosa, ni l'administrador apostòlic ni el Capítol havien fet cas de les executòries i cartes dels reis Joan i Martí, quan a les altres seus de la Corona d'Aragó els bisbes i els Capítols havien començat a mostrar-se sensibles a la voluntat reial i contemplaven la celebració de la festa de la Puríssima entre d'altres que se celebraven a les catedrals.

Per això, de València estant, el 18 de desembre de 1402, havent comprovat que a Tortosa no s'havia fet festa solemne el dia de la Puríssima, Martí l'Humà escrivia a l'administrador Pero de Luna i al Capítol de canonges a instància dels devots del misteri, i, amb una bella justificació teològica, els emplaçava a celebrar cada any la festa en honor de l'esmentat misteri, com ho feia ell mateix a la capella del Palau Reial de Barcelona i, per disposició reial, havien pres el costum de celebrar-la les altres ciutats de la Corona. Creiem que el text de la carta és eloqüent i aquesta missiva produí un efecte immediat i definitiu perquè des d'aleshores a la seu tortosina hi hagué festa de la Concepció immaculada cada any el 8 de desembre.

El rei els ho argumentava així:

«Si alma nostra mater Ecclesia cunctos Dei ministros, quos celestis novit beatitudinis possessores, altis decorat honoribus ac studiis honorare sollicitis sonorisque efferre preconiis non desistit, quanto plus gloriosissimam Virginem Mariam Christi redemptoris omnium matrem, qua celum adquisivimus et universis Christi caractere insignitis aereis civibus captivatis Paradisi janua est aperta, altioribus potioribusque debet impendiis honorificentie in omnibus eiusdem essentie actibus continuis attollere laudibus incesanter.»

I els justificava el motiu de la carta:

«Pulsati igitur instancia nonnullorum civium predicte Civitatis, qui erga cultum honoremque precipuum Conceptioni

161. ACA, Cancelleria, reg. 2211, fols. 39 v. i 44 r.v.

dicte Sacratissime Virginis impendendos zelo fervide devotionis et fidei more christianissimo adducuntur quique nobis exponi fecerunt humiliter et devote quod in Civitate predicta de Conceptione Beate Marie Virginis, matris Christi Domini salvatoris, nullum cantatis seu cantari facitis jubulum solemnitatis festive prout in aliis nostri Regni civitatibus ex ordinatione nostra est jam fieri consuetum, Vos rogamus vosque nichilominus in Domino exortantes quatenus ad laudem et gloriam premisse Virginis gloriose, que plusquam ore explicari valeat laudum festivitatumque meretur preconia in die conceptionis eiusdem faciatis sub officio duplici annis singulis festum solemne futuris temporibus celebrari. Ex hoc quidem quod christiane religioni pium valde totique Curie celesti pariter fore credimus gaudiosum, nobis, qui in die Conceptionis Beatissime Virginis anno quolibet congaudemus festive, complacebitis in immensum.»¹⁶²

Després d'aquesta carta, un cop admès el misteri marià i instituïda la festa pel Capítol tortosí, el monarca no solament deixà d'urgir a Pero de Luna el traspàs i la renúncia de l'administració diocesana a mans de l'arquebisbe d'Atenes, sinó que Martí I i la reina Maria de Luna demanaren als canonges que l'elegissin bisbe i al Papa que n'acceptés l'elecció capitular. Però el Capítol no n'estava content i rebutjà la proposta reial i reginal tot desatenent les seves al·legacions de «la gran sciència e virtuts moltes ne les altres qualitats concorrents en la persona del dit don Pedro, ço és lo gran acostament que ha ab lo papa, del qual segons sabets és nebot e amat fort tenrament, lo gran deute de sanch en què és ab nós, la potència de sos parents e amichs e la transcendent affecció quel Senyor Rey e nós havem a la sua promoció en bisbe dessus dit...»¹⁶³

La diòcesi continuà vacant fins que, el 1403, hi fou promogut des de la seu de Mallorca Lluís de Prades i Arenós, fill del comte de Prades i baró d'Entença, Joan de Prades, i membre de la cort pontifícia de Climent VII a Avinyó; tanmateix, actiu a la cort de Benet XIII, mai no residí a la ciutat de l'Ebre durant els anys que en fou bisbe, entre 1403 i 1407; nomenat aquest any novament bisbe de Mallorca, no es mogué del costat de Benet XIII, de qui era cambrer pontifici, i residí a Peníscola, amb estades a Sant Mateu i Morella, fins a la mort del Papa el 1422.

162. ACA, Cancelleria, reg. 2212, fol. 17 r.v.

163. ACA, Cancelleria, reg. 2337, fols. 42 v.-43 r.; 47 v.-48 r., 55 r.v.

Creiem que la presència a Peníscola de Benet XIII i la seva cort afavorí la difusió i arrelament del culte i devoció a la Puríssima al bisbat tortosí per tal com, segons Josep Perarnau,¹⁶⁴ Pero Martínez de Luna havia estat guanyat per a les tesis puríssimes i sembla que fins i tot hauria estat determinat a definir el dogma de la Concepció immaculada de Maria, en compliment d'una promesa que ell mateix s'hauria fet, si l'afer del Cisma s'hagués resolt feliçment amb el recobriment de la unitat de l'Església sota el vertader pastor i vicari de Jesucrist. I aquest únic i vertader mestre i pastor no podia ser altre que el mateix Benet XIII segons que ell mateix ja havia argumentat impecablement i irrefutable el 14 d'agost del 1414, a Morella, davant el rei Ferran d'Antequera, i a Perpinyà, el 19 d'agost de 1415, en la trobada amb el rei d'Aragó i l'emperador Segimon.¹⁶⁵

Des de mitjan segle xv començaren a instituir-se a les esglésies del bisbat beneficis amb la titularitat de la Puríssima. El més antic fou fundat a la catedral pel canonge Joan Pellicer l'any 1437. Del 1492 hem trobat fundat el d'Orpesa sota l'expressiu títol de «Beata Virgo Maria Defensionis», al·lusiu a la llarga controvèrsia teològica que havia acompanyat aquest misteri marià; i del 1496, el de Móra d'Ebre. Altres beneficis de la Puríssima, dels segles xvi-xix, els hem trobats a Alcanar (1679), l'Alcora (1613), Almassora (1820); Almenara (1597), Ares del Maestre (1818), Ascó (1771), Benassal (1614), Cretes (1630), Flix (1611), Gandesa (1679), Herbés (1638), Orta (1542), la Jana (1590), Lluçena (1763), Moncofa (1773), Onda (1550), Sant Mateu (1570), Vilalba dels Arcs (1678) i Vinaròs (1652).

El benefici de la Puríssima de la catedral fou fundat dos anys abans que el concili de Basilea (1431-1449) publicqués el decret sobre la doctrina de la Concepció immaculada. Al concili, convocat per Martí V, hi participà durant quatre anys consecutius, des del 1438, el

164. Josep PERARNAU I ESPELT, Recensió a Isaac VÁZQUEZ JANEIRO, *Disputatio Saecularis et Iacobitae. Actores y autor de un tratado immaculista pseudoluliano del siglo XV*, dins «Salmanticensis», XLIV (1997), 25-87, dins «Arxiu de Textos Catalans Antics», 18 (1999), pp. 844-848.

165. Vicente Ángel ÁLVAREZ PALENZUELA, *El Cisma de Occidente*, pp. 273-274. Aquesta determinació papal a proclamar dogma de fe la Concepció immaculada de Maria creiem que és indicatiu que a les primeries del segle xv la tesi immaculista havia assolit maduresa i la seva acceptació entre els cristians devia ser àmplia. Això explicaria la decisió dels pares conciliaris de fer públic un decret relatiu a la concepció immaculada de Maria en el concili de Basilea, sessió 36, del 17 de setembre del 1439.

bisbe Ot de Montcada i de Luna, qui hi fou creat cardenal per Fèlix V i més tard confirmat en la dignitat pel papa Eugeni IV. Hi tingué una actuació molt destacada, que fou el coronament de les importants intervencions fetes al bisbat orientades a acabar eficaçment i digna el Cisma d'Occident: aixecament de les censures als cismàtics, el 1423, després del concili de Constança; recepció de la renúncia al papat de Gil Sanxis-Munyós a l'església de Sant Mateu del Maestrat en nom del papa Martí V, el 1429; i organització i celebració del concili provincial que presidí el cardenal Pere de Foix, legat del papa Martí V, el 1430.

Ot de Montcada portà a Tortosa un exemplar en pergamí, escrit en lletra bol·làtica i gòtica, de la butlla *Elucidantibus divinae gratiae misteria*, expedida pel concili de Basilea el 17 de setembre del 1439.¹⁶⁶ La butlla es conserva a l'Arxiu Capitular. S'hi declara que la doctrina i creença de la Concepció Immaculada de la Verge Maria és piadosa, conforme al culte de l'Església, a la fe catòlica, a la recta raó i a la Sagrada Escripura; per la qual cosa no és permès a ningú d'ensenyar ni predicar la doctrina contrària; i s'ordena que es faci celebració de la festa segons el costum de l'Església romana:

«Sacrosancta Generalis Synodus Basiliensis in Spiritu Sancto legitime congregata, universalem Ecclesiam representans. Ad perpetuam rei memoriam.

Elucidantibus divine gratie misteria, mercedem gloriosam repromisit eterna Dei Patris sapientia dum ait: qui elucidant me, vitam eternam habebunt, quod eciam de gloriosa Virgine, que ipsam Patris sapientiam, Dei filium eternum in utero pertulit ac mundo peperit sacrosancta legit ecclesia. Nam quicquid de dignitate et subtilitate Virginis Matris educitur in lucem hoc non dubium est ad laudem et honorem Filii sui pertinere,¹⁶⁷ qui ipsam sanctificavit et replevit gracia. Unde si ceteris in rebus elucidatio

166. H. AMERI, *Doctrina theologorum de Immaculata B. V. Mariae conceptione tempore Concilii Basileensis* (Roma, 1954). K. BINDER, *Kardinal Juan de Torquemada und die feierliche Verkündigung der Lehre von der unberfleckten Empfängnis auf dem Konzil von Basel*, dins «Virgo Immaculata», 6 pp. 146-163. A. STAVROSKY, *La Sainte Vierge Marie. La doctrine de l'Immaculée Conception dans l'Église catholique et orthodoxe* (Roma, 1973).

167. Aquí hi ha un espai amb unes deu paraules eliminades mitjançant raspap del pergamí.

veritatis que a Domino Deo est preclara merita parturit, in ea re specialiter fructus uberrimos afferre speranda est que sanctificationem et dedicationem templi illius concernit in quo ante secula, antequam terra fieret, et ab eterno, sibi mansionem ordinavit prima et eterna veritas. Id quoque maxime congruit ut par habeatur in questionibus concernentibus sanctitatem illius, per quam pax diffusa est in terris. Hactenus vero difficilis questio in diversis partibus et coram hac Sancta Synodo super conceptione ipsius gloriose Virginis Marie, matris Dei, et exordio sanctificationis eius facta est. Quibusdam dicentibus ipsam Virginem et eius animam per aliquod tempus aut instans temporis subiacuisse actualiter originali ¹⁶⁸ culpe. Aliis autem e converso dicentibus, a principio creationis sue, Deum ipsam diligendo, gratiam eidem contulisse, per quam a macula originali illam beatissimam personam liberans et preservans, sublimiori sanctificationis genere redemit, cum fundaret eam Altissimus ipse et ipsam fabricaret Filius Dei Patris ut esset mater eius in terris. Nos vero, diligenter inspectis auctoritatibus et rationibus que iam a pluribus annis in pluribus relationibus ex parte utriusque doctrine coram hac Sancta Synodo allegate sunt aliisque eciam plurimis super hac re visis ¹⁶⁹ et matura consideratione pensatis, doctrinam illam disserentem gloriosam [Virginem] ¹⁷⁰ Dei genitricem Mariam, preveniente et operante divini muneris ¹⁷¹ gratia singulari, nunquam actualiter subiacuisse originali peccato, sed immunem semper fuisse ab omni originali et actuali culpa sanctamque et immaculatam, tanquam piam et consonam cultui ecclesiastico, fidei catholice, recte rationi et Sacre Scripture ab omnibus catholicis approbandam fore, tenendam et amplectendam ¹⁷² diffinimus et declaramus. Nullique de cetero licitum esse in contrarium predicare seu docere. Tenemus preterea institutionem de celebranda Sancta eius conceptione que tam per Romanam quam alias ecclesias VI Idus Decembris antiqua et laudabili

168. El canonge Ramon O'Callaghan passa per alt el mot *originali* en la transcripció que publica a *Anales de Tortosa*, III, pp. 283-284.

169. O'Callaghan transcriu *revisis* per *re visis*.

170. El mot *Virginem* està estranyament eliminat amb raspat del pergami.

171. MANSI, en la *Sacrorum Conciliorum nova collectio*, 29, 183BC, transcriu *numinis*. Cfr. DENZINGER-SCHÖNMETZGER, *Enchiridion symbolorum, definitionum et declarationum de rebus fidei et morum*, ed. 36 (1976), 1400, p. 347.

172. O'Callaghan transcriu *amplectendam*.

consuetudine celebratur, statuimus et ordinamus eandem celebritatem prefata die in omnibus ecclesiis, monasteriis et conventibus christiane religionis sub nomine Conceptionis festivis laudibus colendam esse. Cunctisque fidelibus vere penitentibus et confessis ea die missarum solemnibus, centum; primis autem vel secundis vespers totidem; sermoni vero verbi divini de ea festivitate interessentibus, centumquingenta dies, concessione perpetuis temporibus duratura, de iniunctis sibi penitentiis hec Sancta Synodus elargitur.

Datum Basilee in sessione nostra publica in ecclesia maiori Basiliensi solemniter celebrata XV Kalendas Octobris, Anno a Nativitate Domini Millesimo quadringentesimo tricesimo nono. Yo. Helpsem.»¹⁷³

Les Corts de Barcelona del 1456, conformant-se a la posició de la reina Maria de Castella i a la declaració de Basilea i d'acord amb la tradició immaculista dels reis de Catalunya-Aragó, es posicionaren favorablement respecte al misteri de la Puríssima Concepció de la Verge Maria, i així ha quedat recollit, exposat i justificat en les *Constitucions de Catalunya*, llibre I, títol II, capítol I:

«En nenguna cosa tant lo bon Príncep no deu girar la sua pensa, com en aquellas, per las quals la honor de Déu e de la sua excellent

173. Arxiu Capitular de Tortosa. Concessions Apostòliques, Calaix 1, núm. 23, *Bulla Concilii Basiliensis declarans Beatissimam Virginem Mariam fuisse conceptam absque peccato originali et sic teneri et predicari mandatum*. O'Callaghan adverteix que «el documento, aunque carece de valor legal, no deja de ser curioso bajo el punto de vista histórico» i «manifiesta la pia creencia, que entonces ya existía, sobre el agosto Misterio de la Concepción Inmaculada» (*Anales de Tortosa*, III, pp. 35 i 99). La nul·litat de la butlla ve del fet que el concili de Basilea, quan va promulgar-la, no era catòlic sinó cismàtic, puix ho fou des del moment que, contra la voluntat del Papa, que el traslladà a Ferrara (1437), els pares conciliars que romangueren a Basilea, convençuts de la superioritat del concili sobre el Papa i radicalitzats en l'actitud reformista antipontifícia, condemnaren el papa Eugeni IV com a heretge i elegiren nou papa Amadeu VIII de Savoia, de nom Fèlix V. Entre els conciliars de Basilea seguidors de Fèlix V i autors de la butlla immaculista hi havia el bisbe Ot de Montcada, creat cardenal pel nou pontífex el 1440. Els pares reunits a Basilea quedaren desautoritzats i ofegats de recursos davant l'èxit del concili de Ferrara-Florència i l'apropament de l'autoritat secular a Eugeni IV, per la qual cosa, el 1448, es traslladaren a Lausana, on residia Fèlix V, però aquest abdicà el 1449, se sotmetè a l'obediència d'Eugeni IV i així quedà dissolt el concili cismàtic.

Mare e dels altres Sancts e Sanctas de Paradís és exalçada, e los Poblats a ell subdits de scàndols, de sinistres, qui seguir se porien, són preservats. E com entre los altres Sancts, la Sacratíssima Verge Mare de Déu e home sia estada per la Sanctíssima Trinitat singularment preeleta, per ésser vexell de puritat, e Sacrari del sanct Spirit, e migensera de pau en lo Sagrat ventre Virginal, de la qual és estada feta reconciliatió e confederatió entre Déu e los hòmens, e de molts altres e inefables privilegis e prerogativas e gratias és estada per lo Fabricador del món decorada, en tant que nenguna pura Creatura fins en nostres dies és estada trobada semblant a ella, ne se espera trobar en los esdevenidors setgles: què més direm, si tot quant dir és possible, seria la menor part del degut a la sua incomprehensible excellentia? a la qual tota persona deu e pot segurament recórrer, axí com a port de salut e àncora ferma de sperança de tots aquells qui a ella devotament confugen, com sie cert, e clara experiència nos demostra, que della rebem totas las gents del món infinidas misericòrdias e gràtias, los catius redemptió, los infirmats sanitat, los peregrins rèdit, los encarcerats liberatió, los navegants port, los periclitants e oppressos adjutori, los pecadors indulgència, los justs premi, los Àngels letítia, e tota la Sanctíssima Trinitat glòria. No és doncs alguna maravella si los feels Christians a ella devots de justa ira se commouen quan de la inefable puritat sua e de la sua Sancta Concepció ouhen disputar o disceptar e metre en dubte, oc e per alguns curiosos e temeraris ésser públicament predicat, ella ésser concebuda en peccat original, de que las orellas dels seus devots se judican molt offesas, quant en predicacions o públicas disputacions o rahonaments ouhen affermar la Mare del rey dels setgles e Salvador del món ésser infecta e maculada de peccat original en lo instant de la sua Sancta Concepció. [...] Per tant, Nos don Ioan, per la gràtia de Déu Rey de Navarra, Infant e Governador General de Aragó..., Loctinent General del Sereníssim senyor, lo senyor Don Alfons, per la mateixa gràtia Rey d'Aragó..., frare nostre molt honrat, seguints los vestigis dels molt Illustres e Sereníssims Prínceps de recolenda memòria lo senyor Rey Don Ioan, e del senyor Rey Don Martí, e del victoriosíssim senyor Rey Don Alfons, e de la molt Illustre Senyora Reyna Dona Maria, consort, e lavors Loctinent del dit Senyor vuy benauradament regnants, quiscú dels quals en diversos temps han fetas ab sas pragmàticas sancions moltas ordinations loables per augmentatió de la honor e reverència de la gloriosa Verge nostra Dona Sancta Maria, e de

la sua Sancta e Puríssima Concepció, e per cessar inconvenients, scàndols e sinistres, que versemblantment se devien tembre seguir entre los devots de la Benaventurada Verge, e de la sua Sancta Concepció, e alguns qui aquella ésser Concebuda en peccat original affirmavan e afirmen, conformant-nos encara a la preconització feta de manament de la dita senyora Reyna vuy benaventuradament regnant, sobre la dita altercatió, la qual preconització deppendeix de certa declaració per açò feta en lo Concili de Basilea, ab loatió e approbatió e consentiment de la present Cort e aquella instant, e humilment supplicant, constituim, ordenam e manam ab aquesta Constitució per tots temps duradora, que no sie algú en tot lo Principat de Cathalunya, vullés sie Ecclesiàstica persona, o layca, Religiós Mendicant, o de altre qualsevol Stament, Religió, Professió o condició qui gos públicament o amagada predicar o dogmatitzar, ne públicament afirmar o disputar la Sacratíssima Verge Maria ésser estada subjugada ne maculada de peccat original en la sua Sancta Concepció, ne gos dir que tenir, predicar o afirmar la dita Sanctíssima Verge ésser estada preservada de la dita màcula original sie opinió falsa, improvada o indevota, ne en altra manera impugnar, ans de tal doctrina, predicatió o pública disputatió o afirmatió se callen posant fre a la sua temerària lengua e indiscret parlar, attès majorment que ninguna necessitat de la Fe Sancta e Cathòlica nons força tal cosa confessar: e si per algú o alguns de qualsevol Stament, Religió o condició sie, o sien, era fet o dit públicament contra las cosas en la present Constitució contengudas, e quiscuna de aquellas, volem, constituim, manam e declaram que tals contrafaents, ipso facto sien haguts per inemics del senyor Rey e sien perpetuament exillats del Principat de Cathalunya, del qual exili gràtia, comport e remissió alguna obtenir no pugan.»¹⁷⁴

L'any 1479, el canonge Joan de Mijavila, mogut per la devoció a la Puríssima, féu encàrrec al Capítol de complir algunes disposicions.

174. *Constituciones y altres drets de Cathalunya, compilats en virtut del capítol de Cort LXXXII de las Corts per la S. C. y R. Majestat del Rey Don Philip IV, Nostre Senyor, celebradas en la Ciutat de Barcelona. Any M.DCCII. Barcelona. En Casa de Joan Pau Martí y Joseph Llopis, Estampers. Any 1704, pp. 9-10. Edició a cura del Departament de Justícia de la Generalitat de Catalunya, Barcelona, 1995.*

El Capítol les admeté i complí i així ho féu notar amb el mot *admitimus*, posat al marge de cadascuna d'elles. Joan de Mijavila justificava així la fundació immaculista:

«A laor e gloria de nostre Senyor Déu omnipotent, creador e redemptor nostre, e de la gloriosíssima Verge Maria, mare sua, a ornament e decoració de la dita Seu de Tortosa, la qual entre les Esglésies quatredals de la província en los officis divinals, devocions, cirimònies e altres ordinacions a la honor de Déu pertanyents optenir principat se veu clara experiència, dehon no de pocha devoció moguts los ànimos de aquels bons predecessors nostres qui en quant han pogut se son esforçats de relíquies, joyes e ornaments aquella decorar e enbellir mostrant lo camí a nosaltres, per lo qual los som obligats seguir. E axí, desigant mirar de aquels les petgades, Mossèn Joan de Migavila, concanonge vostre, en remissió de sos peccats e a honor e lahor de la Mare de Déu intermerata e a veneració de la Santíssima Concepció sua, la festa de la qual entre les altres ab singular devoció se celebra, humilment supplicha les magnificències vostres sia de vostra mercè les coses daval scrites e per ell supplichades atorgarli, les quals encara que totes a laor de Déu e de la Concepció de la intacta mare sua sien endreçades, les vos reputarà a singularíssima gràcia.»

El canonge demanà al Capítol que «feta per ell una ymatge de argent de nostra dona ab lo fill en los braços, de la granària e pes del àngel custodi o maior,¹⁷⁵ sia ordenada per al dia de la santíssima Concepció sua una solempne profesó per aquels lochs de la ciutat que ordenaran vostres reverències, en la qual professó la dita ymatge a honor de la gloriosíssima Verge Maria feta sia portada solempnament e segons làngel se porta lo dia de la sua santíssima festa, la qual professó a la seu tornada, se farà lo offici solempne en lo qual haia sermó e tanta solempnitat com en totes les altres festes de nostra dona.» Disposà així mateix que «per satisfer a una devoció sua», un cop cantades en el cor les segones vespres de la festa de la Puríssima, «se diguen unes vespres de morts», i també «lo dia après

175. Aquesta imatge és la que hem trobat a l'inventari de la sagristia de la seu tortosina fet en ocasió de la visita pastoral del bisbe Ferran de Loazes a la catedral el 24 de juliol de 1554: «Item quedam imago argentea ipsius Beatissime Virginis Marie» (ACTo, Visites Pastorals, núm. 12. Fernando de Loazes. Any 1554, p. 26).

de la dita festa se diga en la dita seu, en lo altar major, una missa de rèquiem cantada solemnement e devota, a la fi de la qual, devalant la professó com en les altres misses de rèquiem se acostuma, se faça una absolució per quiscuna part de la claustra: una en la obra nova e davant la capella de sent Miquel, altra per les ànimes de aquells canonges que alí reposen, defora aquell portal de sent Miquel una, e davant lo portal major dues, la una per los que allí jaen e l'altra per les ànimes de aquells qui jaen a sent Joan del Capítol». Disposà també «de fer tant gran nombre de ciris blanchs de la gruxa o quantitat dels qui a les processons de nostra dona servexen, quants seran mester per a tots los eclesiàstichs e altres persones legues que a la hora de levar Déu en lo altar de la dita seu seran atrobades per que a quiscú a honor del cors de Jesu Christ sia donat a quiscú un dels dits ciris perquè encès lo tenga durant lo temps quel dit corpus e sanguis se levarà...»¹⁷⁶

5.2. *Edats Nova i Moderna (segles XVI-XVIII)*

El retorn del bisbe Ot de Montcada a Tortosa amb la butlla immaculista contribuí de manera definitiva a l'arrelament i difusió, per tot el bisbat, de la devoció a la Puríssima, que, per altra banda, era ja acceptada en gran part per l'Església romana. Amb aquesta nova força l'immaculisme s'obrí pas cap al segon període de l'Edat Nova, que inclou l'època del Renaixement i de la Reforma catòlica, amb els bisbes Alfons d'Aragó (1475-1512); Joan d'Enguera, dominicà (1512-1513), que no arribà a ocupar la seu; Lluís Mercader, cartoixà (1513-1516); Adrià Floriszoon (1516-1522), qui, elegit Papa amb el nom d'Adrià VI, conservà el títol de bisbe de Tortosa; Guillem Enkewort (1523-1529), resident a Roma; Antoni de Calcena, franciscà (1537-1539); Jeroni de Requesens (1542-1548); Ferran de Loazes, dominicà (1553-1560); Martí de Córdoba, dominicà (1560-1574); Joan Izquierdo, dominicà (1574-1585); Joan Terès (1586-1587); Joan Baptista Cardona (1587-1589); i Gaspar Punter (1589-1600).

En el pontificat d'Alfons d'Aragó, l'any 1505, la festa de la Puríssima se celebrava a la catedral tortosina amb gran solemnitat i

176. AHDTò, Fons del Capítol, calaix 4, lligall 134.

això devia ser ja aleshores una tradició.¹⁷⁷ Ho sabem perquè d'aquest any conservem a l'Arxiu Capitular la consuetud de l'ornament de l'altar major i dels oficiants: «Ací aparen com deuen ésser enjoyades les festes, ço és lo altar major començant lo Nadal M.D.sinc.» De la festa de la Puríssima diu: «Ítem a la festa de la Concepció de la Verge Maria, lo mantell de domàs blanch a donat en Steve Curto, Ciutadà, e és la primera vegada si és posat que contava VIII de deembre de M.D.V. En lo davall de la Maria¹⁷⁸ lo pali blau de dit Curto, en lo altar major lo pali de Boteller, vestiments de don Ot de Moncada, als cantós les capes de brocat blanch, a les segones vespres axí mateyx.»¹⁷⁹

Durant els pontificats de Jeroni de Requesens, Ferran de Loazes i Martí de Córdoba se celebrà el concili de Trento per a la Reforma catòlica de l'Església. En la sessió cinquena del 17 de juny de 1546 els pares tractaren el decret dogmàtic *De peccato originali*, en el qual (Decret I) s'afirmava que la prevaricació d'Adam havia danyat la seva persona i la seva descendència, que la santedat i justícia que ell havia perdut les perdé també per a nosaltres, i que transmeté al gènere humà *secundum legem communem* no solament la mort i les penalitats corporals, sinó també el pecat, al qual es deuen les dues morts, la del cos i la de l'ànima. Aleshores va produir-se una intervenció vehement del cardenal Pedro Pacheco, bisbe de Jaén, a la qual s'afegiren molts dels pares conciliaris, demanant que el Concili proclamés el dogma de

177. Sabem que la festa de la Puríssima havia estat acceptada pels franciscans en el segle XIV, amb certesa després del 1263; pels carmelitans, de ben segur el 1312 però potser ja el 1306; pels premonstratsos el 1322; pels cartoixans el 1335; pels cistercencs el 1356; i pels dominicans el 1388 dins el territori d'obediència avinyonesa, i el 1397 dins del territori d'obediència romana. Cfr. B. CAPELLE, *La fête de la Conception de Marie en Occident: L'Immaculée Conception* (Lyon, 1954), pp. 147-161; L. FRÍAS, *Antigüedad de la fiesta de la Inmaculada Concepción en las iglesias de España*, dins «Miscelánea Comillas» 22 (1954), pp. 27-64; *Origen y antigüedad del culto a la Inmaculada Concepción en España*, *ibidem*, pp. 65-87; 23 (1955), pp. 81-156; J. M. GUIX, *La Inmaculada y la Corona de Aragón en la baja Edad Media*, *ibidem*, 23 (1955), pp. 303-321.

178. No sabem si es refereix a la imatge i retaule de la Mare de Déu de l'Estrella que presideix l'altar major o a la Verònica de la Verge Maria. Ens inclinem, però, a creure que «la Maria» correspon a la Verònica de la Mare de Déu, que era exposada i venerada en la festa de la Concepció, a imitació del costum dels reis d'Aragó al Palau Reial de Barcelona.

179. ACTo, Llibre de la Sacristia de la Seu de Tortosa. Anys 1504-1545, fols. 41 r.- 47 v.

la Concepció immaculada de Maria, però els dominicans i alguns altres s'hi oposaren tot al·legant que les opinions estaven força dividides i qualsevol declaració que hom fes enutjaria massa els contraris, per la qual cosa eren partidaris de no donar-ne cap. Hom ajornà la solució del problema plantejat, però, vistes les posicions existents sobre tema tan delicat, el Concili introduí en el cànon 2 del decret la tercera variació consistent a esborrar l'expressió «*secundum legem communem*» posada per no prejudicar el cas de la Verge Maria, exempta de pecat original, i afegir, en el Decret II, tot un paràgraf en què el Concili deia explícitament que no era la seva intenció incloure en aquell decret, «*ubi de peccato originali agitur, beatam et immaculatam Virginem Mariam Dei genitricem, sed observandas esse constitutiones felicis recordationis Sixti Papae IV, sub poenis in eis constitutionibus contentis, quas innovat*». ¹⁸⁰

Tot i no haver-hi definició dogmàtica, del Concili sortí reforçada la posició immaculista, que, recolzada per les constitucions de Sixt IV i afirmada dins la ment dels fidels, havia de ser ja un poderós fre per als frares dominicans i altres teòlegs i predicadors que negaven la Concepció Immaculada. Les constitucions *Cum praeexcelsa* i *Grave nimis* indulgenciaven la missa i ofici de la Puríssima; prohibien dir i predicar que pecaven els fidels que hi assistien i condemnaven tots aquells «*diversorum ordinum praedicatores*» que negaven la Concepció Immaculada «*in suis sermonibus ad populum publice per diversas civitates et terras*». ¹⁸¹

El 12 de desembre de 1603, durant el pontificat de Pedro Manrique (1601-1611), el Capítol de la seu rebé 33 lliures de moneda barcelonesa del canonge Jeroni Terça, ardiaca de Culla i prepòsit de la canònica, per a la fundació perpètua de tres processons claustrals celebradores a la catedral a les primeres vespres, matines i segones vespres de la festa de la Puríssima *secundum morem et consuetudinem aliarum processionum dictae Ecclesiae*, en les quals havien de do-

180. DENZINGER-SCHÖNMETZER, *Enchiridion symbolorum...*, 1516. *Concilium Tridentinum. Acta*, edició de S. EHSSES (Freiburg a. Br., 1911), V, 166, «Agendum de conceptione Beatae Mariae Virginis» (28-V-1546). Quan Pius IX proclamà el dogma l'any 1854, a la butlla *Ineffabilis Deus* ressaltà la importància de l'excepció que el Tridentí havia fet en favor de la Verge Maria fins al punt d'afirmar que el Concili havia insinuat el dogma en la forma aleshores possible. (X.-M. LE BACHELET, art. «Immaculée Conception», dins *Dictionnaire de Théologie Catholique*, 6, 845-1218.

181. DENZINGER-SCHÖNMETZER, *Enchiridion symbolorum...*, 1425-1426.

nar-se 2 diners a cadascun dels canonges assistents i 1 diner a cadascun dels comensals, beneficiats i altres clergues. El canonge Terça instituïa la fundació per piadosa devoció i per a la salut i remei de la seva ànima.¹⁸²

L'any 1611, el canonge Ferran Fivaller, «in Sacra Pagina magister», molt devot de la Puríssima, instituï a perpetuïtat a la seu de Tortosa una missa resada per l'ànima i les intencions pròpies i una processó, que havia de ser solemne, en honor de la Concepció immaculada de Maria,¹⁸³ celebradora a partir de la mort del fundador en la festa d'aquest misteri marià, després de l'ofici de vespres i completes, amb el mateix itinerari de la processó que es feia a santa Càndida.¹⁸⁴ El prevere oficiant que presidia la processó havia de portar la relíquia de la Santa Cinta. I s'havia de distribuir *de charitate* unes quantitats dineràries a tots els assistents. Per a dotar la fundació, el canonge havia deixat al Capítol 150 lliures moneda de Barcelona.¹⁸⁵ Així mateix, el gremi de llauradors de Sant Antoni tenia costum de celebrar la festa de la Puríssima amb una missa solemne amb cants i orquestra segons que consta en notes del llibre de comptes de 1638. I una consuetat de les processons del 1690 diu que «la processó de la Concepció de Nra. Sra., com fins avui, passa per davant del Convent de la Puríssima».¹⁸⁶

Els procuradors i consell municipal de Tortosa, l'any 1617, reberen carta signada a Barcelona el 4 de setembre pel duc d'Alburquerque,

182. ACTo, Actes Capitulars. 12 -XII- 1603.

183. Aquesta processó podria ésser una refundació de la del canonge Joan de Mijavila, del 1479, que necessitaria una nova dotació econòmica, o bé una nova fundació en el supòsit que s'hagués perdut la celebració de la primera. Ens inclinem a creure que fou una refundació, puix no ens consta que s'hagués deixat de fer la processó de la Puríssima.

184. La processó de Santa Càndia anava per la ciutat i, segons la *Consuetat o Cerimonial de la Iglésia de Tortosa* dels segles XVI-XVII, «Pera la professó que va per la Ciutat se aparellaran per als Srs. Canonges, Diaca y Subdiaca y Prevere los vestiments de tafatà vermell ab tots los requisists; y per al Prevere capa y estola. Ytem, se aparella la Creu Maior y bordó y boça y capa per al Cruciferari. Ytem, se aparellen quatre camisos ab los requisits y Dalmàtiques de vellut vert y morat ab ses estoles y seus maniples per als que porten Sta. Càndia que són Capellans. Ytem, les capes y bordons que serveixen a Vespres, serveixen també per a la professó.» (ACTo, Comú del Capítol, 3, núm. 158, Transcripció de mossèn Eduard Solé, fols. 41-42).

185. ACTo, Actes Capitulars. 4- III- 1611.

186. Enrique BAYERRI, *Historia de Tortosa y su comarca*, VIII, p. 515.

en què, «para mover el ánimo de Su Santidad y conseguir el general contento», els demanava de sumar-se a la petició del rei Felip III elevada al papa Pau V perquè aquest declarés «el misterio de la Puríssima Concepción de Ntra. Señora y como ella fue preservada de mancha del pecado original», tot invocant l'especial devoció de Tortosa i del Principat: «para que como tan devota de la bendita Virgen Madre de Dios y Sra. Ntra., y conformándose con la Constitución que tan loablemente hizo este Principado se represente a Su Beatitud con el fervor y afecto que la calidad del negocio pide.»¹⁸⁷

L'any següent, Barcelona celebrà la festa de la Puríssima amb grans lluminàries i volteigs de campanes, amb justes i torneigs organitzats per l'estament militar, curses, representacions teatrals, processons, oficis i sermons. L'Arxiu Capítular de Tortosa guarda una relació de les mostres de joia i festa de la Ciutat Comtal i de les que a llur semblança varen fer-se a la ciutat de l'Ebre.¹⁸⁸ Segons aquesta relació, hi hagué celebració religiosa de gran solemnitat a la catedral barcelonina «ab assistència del señor Duch de Albuquerque, Virey, Real Consell, y dels Consellers de Barcelona, y deputats de Cataluña, y de la Universitat de aquell estudi, y de tota la demás nobleza y gent principal de aquella ciutat, havent celebrat la missa lo señor don Joan de Moncada, Arquibisbe de Tarragona, y la Epístola y Evangeli, y los Assistentes, tots Bisbes del present Principat, havent predicat dit dia, lo señor Bisbe de Tortosa.»¹⁸⁹

Antoni de Bofarull i Brocà dóna relleu a les celebracions «més que per les festes en si mateixes, per llur objecte, assumpte de summa importància en la història eclesiàstica de nostra pàtria». La raó és que, com ho explica l'historiador de Reus,

«ja Sixte IV i Pius V¹⁹⁰ havien fet constitucions contra els qui afirmaven que era heretgia i pecat mortal lo creure en la Immaculada Concepció de la Verge Maria, i en vista dels escàndols

187. AHCTE, Fons de l'Arxiu Municipal de Tortosa, Armari 5, I, doc. 42.

188. Ramon O'CALLAGHAN, *Anales de Tortosa*, II, p. 124.

189. ACTO, Actes Capítulars. Acta de 4-XII-1618.

190. Sixt IV s'havia pronunciat sobre la concepció immaculada de la Verge Maria en les constitucions «Cum praeexcelsa», de 27 de febrer de 1477 i «Grave nimis», de 1482 i 1483; Pius V, en la butlla «Ex omnibus afflictionibus» de l'1 d'octubre del 1567, havia condemnat la proposició 16 de les *Annotationes in Sorbonae censuram* de Miquel Bay: «Nemo, praeter Christum, est absque peccato originali: hinc Beata

que aquesta qüestió, no resolta encara per l'Església, produïa, renovant Paulus V dites constitucions contra els frares de l'Orde de Predicadors, qui eren los qui més defensaven aquella opinió en llurs sermons i llibres, publicà una butlla lo 6 de Juliol del 1616 prohibint les discussions sobre aquest tema, exceptuant quan fos en acadèmies de persones doctes i en los capítols generals o provincials, on no hi haja ocasió d'escàndol, puix d'aquesta disputa en venien altres, i menaçant ab sèries penes als transgressors. L'any següent, com durés encara l'abús, puix ja s'arribava a negar públicament la Immaculada Concepció, *ex occasione assertionis affirmativae in publicis concionibus, lectionibus, conclusionibus et actibus publicis, quod eadem beatissima Virgo fuerit cum peccato originali concepta*, lo mateix Papa prohibí rigorosament fer aquesta afirmació en públic. No coneixem altra butlla del papa Paulus en aquest sentit, no obstant, pel Novembre del 1618, o sia un any després, consignen los *Annales Consulares* lo gaudi que es tingué a Barcelona ab motiu de la butlla de prohibició, de moment se feren públiques alimàries per tot arreu per espai de tres dies =no hi havia finestra ni finestreta que no fos ab moltes llums= i durant aquells dies i els següents se celebraren en llahor de la Immaculada Concepció una sèrie d'esbarjos i solemnitats, celebrant-se per lo tant, religiosament i civilment, per l'estil de les que ja tenim ressenyades, torneigs, curses, simulacres, processons, oficis, sermons, etc., etc... Ab aquest propòsit, lo dia 25 de Novembre de l'any 1618, la Universitat de l'Estudi General ab los seus col·legis determinà que es fes jurament de defensar la Immaculada Concepció de Maria Santíssima segons un estatut que acabava de fer, i va posar-se d'acord amb la

Virgo mortua est propter peccatum ex Adam contractum, omnesque eius afflictiones in hac vita sicut et aliorum iustorum fuerunt ultiones peccati actualis vel originalis.» (DENZINGER-SCHÖNMETZER, *Enchiridion symbolorum...*, 1973); i Pau V ho havia fet en la constitució «Regis pacifici», del 6 de juliol del 1616. Més avant es pronunciarà Climent XI en la constitució «Commissi nobis divinitus», del 6 de desembre del 1708, en què manarà la celebració de la festa de la Puríssima a tota l'Església; i Alexandre VII en el breu «Sollicitudo omnium ecclesiarum», del 8 de desembre del 1661, en què, a petició de Felip IV, rei d'Espanya, confirmarà les butlles de Sixt IV, la constitució «Regis pacifici» de Pau V i el Decret de 24 de maig de 1622 de Gregori XV. El redactor dels *Annales Consulares* confon la butlla de Pau V amb el decret de Gregori XV i atribueix a aquest la butlla de l'anterior, quan, com ho adverteix Antoni de Bofarull, el pontificat de Gregori XV no comença fins al 1621.

municipalitat perquè es fessin tres dies de festa, essent lo primer lo diumenge, festa de la Gloriosa Verge, i els Concellers les allargaren fins al dissabte. Lo dia 24, a la tarda, sortiren de la Universitat molts doctors ab llurs togues i capells, anant dalt de cavall, a so d'una música, presidits per un que duia un penó i seguits dels estudiants també dalt de cavall i ab vestits talars, entre els quals anava un jovenet representant a Mercuri, altres quatre qui representaven los quatre Doctors de l'Església, dos ab hàbits de Bisbe, un de Cardenal y un altre de Papa, i darrera d'ells un carro triomfal on hi estaven segudes totes les ciències. La comitiva anava recorrent les cases de les autoritats: de l'Arquebisbe, del Bisbe, dels Diputats, dels Concellers i del Virrei, i davant de quiscuna feien aquells jovenets alguna petita representació i feien discursos o citaven textos per provar la Immaculada Concepció. L'endemà, 25, que era el dia de la festa, los mateixos doctors i estudiants se traslladaren a la Seu, on devia celebrar-se un ofici solemne, fent lo sermó lo diputat bisbe de Tortosa¹⁹¹ i aquells estaven dins lo cor i les altres autoritats al presbiteri on, acabat lo sermó, prengué seient, d'espatlles a l'altar, l'arquebisbe de Tarragona, Don Joan de Montcada i pujant de dos en dos los

191. Lluís de Tena, catedràtic de Teologia i Sagrada Escripura a la universitat d'Alcalá de Henares, rector dels dos col·legis universitaris, lectoral de la seu de Toledo i almoiner del rei Felip III i bisbe de Tortosa (1616-1622), fou elegit diputat eclesiàstic del General de Catalunya el 1617 i presidí la institució durant un trienni. Autor dels *Commentaria et disputationes in epistolam divi Pauli ad Hebraeos* (1611), editor de la *Epistola ad Hebraeos* (1612) i dels *Sermones predicados en la beatificación de la B. M. Teresa de Jesús* (1615), era gran devot de la Mare de Déu. A Tortosa, féu obrar a despeses pròpies el reliquiari major de la Santa Cinta, impulsà la fundació de la confraria de la Mare de Déu (1617) i en reorientà la devoció i culte mitjançant la transposició conceptual i afectiva de la veneració de la Santa Cinta de la Mare de Déu, això és, de l'objecte, a la Mare de Déu de la Cinta, això és, a la figura maternal de Maria. Fou així que l'objectivació cedí a la personificació, amb la qual cosa el culte i la devoció popular es van enriquir teològicament i antropològica. El 1618, a la catedral de Barcelona, Lluís de Tena, «theologus nulli secundus» segons l'Episcopologi de Tortosa, pronuncià el sermó de la Puríssima Concepció de la Mare de Déu davant l'episcopat del Principat, del virrei, duc d'Albuquerque, dels membres del Reial i Suprem Consell, dels consellers de Barcelona i dels estaments universitaris, tots els quals juraren públicament i solemne defensar el misteri marià. (Ramon O'CALLAGHAN, *Episcopologio de la Santa Iglesia de Tortosa*, pp. 167-171; *Anales de Tortosa*, III, pp. 39-42; Ramon MIRAVALL I DOLÇ, art. Tena, Lluís de, dins *Diccionari d'història eclesiàstica de Catalunya*, III, pp. 525-526; Josep ALANYÀ I ROIG, *La Santa Cinta, tresor del bisbat de Tortosa*, dins *Lux Dertosa. La devoció a la Santa Cinta (1178-1617-2004)*, pp. 59-71.

doctors i després los estudiants, primer los canonistes i llegistes, seguint los metges, artistes i darrerament los mestres de gramàtica, anaren prestant lo jurament en mans del Metropolità, saludant, quan passaven, a les autoritats i retornant a llurs cadires.»¹⁹²

Bofarull diu que les festes immaculistes poden interpretar-se «com un *tràgala* de la gent de ciència i de la Universitat al ergotisme dels Dominicans qui, ab l'afany de discussió se creyen ser los grans-sapienters» i atribueix, en part, aquest abús a «la condescendència excessiva dels Pontífexs, puix, durant aquest mateix regnat, Paulus V facultà als Dominicans i als P.P. de la Companyia de Jesús perquè quiscun d'ells pogués defensar la seva opinió sobre el tema *De gratia divini auxilii et libero arbitrio*, que fou causa de molts escàndols, volent-se atemptar, més tad, una causa davant el Papa Climent».¹⁹³

De festes, Tortosa en féu també de semblants. Així consta en acta capitular del 4 de desembre del 1618:

«Com en esta iglesia se tinga major obligació que en altres de celebrar y solemnitzar la mateixa alegria y per la mateixa causa, així per estar fundada a invocació de nostra Señora, com és en particular per la señalada mercè que nostra Señora fonch servida fer a esta iglesia y ciutat, en baixar del cel y deixar de sa divina mà en ella la Santa Cinta: Per sò delliberaren que en la present iglesia se fassen festes en honor y glòria de nostra Señora per les sobredites rahons, y que se fassa embaixada a la present Ciutat, per a que, si voldrà per sa part fer les mateixes demostracions, gastant tot lo que sia menester, y fetes que sian, se fassa memòria y exemplar per a que en lo esdevenidor conste.»¹⁹⁴

Els immaculistes, teòlegs i senzills fidels, examinaven amb rigor les actituds i paraules dels predicadors, denunciaven públicament els maculistes i s'hi oposaven amb tots els mitjans, fins i tot fent recurs a la violència. Però oficialment, no havent-hi encara res definitivament definit, quan hi havia conflicte i l'afer arribava als tribunals eclesiàstics, aquests no sentenciaven ni feien provisió judicial. A

192. Antoni DE BOFARULL I BROCÀ, *Història crítica, civil i eclesiàstica, de Catalunya*, t. 24, cap. 7, pp.159-161.

193. Antoni DE BOFARULL I BROCÀ, *Història...*, t. 24, cap. 7, p. 161.

194. ACTo, Actes Capitulars. Acta de 4-XII-1618. Cfr. Enrique BAYERRI, *Història de Tortosa y su comarca*, VIII, p. 694.

Tortosa, tenim el cas de Càlig, vila del Maestrat de Montesa, esdevingut durant el pontificat del cardenal Agustí Spínola (1623-1626).

Segons declaració de testimonis, la feligresia de la parròquia de Càlig, el 1624, s'inquietà «contra lo Predicador de la quaresma, pus que encara que havia promès que en los principis de sos sermons diria «Alabada sea la Concepcion Immaculada de nuestra Señora», pus que nou dia de cor sinó per temor de la gent». Efectivament, segons declaració del prevere Vicent Anglès, de 37 anys, beneficiat de l'església de Sant Llorenç,

«qui iuravit in manu et posse domini Francisci Dehona, pbri., Thesaurarii Sedis Dertusae, comissarii electi ad infrascripta per Illustres et admodum Rdos. dominos de Conventu»[...] «Dixit que encara que se ha dit públicament que lo pare fray Domingo Febrer, de la orde de Predicadors, al qual està donada la Quaresma del present any en la present Vila de Càlig, ha promès als senyors de la Junta que en los sermons que predicarà de esta hora en avant dirà en lo principi 'alabado sea el Santísimo Sacramento y la Purísima Concepción de Nuestra Señora', estan los ànimos de molts alterats y inquietos de tal manera que ell testimoni no té per segur que dexe de haver algun scàndol contra'l dit frare Febrer, perquè diuen no loy mou devoció, y que la gent no'l oyrà de bona gana si predica; y assò diu ell testimoni per son descans, y que a ell testimoni li és molt accepte dit predicador, y procurarà ab les persones que li són conijunctes a ell testimoni que no li causen inquietut alguna. Dixit que ell testimoni sap de certa sciència que estan llevats y arrancats de les parets y cantons los rètuls y papers que estaven posats per los cantons dient 'alabada sia la Concepción a pesar del motilón' y altres que devien causar pesadumbre als parents del dit frare predicador, los quals estaven ja llevats abans que lo dit Sr. Thesorer aplegàs a Càlig, y los féu llevar Mr. Viñes, de Sant Matheu, per orde del Governador de St. Matheu, y així li appar a ell testimoni que si no si posen altres papers noy haurà ocasió de disgusts per esta causa.»¹⁹⁵

El vicari, Jaume Ferrer, de 49 anys, declarà

«que lo pare fray Febrer predicà en la Vila de Càlig en la

195. AHDTò, Causes de fe i costums, Càlig. Puríssima Concepció. Any 1624, fol. 7 r.v. Declaració feta el dia 11 de febrer.

Quaresma passada y predicà molt bona doctrina moralisant y ab satisfacció del poble, y que ell testimoni en particular ne restà molt satisfet, y se és folgat molt que li fos donada la Quaresma de aquest any, emperò que així en confessions com fora de elles ha tengut ell testimoni gran treball en aquietar los ànimos de alguns que estaven molt sentits contra del dit pare Febrer perquè en los exordis dels sermons no diu ‘alabado sea el santísimo Sacramento y la Puríssima Concepción de Nuestra Señora’ y que encara que se ha dit de alguns dies a esta part y en particular després que és vengut a esta vila lo Sr. Thesorer Dehona, que lo dit pare Febrer ho ha promès als Srs. de la Junta de Tortosa y als de la vila, veu ell testimoni y sap quey ha alguns ànimos alterats contra’l dit frare Febrer, que diuen que si predica, encara que ho diga, y ha de haver algun scàndol, y que un home li ha dit a ell testimoni en lo dia de vuy que en públich ha oyt dir en lo dia de vuy que si lo dit pare Febrer ve a predicar esta Quaresma se seguirà algun gran escàndol contra’l dit frare y que’l han de matar y que assò li deya dit home per son descàrrech, per a que com a regint cura de ànimes procuràs que dit frare no se pose en condició, y que ell testimoni ha procurat de persuadir a dit home que’s dexe de tan mal intent y que procure ab los demés que’s quieten, puix lo dit pare se allana a dir lo que volen, y que totis viribus procurarà ell testimoni ab quant podrà fer estos y semblants officis, procurant que lo dit pare predique ab quietut y pau, emperò per son descàrrech diu lo que ha entès y oyt dir y lo que sent.»

Jaume Ferrer confirmà la declaració del beneficiat Anglès pel que fa als papers enganxats als cantons de la vila i afegí noves notícies sobre la persona que els havia penjat dient que «Mr. Viñes ha rebut informació contra lo estudiant digué, predicant dit frare, ‘sin pecado original, padre’, y que lo dit Sr. Thesorer també volia inquirir contra ell», però exigí totes les precaucions per no alterar més el poble i demanà de no procedir contra aquest estudiant perquè

«té per cert ell testimoni que se seguiran grans escàndols així venint dit pare a predicar com no venint si se fa causa o sentiment algú contra’l dit estudiant, lo qual se diu Miquel Batiste, y així té ell testimoni per molt convenient que no se fassa contra ell procehiment algú perquè se seguiran grans escàndols...»¹⁹⁶

196. AHDTo, *Ibidem*, fols. 8 r.-9 r. Declaració feta el dia 11 de febrer.

El prevere Andreu Pruñanosa, de 62 anys, de Càlig, declarà que:

«ell testimoni, no obstant que ha entès que los Justicia y Jurats diuen que noy ha inquietut ni ocasió de escàndol venint lo pare fray Febrer a predicar la Quaresma dient (com ha offert) en los sermons ‘alabado sea el Smo. Sacramento y la Concepción de Nra. Sra.’ està ell testimoni ab algun recel de que assò estiga del tot assegurat, perquè veu que lo dit pare no està accepte en lo poble, y en cas que noy haja escàndol, presumex que lo oiran de molt mala gana, y que per a ell testimoni y comunament, en la quaresma passada fonch molt accepte lo dit frare, emperò que ara veu la gent ab gran disgust...»

Confirmà també la responsabilitat dels cartells atribuïda a l'estudiant Batiste i afegí que

«en particular veu los ànimos inquietats perquè's diu que es fa procés contra Miquel Batiste, estudiant, per lo que digué, predicant dit pare Febrer, ‘sin pecado original, padre’ y per haver ficat alguns papers per los cantons que deyen ‘concebida sin pecado original a pesar del motilón’...»¹⁹⁷

Pere Pavia, prevere de Càlig, de 36 anys, féu semblants declaracions, dient a més «que ho deyen referenda de altres que si dit frare no deya ‘Alabada sea la Puríssima Concepción de Nra. Sra.’ que no anirian al sermó».¹⁹⁸

El dia 12 de febrer declarà el rector de la parròquia, Vicent Texonera, de 46 anys, el qual, confirmant que els cartells havien estat penjats per l'estudiant Batiste i llevats per micar Viñes per ordre del governador de Sant Mateu, digué que:

«veu los ànimos de tot lo poble tan alterats que té per cert que, encara que lo pare Febrer diga predicant ‘alabada sia la Immaculada Concepció de Nra. señora concebuda sens pecat original’, no se quietaran ab axò sinó que y haurà algun gran escàndol si ve dit pare a predicar esta quaresma, perquè diuen que no ho dirà sinó forçat y que no'l creuran ni oyran de bona gana sa doctrina ni farà fruit per molt bona que sia així perquè no aniran als sermons perquè no'l oyran, y en particular li digué a ell testimoni

197. AHDTò, *Ibíd*em, fols. 9 v.-10 r. Declaració feta el dia 11 de febrer.

198. AHDTò, *Ibíd*em, fol. 10 r.v. Declaració feta el dia 11 de febrer.

quinze dies ha un home que procuràs que vingués a predicar qualsevol predicador per roïn que fos, sols no fos dit fray Febrer perquè succeiria algun scàndol y no faria fruit, y esta nit del diumenge pròxim passada veu ell testimoni com anaven per los carrers los chichs y molta gent unida del poble ab un pendonet y algunes llums y espases nues y altres armes cridant y avalotant dient ‘Víctor Maria sens pecat original’, y que aplegats a la casa on estava Mr. Viñes a oyt dir ell testimoni que digueren ‘sens pecat original a pesar del assessor’, y en altra ocasió sentí ell testimoni que digueren ‘a pesar del motilón’, y que també ha oyt dir que dita gent així amotinada y junta tiraren pedrades en la casa del pare de dit frare cridant lo mateix, per tot lo qual té per cert y evident que si dit frare ve a predicar, se seguiran los escàndols y danys sobredits.»¹⁹⁹

Abundà en les mateixes informacions Miquel Borràs, prevere, de 45 anys, dient que:

«veu y judica segons veu los ànimos de alguns del poble, és que encara que lo dit frare Febrer diga quant predique lo que vol la Vila ‘Alabado sea el Smo. Sacramento y la Concepción de Nra. Señora’, si no és perdonant a l’estudiant Miquel Baptiste per lo que digué predicant dit frare, és que y haurà algun gran escàndol, y no té per segur al dit frare perquè veu los ànimos molt alterats. Encara anit se amotinaren miñons y altra gent y anaren per la Vila dient y cridant ‘Víctor Maria sin pecado original’, y anaren a la casa de la habitació de Mr. Viñes, y volent los resistir li pegaren una pedrada als pits, y assò de aquest motí lo sentí ell testimoni des de sa casa, però lo de Mr. Viñes loy ha sentit dir ell testimoni al mateix Mr. Viñes, per tot lo qual ell testimoni judica que li seria millor al frare que no vingués a predicar, y si ell testimoni fos del dit frare, noy vindria que estes coses no estiguessen del tot assentades.»²⁰⁰

Semblants declaracions féu el mateix dia mossèn Onofre Ferri, de 30 anys, prevere de Càlig.²⁰¹

199. AHDTo, *Ibidem*, fols. 11 r.-12 r. Declaració feta el 12 de febrer.

200. AHDTo, *Ibidem*, fols. 12 r.-13 r.

201. AHDTo, *Ibidem*, fol. 13 r.v.

Una informació encara més abundant i rica en detalls la donaren els acompanyants del canonge Dehona en la visita a la vila, Baptista Remon, escrivà de la cúria episcopal, Jaume Ciurana, clergue, i Lluç Munyós, procurador fiscal de la cúria. Mossèn Baptista Remon, prevere, beneficiat de la seu de Tortosa, de 52 anys, declarà el 8 de març i digué:

«que lo que sap ell testimoni sobre lo que és estat interrogat és que ell testimoni com a escrivà de la cort ecclesiàstica de Tortosa anà en lo mes de febrer pròxim passat a Càlig en companyia del Sr. Thesorer Dehona y de M^o. Lluch Muñós, procurador fiscal de la cort ecclesiàstica de Tortosa, sobre certes novedats que allí havien succehit acerca de que fray T. Febrer, de la orde de predicadors, no deya al principi dels sermons, després de haver dit ‘alabado sea el Smo. Sacramento’, no deya ‘y la Immaculada Concepción de Nra. Sra. concebida sin pecado original’, y estigueren tres o quatre dies y en lo discurs de ells veu ell testimoni casi tot lo poble indignat contra’l dit frare Febrer no deya de que fos alabada nostra señora sens peccat original concebuda y oí dir ell testimoni que per dita causa havien ficat per alguns cantons de la Vila alguns papers en los quals deyen ‘concebida sin peccado original a pesar del motilón’, y que també havien posat altres papers que tocaven a pasquins contra’l dit frare Febrer, però ell testimoni no’ls ha vist dits papers, ans bé entengué a dir pública y comunament que Mr. Viñes de St. Matheu los havia llevat dels cantons, que havia anat allí per orde del Governador de St. Matheu, y també dix dit testimoni que oí dir públicament a moltes persones en dita Vila que los dits papers que estaven per los cantons los havia ficat Miquel Batiste, estudiant de dita Vila, y que aquest mateix, estant un dia predicant dit frare Febrer en la Iglesia de Càlig, nomenant dit predicador a Nostra Señora, digué dit estudiant ab alta veu que tots los que estaven en la Iglesia la oyren o la pogueren oir, ‘concebida sin peccado original, padre’, y lo que veu el testimoni és que lo diumenge de Sexagèsima en la nit (que hera hu dels dies que estigueren en Càlig) serien entre les vuit y nou hores de la nit, sentí passar ell testimoni per davant la casa de T. Marimon, ont dit Sr. Thesorer estava de posada en dita vila, estant ell testimoni en dita casa en sa companyia, gran multitud de gent que en la veu mostraven ser gran número així veus de hòmens com de chichs que anaven cridant ab veu alta ‘Víctor

Maria concebida sin pecado original', y los sentí passar en espay de una hora tres vegades y la una d'elles sentí que obriren la porta de dita casa al temps que passaren cridant, però no sap ell testimoni si la obriren ells o alguns que estarien en la entrada de dita casa y oí dir ell testimoni a algunes persones que'ls veren que anava gran multitud de gent, chichs y grans, y portaven un estandart anb llums enceses y molts d'ells espases nues y altres armes, però ell testimoni no'ls veu perquè no se féu a la finestra ni ningun altre dels que estaven en dita casa se féu a la finestra y oí dir ell testimoni a algunes persones, y entre elles al dit Mr. Viñes, que passant la segona vegada per davant la casa ont ell tenia la posada la dita gent cridant, ixqué ell a la porta y veent lo que era, parexent li que podia ser principi de algun motí, perquè volgué impedir que no anassen de aquella manera, li pegaren una pedrada en los pits, però que era de flaca mà que no li féu mal algú, y li fonch forsat tornarsen a entrar en casa, y també oí dir ell testimoni en dita ocasió a moltes persones que aquella nit la dita gent, anant així com està dit, passant per davant la casa del pare del dit fray Febrer, apedregaren les portes y finestres de la dita casa de Febrer cridant 'Víctor Maria concebida sin pecado original a pesar del motilón', y ell testimoni en una de les vegades que passà la dita gent per davant la casa del dit Marimon, que li par fonch la primera vegada, sentí a hu que digué 'Víctor Maria concebida sin pecado original a pesar de vellacos', y també veu ell testimoni que dins la Iglesia hy havia unes lletres grans ensartades o ficades en un fil per mig de la Iglesia davant del altar major que deyen 'Víctor Maria', y en la plaça a prop de les Carniceries veu ell testimoni en una paret ficat un paper de la Concepció de nostra Señora, y davall de ell quatre o cinch papers escrits ab lletres grosses que passant ell testimoni per allí sens detenirse sols pogué llegir lo de més avall, y li par que deyan los dos últims reglons de ell 'no tengo de parar hasta perder la vida'. Interrogatus dixit que en dits dies oí dir ell testimoni en dita Vila de Càlig a algunes persones que M^o. Joan Ferrer, Vicari de Càlig, los havia dat lo estandart que portaven aquella nit a la dita gent, y que un o dos nebodets seus anaven ab ells y portaven lo estandart, y que dit M^o. Jaume Ferrer és la causa de estes inquietuts y avalots y lo qui les fomenta.»²⁰²

202. AHDTo, *Ibidem*, fols. 14 r.-16 v.

Mossèn Jaume Ciurana, clergue de la ciutat de Tortosa, de 24 anys, declarà el 20 de març i digué

«que sols ha vist que, quant dit señor Thesorer arribà a dita vila, hixqueren uns trenta o quaranta hòmens ab scopetes y hu d'ells portava una bandera de paper, y li par en ell estava pintada la Image de Nostra Senyora, y lo que portava dita bandera també portava en lo sombrero un paper dels impressos que ab ciffres dien 'Todo el mundo en general, etc.' y que, arribant dit Senyor Thesorer, tiraren moltes scopetades y cridant 'Víctor Maria' y d'esta manera acompanyaren a dit Sr. Thesorer fins a la casa de T. Marimon hont se apossenta. Y que una de les nits que estigueren en Càlig, sent ya molt de nit, estant ell testimoni en un apposiento de dita casa ab altres sentiren pasar dos voltes un gran tropell de gent per lo carrer cridant 'Víctor Maria sens pecado original', la qual gent portava llums enceses però que al temps que passaren per lo carrer hont està dita casa de Marimon, ell testimoni veia entrar la resplandor per les finestres del apposiento hont stava, les quals ell testimoni no obrí ni veu res.»²⁰³

Confirmà així mateix la notícia del rètol de l'església i els atacs a la casa dels Febrer i a l'assessor del governador de Sant Mateu.

Mossèn Lluç Munyós, de 35 anys, prevere i beneficiat de la seu de Tortosa, procurador fiscal de la cúria episcopal, declarà el 21 de març i, coincidint amb les declaracions dels altres companys que arribaren a Sant Mateu amb el canonge Dehona, digué que

«al punt y quant dit Sr. Thesorer, ell testimoni y los demás que anaven en sa companyia arribaren a part dessà del Riu sech que està prop la vila de Càlig encontraren ab tres o quatre chichs que en aparellar ab ells començaren ab gran crits a dir 'Víctor Maria concebuda sens pecat original' y després, havent pasat lo dit Riu Sech, encontraren una squadra de hòmens ab scopetes, los quals tiraren molts tirs en estar prop d'ells dit señor tesorer y sa companyia, y cridaven repetint ho moltes voltes, 'Víctor Maria' y veu ell testimoni que entre ells n'hi anava hu que portava una bandera de paper ab la figura de la Concepció y en lo sombrero un paper dels que féu ha posar per les portes y cantons que ab ciffres dien 'Todo el mundo en general, etc.' y, arribat dita cavalcada de dit Sr. Thesorer

203. AHDTò, *Ibidem*, fols. 16 v.-18 r.

y sa gent a ells, dits hòmens lo saludaren y se posaren davant y lo acompanyaren fins a la posada. Y après lo endemà, ell testimoni anant per la vila, veu en molts cantons d'ella papers de la Concepció y hoí dir públicament que hi havia per dits cantons molts papers ficats escrits que tenien resabio de pasquins contra lo dit frare Febrer y que lo Dr. Viñens [sic], assessor del governador de San Matheu los havia fet llevar.»

El declarant es reafirmà en les declaracions dels altres testimonis en relació a l'estudiant Baptiste, als atacs inferits a casa dels pares de fa Febrer i a l'assessor del governador de Sant Mateu, i a les rondes nocturnes dels immaculistes pels carrers de la vila, que eren formades, segons el declarant, per

«un gran número de chichs, fadrins y hòmens casats, que adunats anaven rodant la vila amb moltes llums que portaven en les mans cridant 'Víctor Maria' y acompanyant un estandart que portaven uns nebotets de Mn. Jaume Ferrer, vicari de la dita Iglesia...»²⁰⁴

El 1632 arribaren a Tortosa els jesuïtes i, el 1642, hi fundaren el Col·legi de la Puríssima Concepció en una casa i solar que els havia donats el canonge Mateu Boteller, al carrer dels Montcada. Aquest col·legi serà més endavant Seminari Sacerdotal després de l'expulsió dels religiosos i desamortització dels seus béns a mans de Carles III el 1767, i seu del nou Seminari Conciliar, instituït pel bisbe Bernardo Velarde, durant els pontificats de Víctor Damián Sáez, qui hi posarà la direcció i la secció de Teologia, i Benet Vilamitjana, qui hi traslladarà definitivament tot el seminari el 1877.²⁰⁵ Val a dir que la presència dels pares de la Companyia a la ciutat episcopal i llurs predicacions pel bisbat tortosí augmentaren i consolidaren el culte i la devoció a la Puríssima.

L'any 1639 fou nomenat bisbe de Tortosa fra Giovanni Battista Veschi de Campània, de l'orde franciscà, home de confiança del rei Felip IV, ministre general de l'orde (1633), home hàbil i polític, de gran formació intel·lectual i seguidor de la teologia de Duns Escot. Fra Sebastià Sanjuán diu d'ell:

«El Ilustrísimo fray Joan Baptista Campaña estuvo a punto

204. AHDTo, *Ibidem*, fols. 18 r.-21 r.

205. Josep ALANYÀ I ROIG, *El Seminari Diocesà de Tortosa*, pp. 156-158.

para escribir sobre todos los Sentenciarios y otras obras de Escoto: si bien no lo puso en ejecución por las muchas ocupaciones de Secretario General de la Orden, y después de Ministro General de ella, que bien se dexa entender fueron muchísimas. Después fue electo Obispo de Tortosa, en tiempo de las guerras de Cataluña que comenzaron en el año 1640. Cuyas turbulencias no le dieron lugar para escribir. Antes que se hiciesen las Paces entre estas dos coronas, fue electo Arzobispo de Puzol, en tierra de Nápoles, en donde murió en breve, dejándonos con deseos de lo que no pudimos gozar. Quan docto y entendido fue y quan fiel escotista, todo el mundo lo sabe. Pero débese saber que a su Ilustrísima se deven todas las obras nuevas de el Doctor Sutil, que son dieziete tomos, aunque van en trece cuerpos de libros grandes, pues por su orden y mandamiento, siendo Ministro General de la Orden, las sacaron a luz los religiosos irlandeses de el Colegio de San Isidoro de la ciudad de Roma.»²⁰⁶

Animat, segons el pare Berlanga, per sor Margarita de la Cruz, filla de l'emperador Maximilià II i monja clarissa al monestir de *las Descalzas Reales* de Madrid, Veschi va escriure tres volums sobre la Puríssima Concepció de la Mare de Déu, però aquesta magna obra es va perdre durant la Guerra dels Segadors, amb gran pena de l'ànima. Ho refereix el pare Cristóbal de Berlanga:

«Vióle un sobrino suyo, que fue a hacerle compañía y a asistirle, llorar con gran sentimiento, y deseando saber la causa del llanto, que creyó ser el verse desposeído de sus bienes, le declaró que todo su dolor nacía de la pena que le daba la memoria de haber perdido, sin esperanza de recobrarlos, tres grandes tomos, que con mucho trabajo y afán había escrito del punto de la Concepción.»²⁰⁷

206. Fray Sebastián SANJUÁN, *Lima de la verdad...*, còdex 276 de l'Arxiu Capítular de Tortosa, fol. 168 r.v. En una estada al convent de Sant Isidor de Roma, el bisbe Veschi convencé l'escotista irlandès Luke Wadding, historiador de l'orde franciscà i amic personal seu, perquè traduís l'obra completa de Duns Escot. Aquesta edició dels *Opera omnia*, que inclou les obres filosòfiques i teològiques, fou impresa a Lió i publicada en 12 volums el 1639. Hom n'ha fet reimpressió per Vivès en 26 volums (París, 1891-1895) i una reedició de l'edició de 1639 prologada per Tullio Gregory, amb 12 parts en 16 volums (1968-1969).

207. Cristóbal DE BERLANGA, S.J., *Fundación, origen, progresos y estado del Religioso Convento de la Purísima Concepción Victoria de Monjas Descalzas del Orden de N. P. San Francisco, de la Fidélisima Ciudad de Tortosa*, p. 50.

L'any 1633, Joan Baptista Veschi, aleshores ministre general de l'orde franciscà, per la gran devoció que professava al misteri de la Puríssima Concepció i la confiança que tenia posada en la seva persona el rei Felip IV, fou escollit pel monarca com a representant seu per tractar amb el Papa de la declaració dogmàtica. Així li ho feia saber en carta d'11 d'octubre:

«El deseo grande que tengo y el que hay en todos mis Reynos de ver declarada la Puríssima Concepción de Nra. Sra., me obliga a continuar en las instancias que hasta ora he hecho sobre esta materia y a interponer nuevos officios con Su Santidad para que defina, y porque creo que a ninguna persona se pueden encomendar que con mayor cuidado y affecto las haga que Vos, assí por las prendas que tiene essa sagrada Religión en esta materia como por lo que fío de vuestra solicitud, me ha parecido cometeros la de este negocio para que como diputado mio la tratéis con Su Santidad y con las personas que más convenga...»²⁰⁸

Ja bisbe de Tortosa, fou elegit per les Corts de València del 1645 per a prosseguir a Roma la gestió davant el papa Innocenci X perquè la festa de la Puríssima fos declarada de precepte i «se declarase el misterio de la Inmaculada Concepción», segons el pare Berlanga, biògraf del prelat. Un cop més confiant en Veschi, diu el pare Berlanga, «el Rey Católico contestó a esta petición que tendría particular cuidado del Obispo por los buenos servicios que le había prestado».

El 1640, es produí l'aixecament de Catalunya i Portugal contra el monarca. A Tortosa, plaça forta i estratègica, també hi hagué revolta. Però hi entraren les tropes reials comanades pel mariscal de camp Fernando de Tejada i pacificaren la ciutat. Pedro Fajardo de Requesens-Zúñiga y Pimentel, marquès de los Vélez, nomenat aquest mateix any pel comte-duc d'Olivares lloctinent del Principat i cap de l'exèrcit castellà, jurà a la catedral de complir fidelment les Constitucions Generals de Catalunya. Aquells dies, la ciutat s'havia convertit en un gran campament militar amb la presència d'uns 30.000 soldats de totes les armes.

208. Archivo de S. Isidoro. Roma, carpeta 62, fols. 190 r., 193 r.v. Transcripció i publicació de Rafael María LÓPEZ-MELÚS dins *Historia del Real Monasterio de la Purísima Concepción Victoria*, p.71.

Joan Baptista Veschi havia estat nomenat bisbe de Tortosa, després de la mort de Justino Antolínez de Burgos, a proposta de Felip IV, com consta en cartes reials dirigides al marquès de Castel Rodrigo i al comte de Monterrey,

«por ser de mi Patronato Real, y mirado en la persona que podía ser más idónea y suficiente para tal dignidad, y de quien con razón se pueda confiar que Dios nuestro Señor será servido dello y la dicha Yglesia bien regida y administrada con descargo de mi Real consciencia, he nombrado y presentado para ella a fray Juan Bautista Campaña, General que ha sido de la Orden de S. Francisco por sus muchas partes y satisfacçión grande con que me hallo del affecto que ha mostrado a mi serviçio en todas las ocasiones y por lo bien que ha governado la dicha Religión...»²⁰⁹

El prelat, davant l'aixecament de Catalunya, es posicionà indefectiblement de la part del rei, per la qual cosa hagué de patir incomprensió, persecució i maltractaments dels revoltats, i en els setges a què fou sotmesa la ciutat esdevingué, pel seu prestigi, coratge i decisió, ànima de la defensa contra els exèrcits assetjants, formats per tropes catalanes i franceses. Com diu el pare Berlanga,

«no había cumplido el año de su consagración, cuando ya quiso Dios labrarle la corona de trabajos, entrando los calamitosos tiempos de las guerras, sucediendo el abril siguiente el asedio, en cuyo conflicto mostró los quilates de su virtud, alta providencia y celo en el Real servicio, siendo el primero en concurrir con los demás al muro; acudiendo con los eclesiásticos al puesto que les tocó defender; animando y exhortando a todos con infatigable ardimiento y diligencia, gastando lo más del tiempo en acudir a Dios».

El 12 d'abril de 1642, les tropes catalanes i franceses, comanades pel mariscal de camp Philippe de La Motte-Houdancourt, virrei francès a Catalunya, posaren setge a la ciutat. El prelat animà els defensors, acudí amb els eclesiàstics fidels als punts de més perill, féu aixecar darrere la muralla un altar dedicat a la Puríssima Concepció i, el 2 de maig, prometé, si s'aconseguia la victòria reial, la fundació d'un convent

209. Archivo de S. Isidoro. Roma, carpeta 62, fol. 187 r.

en honor d'aquest misteri. Després de duríssims enfrontaments bèl·lics i gràcies al valor provat dels defensors, els exèrcits francocatalans hagueren d'aixecar el setge el 3 de maig i la ciutat quedà totalment lliure el dia 5.²¹⁰

Entenent que el fracàs dels assetjants calia atribuir-lo a la protecció divina i a l'empara de la Verge Immaculada, el bisbe volgué complir el vot promès i fundà, no sense algunes dificultats, el convent de monges de la Puríssima Concepció Victòria, anomenat així per la victòria sobre els exèrcits assetjadors. Ho explica el pare Berlanga:

«Libre ya la Ciudad y restituida a su seguro, teniendo oportunidad, trató el Señor Obispo de cumplir el voto que había hecho, pero fueron tantas y tales las dificultades, que se resolvió pedir conmutación y dedicar las expensas en fundar, como lo declaró, un Colegio de la Compañía de Jesús;²¹¹ pero, juzgando el P. Piquer,²¹² con quien confería sus intentos, no había bastante motivo para pedir tal permuta, y asistiéndole a vencer con notable

210. A les darreries del 2000, en la fase dels treballs de consolidació i restauració realitzats a l'Aula Major i a l'Aula Menor de la canònica tortosina, en abatre el farciment que obstruïa la porta de comunicació entre ambdues aules posat a començaments del segle XIX, aparegueren set fragments de la làpida commemorativa d'aquesta victòria militar de la ciutat. En aquests fragments, de jaspi de la Pedrera de Tortosa, s'hi veu el relleu d'una figura femenina, que és la de la Mare de Déu, abillada amb túnica cenyida i amb les mans obertes mostrant la Santa Cinta i la següent inscripció en lletra capital romana distribuïda en 15 línies: (1) OBCESSA FIDELISSIMA (2) ET EXEMPLARIS DERTVSA A X. (3) MILLE PEDESTRIBVS TER MILLE (4) QVE EQVESTTRIBVS FRANCIGENIS ET (5) GOTHOLANIS (6) RVPTO HIC MVRO VI TORMEN (7) TORVM MILITARIVM TRIDVO IACTO (8) RVM VIRILITERQVE HORA QVASI DECIMA (9) NOCTIS IRRVPTO (10) AVXILIANTE DEIPARA MARIA EIVS (11) QVE CINGULO MVNITIS MVRIS MILITIBVS ET (12) CIVIBVS (13) VICTORIAM REPORTAVIT ET (14) SINE AVXILIO LIBERATA FVIT III NONAS MAII (15) MDCXXXXII (Ramon MIRAVALL, *Corpus epigràfic dertosense*, pp. 356-359).

211. Amb la fundació del col·legi de la Companyia, el bisbe Veschi pensava assegurar el foment de la devoció a la Puríssima, misteri que els fills de Sant Ignasi defensaven amb fervor.

212. El pare Jacint Piquer, jesuïta, superior de la residència que la Companyia de Jesús tenia a Tortosa, al carrer dels Montcada, «varón insigne en virtud y letras» segons el pare Berlanga, cal considerar-lo cofundador del convent de la Puríssima. Era nascut a la vila de Ribes de Freser l'any 1597, es formà als Estudis Generals de Barcelona i ingressà a la Companyia el 1615, fou destinat a la Casa de la Companyia de Tarragona per al noviciat i, havent perfeccionat estudis de Filosofia i Teologia a

fortaleza y actividad todos los estorbos y embarazos que lo impedían, se puso en ejecución en 30 de Mayo de 1644, habiendo conseguido las licencias necesarias del Rey, del Nuncio y de la Ciudad, comprando una casa muy capaz ²¹³ y eligiendo para fundadoras algunas religiosas del antiquísimo Convento de la Madre santa Clara, personas de mucha virtud que, deseosas de mayor perfección, pidieron con instancias al Señor Obispo la gracia y favor de ser admitidas a esta fundación, para lo cual dio su Ilustrísima lo necesario, proveyéndolas de todas las alhajas, así para la Iglesia y sacristía, como para la casa.»²¹⁴

Barcelona, en fou professor a Gandia i, més tard, ocupà la càtedra de Teologia del Col·legi de Betlem, a la Ciutat Comtal, fins que fou traslladat a Tortosa, on fou confessor i director espiritual de moltes persones devotes i d'algunes monges de Santa Clara. Posteriorment fou rector i mestre de novicis a la Casa de Provació de Tarragona, rector del Col·legi de Barcelona, féu servei apostòlic al Col·legi de Mont Sió de Palma de Mallorca, a la Residència de Jesuïtes d'Eivissa i al Seminari de Cordelles, i exercí el càrrec de viceprovincial en dos mandats i de provincial en altres dos. Morí a Barcelona el 14 de novembre de 1671, als 74 anys d'edat i 56 de religió.

213. Aquesta casa era l'antic palau dels Montcada que el canonge cambrer de la seu de Tortosa, Mateu Boteller, havia llegat a la Companyia de Jesús. El bisbe la comprà als jesuïtes per 2.000 ducats de plata. La casa era tan gran i ben disposta que s'hi pogué formar església, cor, porteria, claustre, refectori, dormitori amb nombroses cel·les, ampli jardí amb cementiri i altres estances per a la comunitat. El prelat, el 1648, després de patiments, persecucions i exili de la ciutat, fou nomenat bisbe de la seu de Pozzuoli pel seu amic el papa Alexandre VII, perquè pogués exercir de bisbe a la seva Campània nativa, si bé encara romangué a Tortosa fins al 1655. Però fou en el convent de la Puríssima on, per voluntat del bisbe de Tortosa, Gregori Parceró, i de la comunitat de monges, fou inhumat el cos del bisbe, portat des de Pozzuoli i dipositat en un artístic mausoleu que presideix la seva figura orant esculpida en marbre. Entre els títols de l'epitafi que l'acompanyen figura aquest: «MARIANAE PURITATIS INCONCUSSUS AEQUE AC AMANTISSIMUS FUIT ASSERTOR, PRO CUIUS GLORIA EXTOLLEND A NULLIS PEPERCIT STUDIIS, NULLIS SUMPTIBUS AC VIGILIIS INDULSIT. IN HUIUS PIETATIS TESSERAM ET PIGNUS HOC TEMPLUM ET COENOBIVM SUB TANTAE MATRIS STEMMATE ET AUSPICIIIS EREXIT.»

214. El bisbe Veschi dotà el convent i l'església amb un ric retaule de marbres policroms, ornat amb l'escut episcopal propi, encarregat pel fundador a Gènova el 1655, les imatges de talla policromada de la Puríssima, titular de l'altar major, i de Sant Antoni de Pàdua, del segle XVII, vasos sagrats, llibres i ornaments litúrgics. Donà també la magnífica talla del Crucifix, obra de fra Innocenzo di Palermo, autor del *Crocifisso di San Damiano* d'Assí. Així consta, segons que hom ho pot llegir parcialment a l'espatlla del Sant Crist, a l'altura de la cintura: «...di Petra vice Ministro 4 Octubre Incio. siciliano lo fece 1635. Palermo» (Aurelio QUEROL LOR, *Hermano del de Asís*, dins «Programa de Semana Santa de Tortosa. 1984»).

El 6 de gener del 1652, festa de l'Epifania, la ciutat de Tortosa féu vot solemne de defensar el misteri de la Puríssima Concepció de Maria. El «Vot de la defensa de la Immaculada Concepció», així anomenat en els registres de l'Arxiu Capitular, respongué a l'esperit i la lletra d'un acord del Capítol recollit en l'acta del 3 de gener de l'any esmentat, que resa així:

«Ques fassa Constitució sobre la defensa de la Immaculada Concepció de Maria Santíssima Mare de Déu y Señora nostra, y que aquella hagen de jurar y juren totes les persones que obtindran en la present Iglésia Dignitats, Canonicats, Comensalies, Diaconats, Subdiaconats y altres beneficis en lo ingrés de la present Iglésia, y ans de donársels possessió, així com juren també guardar les Constitucions de la present Iglésia. Y que dissabte primer vinent, a sis del corrent, per part y en nom del Capítol, Ciutat y Clero, se jure dita defensa públicament en lo Presbiteri de la present Iglésia, en mà y poder del Illm. y Rvm. Sr. Bisbe de Tortosa, present tot lo Capítol, Clero y Ciutat.»²¹⁵

A l'Arxiu Històric Diocesà de Tortosa hem trobat recentment dos esborranys i la redacció definitiva, manuscrits, del jurament o vot de defensa de la Puríssima, que pronuncià el president del Capítol aquell dia davant la imatge de la Mare de Déu de l'Estrella del retaule major de la seu. Aquest és el text:

«Ad tuae Majestatis pedes, o caeli terraeque Regina Angelorum Imperatrix, Maria Virgo deipara, humiliter provolutus, Ego, Hieronymus Munt, S. T. Doctor, Thesaurarius, Praepositus et Canonicus Sedis Dertusae, velut syndicus et procurator Illmi. et Rmi. Dni. Don Fratris Joannis Baptistae a Campanea, Episcopi, et Perillustri etiam totius Capituli istius Ecclesiae Dertusensis sufficienti et speciali ad id facultate suffultus, Sanctissimi Dni. nostri Domini Innocentii divina providentia Papae decimi, de tuae gloriae amplificatione optime meriti eiusque praedecessorum Romanorum Pontificum ac Sacrorum Conciliorum, Tridentini praesertim, probatissimorum Patrum, universo jam Christiano Populo plaudente, vestigiis inhaerens, in hoc tibi Sacro Templo, in hac nobis laeta et fausta die solemnitatis Epiphaniae Domini,

215. ACTo, Actes Capitulars. Acta de 3-I-1652.

Te per merita Christi Dni. Filii tui ac Redemptoris nostri, a Deo sine originali peccato praevisam et praeservatam confiteor Deumque ipsum omni, qua decet, reverentia testor nos hanc veritatem de tua ab originali peccato praeservatione, dudum nostro insitam pectori, Spiritus Sancti gratia praeunte, constantissime ad ultimum usque vitae terminum retenturos, defensuros et quantum nobis coelitus dabitur, sic ab omnibus etiam, Deo dexteram porrigente, asserendum et docendum iri curaturos. Ita voveo, ita spondeo, ita juro, sic me Deus adjuvet et haec Sancta Dei Evangelia.

Tu ergo, o summe faelix, clementissima ac piissima Virgo, Dei Mater Alma, quae in aeternitate ab eodem Deo praelecta et praeservata fuisti, pro Smo. ac Beatissimo Dno. nostro Dno. Innocentio Papa decimo, apud Deum Patrem omnipotentem eiusque tuumque Filium Jesum Christum largas preces effundas ut Dominus conservet eum et vivificet eum et beatum faciat eum in terra et non tradat eum in animam inimicorum eius: ut Ecclesiae Sanctae Catholicae, cui praeest, omnimodam tranquillitatem tribuat, inimicos eius humiliet, cunctas haereses extirpet, et Principibus christianis veram pacem et concordiam affluentius donet. Ut Catholicum Regem nostrum Philippum quartum, Immaculatae Conceptionis tuae singularissimo pietatis affectu devotum, liberali, tum spiritualium, tum etiam temporalium bonorum, largitate adimpleat, et de hostibus suis ubique terrarum gloriosissimum triumphum illi praestet. Ut demum nostrae huius Civitatis Dertusae filiis, omnibusque ipsam incolentibus animorum puritatem corporumque incolumitatem concedat eosque a fame, peste, bello, gladio et ab omni malo liberet, defendat, praeservet.»²¹⁶

El 1653, Alexandro de Ros,²¹⁷ degà del Capítol de la seu de Tortosa,

216. AHDTò, Jurament de defensa de la Puríssima Concepció de Maria. 6-I-1652.

217. Alexandre de Ros era nascut a Lleida el 1598, fill del matrimoni Joan Domènec de Ros i Isabel de Gomar. Sembla que es formà amb els jesuïtes de la ciutat del Segre i ingressà a la Companyia segons dada obtinguda del *Sermón que predicó el padre Alexandro Ros, de la Compañía de Jesús, en su colegio de Gerona, en la fiesta que hizo al cabo de la Octava del Corpus doña Leonor Agullana, fundadora de aquel Colegio*, l'any 1633; més tard, però, prengué l'hàbit de Sant Agustí. El 1636, el trobem molt actiu en la polèmica sobre la predicació en català o castellà, originada

protonotari de Sa Santedat Innocenci X i predicador de Sa Magestat Felip IV, publicà el sermó que havia predicat l'any anterior a Barcelona en acció de gràcies de la victòria dels exèrcits reials sobre el Principat de Catalunya i la reducció d'aquest a l'obediència de Sa Majestat. Un sermó de tant d'elogi a la Puríssima com a aquell monarca que, tot defensant el misteri i posant setge a les ciutats, havia dominat els rebels i agraià a la Verge Maria la victòria; un sermó, doncs, alhora religiós i polític, panegíric de la Concepció Immaculada, del monarca i de les glòries del Principat.²¹⁸

La publicació del sermó veié la llum el 19 de febrer amb

en el Concili Tarraconense del mateix any. Ros s'enfrontà a la tesi del bisbe de Tortosa, Justino Antolínez de Burgos, que defensava la predicació únicament en català. El 1639 era a Itàlia, probablement a Nàpols, on romangué durant els anys de la guerra dels Segadors. Els biògrafs diuen que el panegíric a la família del papa Urbà VIII, *Abeja barberina. Panegírico a la santidad de N. Señor Urbano VIII, pontífice máximo, y a los Eminentísimos y Excellentísimos Señores de la Casa Barberina*, del 1639, li haurien valgut la canongia a Tortosa, on arribà al deganat. Fou també síndic del Capítol i del Consell General de la ciutat, per la qual cosa era sovint absent de Tortosa i tenia contacte amb moltes personalitats del món eclesial i del civil. El 1651, des de Vinaròs, on era detingut per malaltia el rei Felip IV, escrigué diverses cartes al Consell General de Tortosa i s'entrevistà amb el marquès de Mortara per encàrrec dels procuradors de la ciutat. L'any 1655, debilitat en la salut per «una fluxió en lo pit a ocasió de la qual respira amb molta dificultat», nomenà coadjutor seu en la canongia Francesc Mascarós, prior major de la seu. Morí a Madrid, a la cort reial, on exercia els càrrecs de protonotari apostòlic i predicador del rei, el 1656. Partidari fidel i convençut de Felip IV i dels interessos de Castella, va escriure diversos discursos polítics reunits sota el títol *Cataluña desengañada* (1646), traduïts a l'italià amb el títol *Catalogna dissingannata* (1647), *Memorial al Rey en nombre de la nobleza catalana* (1649), *Discurso sobre la forma de reducir a la obediencia de Su Magestad a Barcelona y Cataluña* (1650) i *Memorial de don Alexandro Ros sobre que se continúe el drecho que llaman de guerra en la Deputación de Cataluña* (1653?). (ENRÍC QUEROL I COLL, *Tortosa, república literària (1475-1800)*, pp. 249-250; CORTS, R. – GALTÉS, J. – MANENT, A., coords., *Diccionari d'història eclesial de Catalunya*, III, p. 287).

218. Biblioteca Universitària de Barcelona, B.55/4/4. *Sermón de la Puríssima Concepción de la Virgen nuestra Señora, y en Acción de Gracias de la reducción de Cataluña a la obediencia de su Magestad (que Dios guarde)*, Barcelona, Antonio Lacavallería, 1653. 25 folis (sense numerar). Autor: Alexandro de Ros y Gomar. Aprovació: «Dr. Miguel Ioan Osona, chantre y canónigo de la Iglesia de Barcelona» i «Dr. Don Lucas de Espinosa». Agraieixo a Enric Querol i Coll la còpia del text del sermó que m'ha fet a mans. (ENRÍC QUEROL I COLL, *Tortosa, república literària (1475-1800)*, pp. 249-251).

l'imprimatur de Romeu de Ferrer, regent de la Reial Audiència, i l'aprovació del Dr. Lucas de Espinosa, capellà reial, administrador i vicari general dels exèrcits del rei d'Espanya i dels hospitals de Catalunya, qui diu:

«he visto el Sermón que también ohí predicar a la Purísima Concepción de la Virgen nuestra Señora en acción de Gracias de la reducción de Cataluña a la obediencia de su Magestad (que Dios guarde)... En el qual manifiesta el Autor lo luzido de su ingenio cargando lo recóndito de la Escritura y misterio con tan devidas Gracias, a que persuade lo agudo de la imbención, con lo maduro de la disposición; lo florido de las palabras, con lo grave de las sentencias; lo sublimado del estilo, con lo profundo de la erudición, lleno de noticias nativas: Servirá de voz a la fama para influir por eternidades vivo y devoto afecto a la Concepción de María Purísima. Rendido y gratuito cariño en los naturales deste Principado al Rey nuestro Señor.»

Són força curiosos i propis de l'oratória sagrada de l'època els arguments, els contrastos conceptuals, els jocs combinatoris dels textos bíblics i patrístics i les interpretacions que els dóna l'orador quan, amb una gran habilitat, transita pels diversos camps o nivells del sermó (bíblic, patrístic, teològic, filosòfic, moral, simbòlic i històric), els relaciona i imbrica. L'autor diu, en la salutació, que «esta encontrada condición de los bienes y los males mudó la Virgen en su Concepción purísima, porque violentando las causas, trocó el genio a los efetos; y pudo dar el prodigio de su gracia, ligeras alas al bien, y pesados pies al mal: calçó de plumas la dicha, y de grillos la infelicidad».

En la introducció fa un repàs a la història del misteri i festa de la Puríssima, impulsats pels reis d'Aragó des de la ciutat de Barcelona:

«En esta nobilíssima Ciudad tiene el festejo de este dia más vivas las luzes del aplauso, y más ardientes los afectos, porque esta fiesta es las delicias de la piedad... Aquí començó a descollarse más la piedad y a dar más altas voces la defensa de este Misterio, acreditada y aplaudida de los Sereníssimos Reyes de Aragón... con la Cofadría que instituyó el señor Rey Don Pedro quando Príncipe, y la confirmó siendo Rey, el año de mil trecientos y treinta y tres... asentándose primero en ella los Reyes y los Príncipes Herederos; como lo hizieron los señores Reyes

Don Pedro, Don Juan y Don Martín, formándose esta Congregación Cortesana de las Personas Reales, y de la Familia Real; agregando a ella los Jurados de Barcelona, y los Cavalleros y Ciudadanos que huvieren tenido oficios públicos en ella.»

Posant en relació l'autoritat i grandesa del rei Felip IV amb les de Maria, diu l'orador als catalans:

«Este glorioso Príncipe, restaurador de vuestra libertad, es medianero de vuestros privilegios con su Padre; como lo dixo S. Iuan de Christo Señor nuestro. *Advocatum habemus apud Patrem*. Abogado tenemos para el Padre a su Hijo Soberano, que retirando todo el mérito de sus aciertos, para nuestra utilidad, por premio de sus servicios, pide nuestras conveniencias. Pero aunque esta protección es tan grande; más alto y soberano patrocinio hallo yo de vuestros privilegios, en la Virgen Santísima, después que la piedad del Magistrado depositó en la mano de una Imagen de la Concepción Purísima las llaves de esta Ciudad.²¹⁹ Diólas esta Señora a su Rey natural, desconociendo el dominio forastero, que introduxo la violencia, y conservó la tiranía. El día, pues, que la Virgen dio la Ciudad al Rey, y en ella, la Provincia, salió fiadora a sus fueros; y se obligó piadosamente a conservar sus privilegios. [...] El Patrocinio del privilegio y la conservación de la autoridad del Rey, depositados en el Arca de María, hará eterna su duración, dando larga edad a la frágil condición del privilegio; y restaurando a más florido lucimiento la jurisdicción de su Magestad. Para que veais quanto la zela esta Señora, es bien que cargueis la atención en que aviendo vosotros depositado las llaves de la Ciudad en la Virgen; no solo las entregó a su señor natural, sino que se las dio con autoridad; y reconociéndole por verdadero Príncipe, zeló su decoro y puso la Ciudad a su obedien-

219. Aquesta imatge de la Puríssima era feta per Antoni Joan Massot (o Massar) el 1603. Destruïda el 1936, se'n féu una còpia, que avui presideix la capella de la Puríssima de la catedral de Barcelona, situada entre el portal major i l'accés a la capella del Sant Crist de Lepant. És anomenada la Mare de Déu del Poncem o de les Claus perquè té a les mans les claus de la ciutat que li oferí el Consell de Cent el 18 de juliol de 1651 com a exvot per l'extinció de la pesta que assolava Barcelona. Les claus, lligades amb un cordó blau, amb moltes perles i «penjantillos», eren d'argent i corresponien als sis portals de la muralla. (Joan BASSEGODA I NONELL, *Els treballs i les hores a la catedral de Barcelona*, pp. 33-34).

cia, no como estrangero triunfo de la guerra (que con el dominio de las armas haze suyo lo extraño) sino como pacífica restitución de lo usurpado. No quiso la Virgen que intervieran pactos, porque avían de ser grosería del respeto; ni que las condiciones militares desacreditaran la autoridad del Príncipe, ni la devida sugestión del vasallo: los de esta ilustríssima Ciudad, puso la Reina de los cielos a los pies de su Cathólico Monarcha, tan desengañados, que no parecieran vencidos; y dando más lato empleo a la clemencia del Príncipe, no solo a querido que luciese su poder, sino que quedase muy entera y airosa su autoridad, la qual importa muchas vezes más que la conquista de los Reynos.»

I en exaltació del misteri de la Concepció immaculada, posada al servei dels misteris de l'Encarnació i Redempció, fa reflexions i comentaris tan curiosos com aquests:

«Entre las perfecciones que profetiza de Christo Señor nuestro Isaías, dize: *Butyrum et mel comedet, ut sciat reprobare malum et eligere bonum*. Comerá manteca y miel, para que sepa elegir el bien y reprobear el mal. Encontrados efectos de estos manjares; la fruta que comen nuestros primeros Padres, dize el común enemigo, que infunde ciencia del bien y del mal; y la leche que toma el Redemptor, le da experiencias del bien y le aparta del mal. No entendiera esta oposición si no la explicara en favor de mi intento san Cyrillo: *Butyrum lac Virginis vocat Propheta, quod non ex muliebri mollitie voluptateque ac dissolutione natum sit; sed leve esset ac firmum, nullam peccati amaritudinem admixtam habens, sed mellis dulcedinem*. Manteca llamó Isaías a la leche de la Virgen, la qual no se formó de la flaqueza mugeril, ni del deleite, sino que se quaxó de su mesma pureza, y no tuvo mezcla de la culpa, sino los agrados y dulçura de la miel. Dize, pues, el Profeta que el Hijo de Dios en la leche de su Madre gustara los bienes y ignorara los males, porque no teniendo resabios del pecado, experimentó dulçuras celestiales, sin que le ofendieran recuerdos de la culpa. Con que se ve la oposición que la leche de la Virgen tiene con la fruta, que derramó el veneno original; que aquella introduxo todos los males; y esta, sin llegar a experimentarlos, tiene en si el gusto de la gracia sin mezcla ni resabios del pecado.»

«... fruto sazonado del árbol de la vida, se cayó el Hijo de Dios encarnado; y margarita del Cielo, se desgranó de las entra-

ñas de su Madre, sin violentar los días... porque en naciendo de aquel Paraiso de delicias, sale el campo de las malezas, no pudiendo hollarle su divino pie sin que le lastimen las espinas de la culpa: entra en el teatro de las desdichas y no puede volver los ojos a ninguna parte, donde no tope con lastimosos estragos del pecado original; y estando en las entrañas de su Madre, se halla en territorio de la inocencia, y assí quando está el Hijo de Dios tan bien hallado, sacarle del centro de la gracia al campo de la culpa; del Cielo de humanas glorias, al mundo tan poblado de penas y pecados; la diferencia del albergue le obliga a llamarle violencia contra el gusto; aunque no lo fue de la naturaleza en los plazos de su nacimiento; y por eso le dize a su Eterno Padre, en son de amorosa queixa: vos fuisteis (Señor) el que me arrancasteis de las entrañas de mi Madre, y toda mi esperança está en sus pechos; porque quando en el mundo no hallo sino fatales ruinas de la culpa original, con la memoria de sus pechos, formado el licor dellos de celestial inocencia, tengo al tope de la imaginación el despique de tantas ofensas, y el consuelo de aquellas penas le hallo en las glorias de mi Madre, cuya pureza desconoció los instantes de aquel fatal peligro; porque se halló en la tranquila orilla de la gracia, sin pasar por los golfos del pecado. *Spes mea ab uberibus matris meae.*»

«... Tomó el nombre del cielo, de su Padre, *secundus homo de coelo coelestis*, y por su Madre, tomó el de Nazareth, dize el Doctor Melífluo. Sea su Patria Nazareth, donde entró en las entrañas de su Madre, hallando en ellas el más gustoso albergue, que avía entre las puras criaturas; y donde estuvo la santidad infinita del Hijo de Dios sin sustos de culpa y sin resabios del pecado original; y aunque nació en Bethlen, y se trasladaron a aquel portal los Cortesanos y los aplausos del Cielo; aunque allá fueron a adorarle del solio el Rey, de la cabaña el pastor, no se ha de llamar Patria de Christo Bethlen, porque allí salió de la Madre, que era la luz de la inocencia, a las tinieblas de la culpa; y a Nazareth vino del seno del Padre, que es el origen de la Santidad, al Seno de su Madre, que era la mayor participación de la santidad de Dios, según lo que puede caber en la capacidad de una pura Criatura; y para ostentar la estimación que haze de la pureza de su Madre, a Nazareth, donde entró en sus entrañas, la llamarán Patria suya; y no a Bethlen, porque aunque nació allí, le costó aver de dexar la más pura y gustosa estancia que podía hallar en las criaturas. *Nazareth ex Matre vindicavit.*

Estos dos aprecio de las entrañas y de los pechos de la Madre, comprendió en su afectuoso Elogio Santa Marcela, quando admirando la celestial doctrina de Christo Señor nuestro, le dixo: *Beatus venter qui te portavit et ubera quae suxisti.*[...] esta piadosa muger no alaba a la Virgen porque parió a Christo, sino porque le tuvo en sus entrañas; a éstas llama bienaventuradas, y a los pechos que le ministraron tan precioso sustento: que parece miran estas palabras a los primores de la fineza del Hijo y de la Madre, porque a ambos les estuvo mejor para el gusto y el cariño el tiempo que estuvo encerrado en el claustro materno: la Madre logró dentro de si misma la dicha de la presencia corporal de su Criador, y el Hijo se estava complaziendo en la santidad original de la Madre; y porque el nacimiento desató este ñudo y se desprendió de aquel gusto la fineza; aunque quedó tan unido a los afectos del alma, no celebra Marcela a la Madre quando le pare, sino quando le lleva en si y quando, después de nacido, le sustenta con sus pechos, cuya leche no tuvo resabios de culpa; y cuyas entrañas fueron el Solio magestuoso de la Santidad, donde tuvo absoluto su imperio, sin experimentar rebeldías del pecado.»²²⁰

En les esglésies que s'aixecaren de nova planta durant els segles xvii i xviii ja no hi faltà generalment la capella dedicada a la Puríssima o, almenys una imatge de la Verge Maria sense el Nen, coronada de dotze estrelles i, sota els peus, la lluna en quart i un serpent dominant. Aquesta figuració esdevingué en essència la norma per als artistes plàstics i ho ha estat fins als nostres dies. Tant era així que qualsevol altra figuració era vista amb recel o fins i tot rebutjada, com s'esdevingué amb certa imatge, «*imago nova... beatae Virginis Mariae cum mixtura infernalis draconis*», anomenada la Mare de Déu de la Llum, que els jesuïtes patrocïnaven i difonien pel bisbat tortosí, i una altra del mateix títol, sense el dragó i amb semblances a la Mare de Déu del Roser.

El bisbe Bernardo Velarde inclogué la seva preocupació i corresponent consulta sobre el tema a la Santa Seu en l'informe per a la visita *ad limina* del 1769, signat i segellat a Tortosa el 4 de juny, amb la contrafirma del canceller Juan Antonio de Rosillo y Velarde. Ho féu en aquests termes:

220. Alexandro DE ROS, *Sermón de la Purísima Concepción de la Virgen...*, s. p.

«Cum ad meam notitiam pervenerit quod in aliquibus episcopatus parochialibus introductus erat per praedicationem et industriam regularium Societatis Iesu cultus certae imaginis beatae Mariae virginis cum mixtura infernalis draconis sub titulo de Luce, statim edictum prohibitorium dicti cultus per omnes parochias missi, praecipiendo ut omnes dictae imagines cum novenarum libris et aliis huiusmodi cultum promoventibus a parochis occuparentur, et in eius executione manifestata fuit alia imago beatae Mariae virginis cum eodem titulo de Luce sine mixtura infernalis draconis et in toto similiter depicta ut depingere solent religiosi Dominicani imaginem beatae Mariae virginis sub titulo de Rosario, et tantum assimilatur, ut illa quoque Rosarium deferat in manu dextera, et in nullo ab hac nisi in titulo differat...»

Assabentat el bisbe pels rectors que aquesta imatge rebia culte similar a imitació del que retien els pares de la congregació de Sant Felip Neri de la ciutat de València,

«qui quidem in sua ecclesia uti patronam principalem similem imaginem beatae Mariae virginis cum eodem titulo de Luce collocatam habent»,

i que l'arquebisbe havia concedit indulgències per a la promoció del culte, féu inquisicions extrajudicials per a informar-se millor, però no veient prou clara la cosa, decidí de suspendre el culte:

«ne scandala et altercationes ut timebant moverentur, solum pro nunc cultus talis imaginis cum simili titulo suspendi iussi, quousque melius informatum permittere possim».

Davant la insistència dels devots i per tal d'evitar conflictes, el prelat demanà a la Santa Seu orientació i consell:

«Quia ergo repetuntur instantiae ut cultum dictae imaginis sub titulo de Luce concedam, et ex clara constantique prohibitione validas et graves altercationes nascituras esse cognosco, non obstante quod praedicta imago sit nova, et aliunde propter conformitatem tituli cum prohibita valde exposita permissio, ideo auxilium Apostolicae Sedis necessarium puto.»²²¹

221. Congregació del Concili, Visites *ad limina*. Tortosa. 1769, Bisbe Bernardo Velarde, 41.

L'any 1773, el bisbe Bernardo Velarde, en resposta a la Reial Cèdula de Carles III de 1768 sobre l'erecció de seminaris, formà el projecte de fundació del Seminari Conciliar per a la diòcesi de Tortosa. D'acord amb el Capítol de la seu, uní al nou seminari les rendes, accions i drets de l'antic Reial Col·legi de Sant Jaume i Sant Maties i en redactà les constitucions. En la primera, sobre l'advocació de la nova institució, determinà «que el Seminario se intitule y llame de la Purísima Concepción de María, dejando por segundos Patronos a Santiago y San Matías»; i en la 25, sobre el vestit dels seminaristes i fàmuls, ordenà que «los fámulos solo llevarán manto con un escudo de la Concepción». ²²²

Segons la Consueta de la parròquia de Sant Jaume de Remolins, a Tortosa, durant el rectorat de Josep Talarn, que n'havia pres possessió el 1610, «se fabricà la capella de la Immaculada». ²²³ A la catedral, segons els inventaris dels segles xvii i xviii, hi havia «un altar ab un quadro gran de Maria Santíssima de la Concepció». ²²⁴ A Santa Maria la Major de Morella, a l'altar de Sant Josep, es venerava una bella escultura de la Immaculada Concepció, de l'escultor Joaquim Domènech. ²²⁵ La Puríssima apareix també en alguna pedra clau, com en la de la volta del presbiteri de l'església conventual del Convent de Santa Clara de Castelló, del segle xvi, on està representada en relleu una bella figura de Maria Immaculada amb aurèola de raigs lluminosos i el sol i la lluna emmarcant-ne el cap, envoltada de la inscripció «Tota pulchra es Maria et macula non est in te». ²²⁶ Aquest monestir de monges clarisses, intítulat «monasterium Beatissimae Conceptionis Virginis Mariae», havia estat fundat pel notari castellonenc Antoni Nos en el lloc de l'antic hospital i ermita de Sant Sebastià segons disposició del testament hològraf del 30 de novembre del 1527, on llegim «que vull que de la renda mia ne sia fet un monestir en la dita vila de Castelló, lo qual sia de monjes sots invocació de la gloriosíssima verge Maria de la Concepció, ço és com la verge Maria

222. Josep ALANYÀ I ROIG, *El Seminari Diocesà de Tortosa*, pp. 140, 145.

223. Ramon VERGÉS PAULI, *Espurnes de la llar*, III, p.49. Edició a cura de Ramon MIRAVALL, Tortosa, 1994.

224. ACTo i AHDTo, Inventaris de la Seu de Tortosa. Segles xvii-xviii.

225. Antonio BEGUES, Sch. P., *Guía de Morella*, p. 112.

226. Vicente TRAVER, *El Instituto viejo*, dins «Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura», XXII (1946), p. 471.

fon concebuda sens peccat original...»²²⁷ Hi acudiren a fundar, el juliol de 1540, quatre monges del convent de la Puritat de València.²²⁸ Viciana en reporta notícia: «hay dentro de la villa un monasterio que antiguamente solia ser hospital so titulo de sant Sebastian, y agora hay yglesia so titulo de la Puridad y Concepcion de nuestra senyora, con convento de monjas del habito de Santa Clara.»²²⁹

El monestir fou objecte d'especial protecció, i la comunitat de monges, predilecta del bisbe Antonio José Salinas y Moreno (1790-1814), frare de Sant Francesc, que, mort a Castelló l'11 de juny de 1814 als 82 anys, hi fou enterrat, al peu del presbiteri de l'església, sota lauda sepulcral dedicada al «liberal protector de este convento» pel canonge Antonio Martínez, ardiaca de Culla. Salinas havia estat mecenas de l'església conventual, ricament adornada i molt ben dotada amb tots els elements que havia pogut reunir en els àmbits artístics de l'època i, en prova de l'especial afecte que hi tenia, la consagrà, hi conferí ordes sagrats i l'elegí per a la seva inhumació. Presidia el temple una bella escultura policromada de la Puríssima, tallada probablement a Múrcia, que, portada a la Casa dels Orfes uns dies abans d'esclatar la revolució de 1936, pogué ser salvada de la destrucció.

5.3. Edat Contemporània (segles XIX-XXI)

Durant els segles XIX i XX hi hagué també noves fundacions de beneficis a títol de la Puríssima que es multiplicaren, sobretot, a partir de la definició dogmàtica del 1854.²³⁰ I en l'administració civil municipal ressonava a les nits pels carrers i places de ciutats i pobles la veu dels vigilants i *serenos* que anunciaven les hores nocturnes i el temps després d'haver saludat indefectiblement la Concepció Immaculada amb un clar i sonor «Ave María Purísima».

227. Arxiu Municipal de Castelló (AMC), *Libre dels contes de la administració del quondam Antoni Nos notari, que comença lo any de 1554*. El Testament de Antoni Nos quondam notari hi és cosit.

228. AMC, Protocols d'Antoni Pedro, 1540. 12 de juliol.

229. Rafael Martín de VICIANA, *Crónica de la ínclita y coronada ciudad de Valencia y de su reino, Tercera parte*, p. 344. Edició de «La Sociedad Valenciana de Bibliófilos», València, 1882.

230. AHDTo, Causes Beneficials. Segles XVII-XX.

Ara bé, tot el segle XIX, la ciutat de Tortosa i les Terres de l'Ebre foren escenari de fets bèl·lics i revolucionaris enmig de les guerres carlines, de xocs polítics i socials entre tradicionalistes i liberals, monàrquics i republicans, obrers i patrons, i d'atemptats contra l'Església, les seves persones i els seus símbols sagrats, amb un intens foment de l'antireligiositat i l'anticlericalisme. Donava bon compte de tot això la Revolució de Setembre de 1868, anomenada «La Gloriosa», amb la supressió de la Companyia de Jesús, el decret d'extinció automàtica de tots els convents fundats després del 25 de juliol de 1837, la dissolució de les Conferències de Sant Vicenç de Paül, tan arrelades al bisbat, la supressió del fur eclesiàstic, la llibertat de cultes, la introducció del matrimoni civil, l'eliminació de l'assignatura de Religió dels plans d'estudis dels instituts i la confiscació per l'Estat dels arxius, biblioteques i gabinets de ciències de l'Església amb l'excepció dels existents als seminaris. Com el donaven els anomenats «Voluntarios de la Libertad» amb la incautació d'edificis de l'Església i la difusió de pamflets contraris a la religió cristiana i al clergat a la ciutat de l'Ebre.²³¹

La Puríssima Concepció de Maria, definida el 1854 per Pius IX, esdevingué punt de referència en la prova de la persecució per al poble cristià i per als apòstols de la fe i apologetes de la catolicitat sorgits aleshores a Tortosa: sant Enric d'Ossò, santa Maria Rosa Molas i el beat Manuel Domingo i Sol, tres ànimes eucarístiques i immaculistes, que havien nodrit la devoció a la Immaculada al recer de l'església del monestir de la Puríssima Concepció Victòria de la ciutat. Tots tres posaren llurs fundacions, la Companyia de Santa Teresa de Jesús, la Congregació de Germanes de Nostra Senyora de la Consolació i la Germandat de Sacerdots Operaris, sota el patronatge i protecció de Maria Immaculada.

Però qui, per la seva acció apostòlica, mereix especialment el títol de paladé de la Puríssima, és Enric d'Ossò, que havia entrat al seminari tortosí l'any de la definició dogmàtica i, en el retorn del seminari a casa, visitava cada dia el Santíssim a l'església de la Puríssima. Com a fundador i mestre dels 1.200 nens distribuïts en les vuit seccions del «Rebañito del Niño Jesús» que, amb la col·laboració de les mares, catequitzava, celebrava amb gran solemnitat les festes de Sant Josep

231. Francisco Ramón GARCÍA MONFORTE, *La «Gloriosa» de 1868. Les Juntes i el Govern Provisional. Concreció a Tortosa*, Bisbat de Tortosa, 2002.

i de la Puríssima i organitzava per a aquests dies grans concentracions de criatures i mares per contrapesar les gosadies de la revolució del 68. Els més menuts, acompanyant els més grans en els actes de desgreuge eucarístic i en la comunió, cantaven a la Puríssima Concepció lletretes d'aquest estil, que componia el propi mossèn Ossó:

«Ya la Iglesia militante/ celebra por decisión/ que sois en la Concepción/ pura, limpia y radiante,/ en aquel primer instante de vuestro ser natural. // Según Agustín declara,/ rostro sois del mismo Dios;/ y si mancha hubiera en Vos/ a Dios saldría a la cara:/ a consecuencia tan clara/ diga todo racional:/ Sois concebida, María,/ sin pecado original.»

I quan, per decret de l'Ajuntament de Tortosa, el 1870, de nits els *serenos* hagueren de substituir l'«Ave María Puríssima» pel crit de «Viva la Soberanía Nacional» i, més tard, el 1873, pel de «Viva la República Española», de dies els menuts de la ciutat, moguts per mossèn Ossó, cridaven pels carrers «Ave María Puríssima».

Aquesta devoció a la Puríssima queda palesada en el pròleg de la *Guía práctica del catequista en la enseñanza metódica y constante de la Doctrina Cristiana*, escrita per Enric Ossó, on llegim: «En el primer año de la revolución en que no hubo Catequística, no podía salirse por las calles sin oír canciones, las más provocativas e insultantes contra la Religión y sus ministros. Pues bien, recórranse ahora las mismas calles, y no se oirán más que canciones religiosas y santas... El barrio de San Pedro o de Pescadores, que era el que más se había distinguido por sus actos de impiedad, es hoy el más notable por su fervor religioso; y creo que uno de los medios principales de su mudanza ha sido el canto. Allí es donde se oyen de día y de noche cánticos y plegarias a María Inmaculada por Pío IX; allí se alaba en todos los tonos a María siempre Virgen...».²³²

Per a estendre la devoció entre els joves i ajudar-los a viure cristianament, l'any 1872 Enric d'Ossó formà l'Associació de Congregants de la Puríssima Concepció i Sant Lluís Gonzaga, integrada solament per joves llauradors que feien les pràctiques espirituals i tenien la formació a l'església de Sant Antoni Abat davant una bella

232. Enrique DE OSSÓ, *Guía práctica del catequista en la enseñanza metódica y constante de la Doctrina Cristiana*, Tipografía Teresiana, Barcelona, 1906.

imatge de la Puríssima de l'escultor Feliu Ferrer i Galzeran, de Móra d'Ebre, que presidia un altar fet a despeses del gremi de Llauradors i del mateix mossèn Ossó.

El 12 d'octubre de 1873, reuní a l'església de Sant Antoni més de tres-centes noies tortosines per a proposar-los la creació d'una nova associació per a elles i formar-ne una primera junta, de manera que, com deia mossèn Ossó en carta al bisbe Benet Vilamitjana, «hagamos para que haya para España una Juventud católica de doncellas...; porque tal es el mundo, tanto vale una nación, cuanto valen las madres que dieron el ser a sus hijos y los educaron: y sabido es que tanto valen las madres, cuanto valen las jóvenes que en un día más o menos lejano lo serán». Els donà també per patrona la Puríssima Concepció. L'associació arrelà ben aviat i molt bé, tant que, el mes de desembre de 1875, Pius IX elevà la Congregació de Filles de Maria Immaculada i Santa Teresa, que així s'anomenava, al rang d'Arxiconfraria amb tots els drets, honors i privilegis acostumats i amb facultat de comunicar-los a totes les congregacions de joves catòliques homònimes de les Espanyes.

Al bisbat tortosí fou fundada de seguida a moltes parròquies, en la majoria pel mateix mossèn Ossó: Aldover, Alcalà de Xivert, Alcanar, Batea, Benicarló, Calaceit, Caseres, Corbera, la Fatarella, Flix, Gandesa, Godall, Móra d'Ebre, Móra la Nova, Nules, la Sénia, la Todolella, Uldecona, Vilalba, Vinaròs, Vinebre, Xerta. Per alimentar la devoció mariana, mossèn Ossó, dedicat com estava també a l'apostolat de la ploma, edità diversos llibres, tots els quals tenen en comú la centralitat del misteri de la Concepció Immaculada de Maria: *Reglamento de la Archicofradía Teresiana* (1873); *El Cuarto de Hora de Oración* (1874); *¡Viva Jesús!* (1875); *Reglamento y Preces del Rebañito del Niño Jesús de Teresa* (1875); *Tesoro de la Juventud* (1889); *Tesoro de la Niñez i Ramillete del Cristiano* (1892); *María al corazón de sus hijos. Un mes en la Escuela de María Inmaculada* (1895); *Novena a la Inmaculada Concepción de María* (1895), obra pòstuma.²³³

L'any 1904, la ciutat de Tortosa celebrà les festes jubilar del dogma de la Puríssima amb gran solemnitat els dies 5 a 11 de desembre d'acord amb un «programa de los festejos con que el Excmo. e Ilmo.

233. Marcelo GONZÁLEZ, *Don Enrique de Ossó o la fuerza del sacerdocio*, pp. 53, 57, 94-96, 100, 113, 116-118, 134, 414-416.

Sr. Obispo, Excmo. Ayuntamiento y Cabildo Catedral, Ejército y arma de Infantería, Clero, Asociaciones religiosas y fieles de Tortosa solemnizarán el quincuagésimo aniversario de la proclamación dogmática de la Concepción Inmaculada de María, Patrona de España». S'iniciaren el dia 5, dilluns, a la tarda, amb un ban de cavalcada i la desfilada, en elegants carrosses, de les banderes i estendards de totes les societats, gremis i centres de Tortosa, entre els quals destacaven el gremi de sant Antoni Abat, amb la bandera gremial, sobre cavalls i muls, el carro amb la bandera de la Verge de la Cinta i una carrossa al·legòrica en honor de la Puríssima, on hi havia criatures que representaven diferents personatges històrics i Espanya als peus de Maria Immaculada. La ciutat s'adornà per a les festes amb domassos i banderes als balcons i l'enllumenat del claustre de la seu i de les façanes d'esglésies, col·legis, edificis públics i cases. I la «Compañía de Ferro-carriles del Norte», col·laborant a la fausta celebració, féu una rebaixa del 50%, vàlida des del 3 a l'11 per a l'anada i del 4 al 12 per a la tornada, a tots els pelegrins que acudiren a Tortosa provinents de les estacions existents entre les ciutats de València i Tarragona.

El dia 6, al matí, amb comitiva solemne presidida per les autoritats municipals, va descobrir-se al carrer Ample, a la façana de la casa nadiua, una làpida commemorativa de Fra Francesc Gil de Federich, O.P., màrtir al Tonquín. A la tarda, a la catedral, començà el trídium solemne amb el cant del trisagi marià i d'altres composicions religioses clàssiques a orquestra i cor de cent veus d'acord amb les instruccions del papa Pius X, i predicació del pare Gabriel Palau, jesuïta.

El dia 7, al matí, a la plaça de braus de Remolins, hi hagué distribució de fins a 1.000 racions de menjar als pobres de la ciutat, havent-n'hi també per als reclusos de la presó, asilats de la Casa de Beneficència, asil de les Germanetes del Pobres i de les Oblates del Santíssim Redemptor. A les dotze, cercavila de bandes musicals i volteig de campanes de la seu i de totes les esglésies que es repetí en fer-se de nit. A primera hora de la tarda, vespres solemnes a càrrec de la capella de música de la catedral. I a les cinc, trídium amb predicació de mossèn Elies Milián.

El dia 8, solemnitat de la Puríssima, diana matinal per les bandes de música de la ciutat i volteig general de campanes; a dos quarts de vuit, missa de comunió a la catedral, amb invitació a totes les associacions religioses, centres socials i culturals i escoles de Tortosa, Jesús i Roquetes. A dos quarts de deu, missa pontifical, presidida pel

bisbe Pedro Rocamora, amb assistència del Capítol catedral, autoritats, corporacions i guarnició militar, solemnitzada per un cor de cent veus que interpretà la «Missa del Papa Marcello» de Giovanni Pierluigi da Palestrina. A la tarda, tríduum amb predicació del Dr. Fèlix Tomàs Vivó, de la parròquia dels Sants Joans de València, i solemne *Te Deum* a cor i gran orquestra.

El divendres, 9, al matí, a la capella de la santa Cinta, el primer batalló del regiment d'Infanteria de Luchana, de guarnició a Tortosa, celebrà la festa patronal, amb la santa missa. I a les cinc de la tarda, tingueren lloc els Jocs Florals dedicats a la Puríssima, amb lectura de l'acta del jurat, concessió de la Flor Natural, que una nena diposità als peus de Maria Immaculada, i discurs del mantenidor, Jaume Collell, canonge de la seu de Vic, mestre en Gai Saber.

El dia 10, hi hagué recepció oficial dels comissionats i estendards del bisbat presents a Tortosa per participar en la peregrinació prevista per al diumenge. A la tarda, a l'església del Seminari Conciliar, gran festival literari i musical amb participació activa dels col·legis i escoles de Tortosa.

Diumenge, 11, a les sis del matí, diana a càrrec de les bandes de música. A les set, sortida del gran pelegrinatge diocesà al santuari de la Verge de Providència, a Mig-Camí, amb la formació de tres seccions de fins a 1.000 pelegrins cadascuna, reunides a les esglésies de Sant Jaume de Remolins, el Roser, Seminari i Sant Blai, al col·legi de Sant Lluís i a la catedral, amb els addicionals del col·legi de Sant Josep i les esglésies dels Dolors i Sant Antoni. Cada secció anà presidida per un dels arxiprestos del bisbat presents al pelegrinatge, i el de la catedral pel bisbe diocesà i les autoritats de la ciutat. Arribat el pelegrinatge al santuari, el prelat beneí el nou altar dedicat a la Mare de Déu en aquesta ocasió, i celebrà missa de campanya a l'esplanada del santuari amb predicació de mossèn Joan Baptista Muñoz i assistència de les forces de la guarnició. Hom llegí el jurament de defensar el dogma de la Immaculada, com va fer-se a la catedral l'any 1642, i un missatge d'adhesió al papa Pius X, en nom del qual el bisbe impartí la benedicció als pelegrins.²³⁴

El 8 de setembre de 1953, festa de la Nativitat de Maria, amb la carta encíclica *Fulgens Corona*, Pius XII decretà la celebració de l'Any

234. AHDTo, Boletín Oficial Eclesiástico del Obispado de Tortosa (BOET), 1904, núm. 43, pp. 445-450.

Marià per a tota l'Església amb motiu del I Centenari de la definició dogmàtica de la Immaculada Concepció. L'encíclica exposava la nova doctrina mariològica, que més tard havia de constituir el fonament de la teologia mariana del Concili Vaticà II, exhortava els fidels cristians a redescobrir la devoció i el culte a la Verge Maria, la Mare del Salvador, estimulant la pregària litúrgica, el culte i la devoció popular, i els invitava a visitar els santuaris marians amb la concessió d'indulgències extraordinàries. Al bisbat tortosí, però, ja es preparava el pròxim centenari amb pelegrinatges dels joves d'Acció Catòlica, per comarques, a diferents santuaris marians: la Sagrada Família, a la Vall d'Uixó; la Mare de Déu del Remei, a Flix; la dels Àngels, a Sant Mateu del Maestrat; de la Providència, a Tortosa; de la Fontcalda, a Gandesa; de la Misericòrdia, a la Fatarella; de la Pietat, a Uldecona; del Remei, a Alcanar; de Vallivana, a Morella. Pelegrinatges que continuaren durant l'any 1954 als santuaris ja esmentats i també als de la Verge de Gràcia, de Vila-real; i de l'Aldea, a Tortosa.²³⁵

La festa de la Puríssima, amb què s'inaugurava l'Any Marià, tingué un relleu especial a la catedral i a les parròquies. A la seu, al matí, el bisbe Manuel Moll proclamà solemnement l'inici de l'any de gràcia, celebrà missa pontifical amb participació de la *Schola Cantorum* del Seminari Diocesà, que interpretà la «Missa II Brevis» de Göller i el Credo de la «Missa del Papa Marcello», de Palestrina, sota la direcció del mestre Vicent Garcia Julbe, prefecte de Música de la catedral. A la tarda, amb la seu de gom a gom, hi hagué exposició major del Santíssim Sagrament i es resà el sant rosari, la novena a la Immaculada i l'oració del Papa per a l'any sant, amb predicació sobre el misteri marià del canonge Felip Pitarque, arxiprest de Tortosa; cant del «Magnificat» a quatre veus iguals i orgue del mestre Garcia Julbe, compost per a la definició dogmàtica de l'Assumpció el 1950; i benedicció eucarística.²³⁶

Aquest mateix any, el 19 de juliol, el bisbe Moll, volent reprendre la vida de l'antic Col·legi de Sant Lluís, anunciava la creació d'un nou col·legi d'ensenyament mitjà a la ciutat de Tortosa, que tindria la seu a l'edifici del convent franciscà de Jesús, que fins al 1953 havia ocupat el Seminari Menor, i s'anomenaria Col·legi de la Immaculada.

235. AHDTo, BOET, 1954, juny, pp. 119-120.

236. AHDTo, BOET, 1953, maig, pp. 93-95; desembre 1953, pp. 257-261; 1954, gener, pp. 3-5; 18-25;

El col·legi fou inaugurat pel prelat el 3 d'octubre, a l'inici del curs acadèmic, «a mayor gloria de Dios y su Madre Inmaculada». ²³⁷

L'any 1954, l'historiador i cronista de la ciutat, Manuel Beguer i Pinyol, publicà el llibre *Tortosa mariana*, prologat pel canonge Joan Baptista Manyà, ardiaca de la seu de Tortosa, i il·lustrat amb un oli de la Mare de Déu de la Cinta, encapçalant l'obra, i 30 dibuixos al carbó de les imatges i santuaris més significatius de la comarca tortosina, ²³⁸ del pintor tortosí Josep Benet i Espuny. La iniciativa de l'edició, «a honor de la Mare de Déu, venerada sota diverses invocacions en les ermites principals de la comarca tortosina», fou de la Impremta Algueró i Baiges, editora de l'obra.

El llibre, de 182 pàgines, recull en 22 capítols la llegenda i la història de les advocacions marianes més rellevants de les Terres de l'Ebre amb l'objectiu de revifar el culte litúrgic a la Mare de Déu des de la devoció popular tradicional. «Els que som fills de la comarca – escriu el doctor Manyà en el pròleg – hem tingut tots la sort de mamar als pits de la mare natural la devoció a la nostra mare del cel, concretada en alguna de les advocacions comarcals. I com més passen els anys de la vida, sentim més el valor, la poesia, les enyorances d'aquelles lliçons mariològiques, que en la infància escoltàvem embadalits dels llavis d'aquella dona que fou la nostra mare. Aquelles baixades celestials de la Mare de Déu, aquelles aparicions, aquells miracles, aquelles narracions..., diguin el que vulguin les severitats de la crítica històrica!, tenien un encís, i han tingut unes eficàcies tan beneficioses en el decurs de la nostra vida, que per això sol valdria la pena de continuar-les, de fomentar-les, de venerar-les, com un bocí de la nostra personalitat espiritual i de tota la història del nostre poble.»

El bisbe Moll féu pública el 22 de gener de 1954 una exhortació

237. AHDT, BOET, 1953, juliol, pp. 129-131; 203-206.

238. La Mare de Déu de la Cinta i de les Estrelles (Catedral de Tortosa); de la Puríssima (Reial Convent de M.M. Concepcionistes); del Roser (antic convent dels P.P. Dominics); de l'Aldea (santuari homònim); de Montserrat (ermita de la carretera de Mig-Camí); de la Providència (santuari de Mig-Camí); del Coll de l'Alba (ermita homònima); dels Àngels (capella de la Petja); de l'Oлива (església de Bitem); del Carme (antic convent carmelità del Miracle, església dels Dolors i catedral); de la Ràpita (Reial Convent de Monges Santjoanistes); del Remei (santuari d'Alcanar i Flix); de la Pietat (santuari d'Uldecona); de la Fontcalda (santuari de Gandesa). De l'edició, acuradament preparada i impresa als obradors gràfics d'Algueró i Baiges, de Tortosa, se'n féu una tirada de 150 exemplars numerats en paper de fil Castillo de la marca Guarro, i una altra de 150 exemplars en paper offset.

pastoral invitant els diocesans a la celebració joiosa i festiva de l'Any Marià amb la participació en els actes de culte i devoció de les festes litúrgiques marianes, processons, romiatges i novenaris, i amb el foment del rés del sant rosari. Complint la invitació episcopal i d'acord amb la planificació pastoral de l'any jubilar, la missa solemne de mitjanit del 24-25 de març commemorativa del descens de la Mare de Déu a Tortosa per deixar-hi la Santa Cinta, fou substituïda per una solemníssima missa pontifical el dia 25, festa de l'Encarnació del Verb, extraordinàriament concorreguda. Foren similars en participació i solemnitat les pontificals de l'Assumpció, el 15 d'agost; de la Santa Cinta, el primer diumenge de setembre; i de la Puríssima Concepció, el 8 de desembre. Durant l'any, el prelat presidí nombroses visites jubilar a alguns dels nombrosos santuaris marians del bisbat: el 14 de març, a la catedral, per visitar la Santa Cinta; el 14 d'abril, al santuari de l'Aldea, per venerar la Reina dels Prats; el 9 de maig, a Mig-Camí, per pregar a la Verge Bruna de la Providència; el 19 de setembre, al temple conventual de la Puríssima; el 17 d'octubre, a l'església parroquial de Ferreries, per honorar la Verge del Roser; el 21 de setembre, novament a la Mare de Déu de la Cinta, a la catedral. Foren així mateix força concorregudes les peregrinacions organitzades pels joves d'Acció Catòlica: a l'Aldea, el 25 d'abril; a l'ermita de Remei de Flix, el primer diumenge de maig; a la Verge de Gràcia, de Vila-real, el 16 de maig; a la Fontcalda de Gandesa, el 23 de maig; i a la Pietat d'Ulldecona, el 30 de maig. Cal fer esment de la peregrinació de la joventut femenina d'Acció Catòlica de la Unió Comarcal de Tivissa al santuari de la Misericòrdia de la Fatarella, l'1 d'agost, amb assistència de joves dels pobles de la Terra Alta i Ribera d'Ebre, i de la que feren els pobles de la rodalia a l'ermita de la Pietat d'Ulldecona.²³⁹

El 25 de març, en substitució de la missa tradicional de mitjanit del 24 al 25 a la Reial Capella de la Verge de la Cinta, el bisbe Moll celebrà una solemne pontifical a l'altar major de la seu amb exposició i veneració del reliquiari de la Santa Cinta. Tot el dia quedà exposat el reliquiari a la devoció dels tortosins. Fou aquest dia l'escollit per a la Jornada Sacerdotal de l'Any Marià, en què el presbiteri diocesà s'aplegà al seminari per celebrar l'eucaristia i compartir un àpat de fraternitat; a la tarda, a la catedral, hi hagué hora santa eucarístico-

239. AHDTo, BOET, 1954, gener, pp. 3-5.

mariana predicada pel canonge Manyà amb l'eloqüència i rigor que li eren propis. Hi assistiren, presidits pel bisbe, el Capítol de la seu, el clergat diocesà, els sacerdots operaris de mossèn Sol, els pares jesuïtes de l'Observatori de l'Ebre i Noviciat de Roquetes, els seminaristes de l'Assumpció, els alumnes de l'Aspirantat de mossèn Sol i els novicis de la Companyia de Jesús. Així mateix, el 4 d'abril, la ciutat de Tortosa pelegrinà al santuari de la Verge de l'Aldea i, el 9 de maig, al de la Providència de Mig-Camí.²⁴⁰

A les darreries de l'any, els socis de la Unió Excursionista de Catalunya de Tortosa, en un campament dels que feien als Ports, conceberen la idea de construir un monòlit amb la imatge de la Mare de Déu de la Cinta, patrona de la ciutat, al cim del Mont Caro, que des dels 1.447 m és un imponent mirador d'amplíssimes panoràmiques sobre Tortosa i la vall de l'Ebre, el delta, la mar, els Ports de Morella, les comarques interiors de l'Ebre i fins al Penyalgosa (1.813 m), a Castelló. Amb subscripcions i donatius populars pogueren bastir el monument marià, commemoratiu alhora del primer centenari de la definició dogmàtica de la Immaculada Concepció i del primer lustre de la definició de l'Assumpció de Maria. El 18 de setembre, diumenge, els excursionistes i devots de la Mare de Déu de Tortosa pujaren a braços la seva imatge pels viaransys de la muntanya, i, el diumenge següent, en fou feta la benedicció i entronització pel rector de Sant Antoni de Pàdua de Roquetes i canonge de la catedral, Dr. Josep-Samuel Esteve.

L'Any Marià culminà amb la solemníssima missa pontifical del 8 de desembre del 1954, dia del centenari de la definició dogmàtica, amb sermó del canonge magistral, Manuel García Sancho, i la gran processó vespertina pels carrers de Tortosa, que obria la imatge de Maria Immaculada, seguida de les imatges marianes venerades a les ermites del terme municipal tortosí, i tancava la imatge d'argent de la Verge de la Cinta. La solemnitat de la Immaculada anà precedida d'un novenari a la catedral, que predicà el canonge lectoral i rector del Seminari Diocesà, Aureli Querol i Lor. Durant tots aquells dies els balcons de la ciutat es veien adornats amb domassos blancs i blaus, que lluïen l'anagrama de Maria.²⁴¹

L'any 2004, el bisbat de Tortosa ha celebrat el 150 aniversari de la definició dogmàtica amb diverses solemnitats a la catedral, d'entre

240. AHDTò, BOET, 1954, maig, pp. 96-99.

241. AHDTò, BOET, 1954, desembre, pp. 274-277.

les quals hem de ressaltar les misses pontificals de l'inici i fi de l'any mariaà, el 8 de desembre, la solemnitat de la festa i novenari de la Mare de Déu de la Cinta i l'exposició «Lux Dertosae», dedicada a la devoció a la patrona de la ciutat, a les estances gòtiques de la Canònica, restaurada recentment. Solemnitats que s'han vist també celebrades a les parròquies i als santuaris marians de la diòcesi.²⁴²

El diumenge 14 d'agost de 2005, vigília de la solemnitat de l'Assumpció de Maria, els Amics del Caro i Ports de Tortosa, unes 300 persones, han pujat festivament al cim de la muntanya per commemorar-hi el 50 aniversari de l'aixecament del monument i entronització de la imatge de la Verge de la Cinta. Per raó de l'efemèride, enguany ha presidit la celebració el reliquiari de la Santa Cinta, que ha pujat el Prior de l'Arxiconfraria i canonge de la seu, Monsenyor Josep Ma. Tomàs, acompanyat del primer majordom i capellers. Al migdia, sota un sol brillant i potent, el Prior ha celebrat la santa missa, amb mossèn Domingo Escuder, rector de Roquetes, i mossèn Joaquim Blanc, testimoni i element actiu de l'entronització, de concelebrants. Els fidels han pogut venerar la santa relíquia mentre voleiaven pel cim cants marians i les melodies de l'himne de la Cinta. Per a memòria de l'aniversari i en homenatge a la Mare de Déu, patrona de la ciutat, s'ha publicat l'opuscle *50 anys del monument a la Verge de la Cinta al cim de Caro*, d'Aurora Bau, amb la col·laboració d'Esteve Albar, on, amb una bona mostra gràfica, es recullen les cròniques publicades a la premsa local els anys 1955-56 i articles diversos del aimants del Port i devots de la Verge.²⁴³

A 150 anys de la definició dogmàtica i molts de segles de la devoció i culte a la Puríssima Concepció de la Verge Maria, han ressonat a la seu de Tortosa, com un precís resum de tan llarga i gran història de l'immaculisme tortosí, les paraules del nostre bisbe Xavier Salinas i Viñals: «La Concepció Immaculada de Maria proclama la victòria definitiva de la misericòrdia de Déu. És l'anunci alliberador dels temps nous.[...] En realitat, en Maria Déu ha manifestat tota la seva potència creadora, l'ha omplert de gràcia i de bondat. Déu ho és tot en Maria per esdevenir tot en nosaltres. [...] La festa de la Immaculada ens anuncia

242. «Lux Dertosae». *La devoció a la Santa Cinta (1178-1617-2004)*. BOET, 2004, setembre, p. 557; octubre, pp. 623-624, 627.

243. Joaquim BLANC i BAHIMA, *50 anys del monument a la Verge de la Cinta al cim de Caro*, dins «L'Estel», 370 (setembre 2005), p. 10.

el triomf de la gràcia de Déu, de la seva intervenció salvadora, ens fa comprendre que Déu estima el nostre món i suscita en el cor de tots els homes nous impulsos d'esperança i de vida més forts que totes les negativitats que nosaltres podem realitzar. Per això, a la llum del que Déu obra en Maria, cal descobrir que el nostre món no està deixat de la mà de Déu, sinó que Ell és el seu futur i, per tant, ja hi actua. Això demana una actitud de col·laboració amb tots aquells homes de bona voluntat que treballen per millorar-lo. Es tracta de conrear tot allò que hi ha de bo en el cor dels homes, tot allò que uneix, tot allò que va a favor de l'excel·lència de l'ésser humà en totes les seves dimensions. El nostre món està necessitat d'un nou impuls de vida que l'ajudi a superar la pesantor de la quotidianitat, el viure tancats en el que és immediat i de curt termini. La fe en Maria il·lumina el nostre camí i ens convoca a viure segons el projecte de Déu.

El nostre món està ferit; és prou en obrir els ulls per veure-ho. Però els qui hem acollit la fe cristiana no podem viure sota el pes del pessimisme, de la decepció o de la fatalitat. Sabem que en la terra ha estat plantada una nova llavor i té nom de dona: Maria. Per Ella ens ve el Salvador, en Ella es manifesta la novetat de Déu que vol fer-ho tot nou: la Verge Immaculada, sense pecat des de la seva concepció. Si l'Àngel saludà Maria dient-li 'plena de gràcia', nosaltres, en aquest dia, demanem a Maria, 'prega per nosaltres pecadors, ara i en l'hora de la nostra mort' .»²⁴⁴

«La Immaculada ens revela un camí nou enmig d'un món vell i marcat per tantes limitacions i injustícies. És un fet que realitza la gran promesa: 'Maria roman davant Déu, i també davant la humanitat sencera, com a signe immutable i inviolable de l'elecció per part de Déu, de la qual ens parla Sant Pau: 'Ens escollí en Ell abans de crear el món. Per amor ens destinà a ser fills seus per Jesucrist' (Ef. 1, 4.5). Aquesta elecció és més forta que tota l'experiència del mal i del pecat, que tota aquella 'enemistat' amb què ha estat marcada la història de l'home (RM, 11). En aquesta història, Maria continua essent un senyal d'esperança segura. Per això, el poble cristià diu a Maria: 'vida, dolcesa i esperança nostra' .»²⁴⁵

244. AHDTò, BOET, 2003, desembre, Homilia en la solemnitat de la Immaculada Concepció, pp. 842-845.

245. AHDTò, BOET, 2004, desembre, *Déu te guard, plena de la gràcia (Lc 1, 28)*, pp.800-801, publicat a «Paraules de Vida» («Full Diocesà» del 12 de desembre del 2004).

FONTS I BIBLIOGRAFIA

1. FONTS

A. ARXIU DE LA CORONA D'ARAGÓ (ACA). BARCELONA

1. Cancelleria Reial. Registres: 1836, 1893, 1894,
2. Reial Audiència. Registres: 567, 573, 609, 688, 911, 924, 1070, 1233, 1254, 1275, 1690, 1850, 1864, 1865, 1869, 1870, 1873, 1881, 1883, 1886, 1892, 1925, 1927, 1928, 1967, 1968, 2134, 2166, 2167, 2172, 2183, 2185, 2187, 2190, 2193, 2194, 2198, 2200, 2205, 2206, 2211, 2212, 2232, 2243, 2245, 2337, 2395, 2485,

B. ARXIU CAPITULAR DE TORTOSA (ACTO). TORTOSA

1. Privilegis i donacions reials, 8, 25.
2. Còdexs:
 - Tractatus de nominibus Beatae Mariae Virginis*. Còdex 117.
 - Missale secundum ritum Ecclesie Dertusensis*. Còdexs 8 i 9.
 - Breviarium*. Còdex 18.
 - Commentaria in Primum et Tertium Libros Sententiarum Petri Lombardi*, de Joan Duns Escot. Còdex 19.
 - Sacramentarium Gregorianum*. Còdex 34.
 - Petri Lombardi Sententiarum Libri IV*. Còdex 35.
 - Sacramentarium Gregorianum*. Còdex 56.
 - Capitularium per totius anni circulum*. Còdex 81.
 - Sacramentarium Gregorianum*. Còdex 82.
 - Sacramentarium Gregorianum*. Còdex 93.
 - Francisci de Mayronis, O. F. M. Commentaria in libros Sententiarum*. Còdex 96.
 - Breviarium secundum ordinationem et consuetudinem Ecclesie et diocesis Dertusensis*. Còdex 98.
 - Sermonarium de tempore et de sanctis*. Còdex 109.
 - Breviarium secundum consuetudinem Sedis Dertuse*. Còdex 111.
 - Prosari o llibre seqüencial*. Còdex 135.
 - Miscellaneum. Memorial de la Fe Cathòlica*. Còdex 153.
 - Summa Theologica. Tertia pars*. S. Tomàs d'Aquino. Còdex 209.
 - Quodlibeta et Quaestiones disputatae* de fra Joan de Nàpols, O.P. Còdex 244.
 - Missale Romanum*. Còdex 259.
 - Processionale secundum usum Ecclesie Dertuse*. Còdex 266.
 - Breviari de Cúria*. Còdex 273 A i B.
 - Breviarium secundum usum Almae Dertusensis Ecclesiae*. Breviari del bisbe Requesens. Còdex 274 ter.
 - Lima de la verdad contra el orín de la calumnia... Historia manuscrita del V. Juan Duns Escoto, escrita por el R. P. Fr. Sebastián Sanjuán, Lector de Theologia recoleto de la Provincia de Cataluña*. Còdex 276.

Varios Tratados de Santiago Pérez de Valencia, OSA, obispo de Cristópolis (Tracia). Còdex 289.

Sermones discipuli. Còdex 296.

Homiliarum Iudoci Clichtovei tripartitarum pars secunda, que peculiariter est de Sanctis. Còdex 316.

3. Concessions Apostòliques, Calaix 1, núm. 23, *Bulla Concilii Basiliensis declarans Beatissimam Virginem Mariam fuisse conceptam absque peccato originali et sic teneri et predicari mandatum*.
4. Visites Pastorals. Núm. 12. Fernando de Loazes. Any 1554.
5. Actes Capitulars: 12-XII-1603; 4- III- 1611; 4-XII-1618; 3-I-1652.
6. Comú del Capítol: 3, núm. 158. Consueta de les processons de la seu. Any 1690.
7. Colegio de Santiago y San Matías: carpeta 2.
8. Inventaris de la Seu de Tortosa. Segles XVII-XVIII.

C. ARXIU HISTÒRIC DIOCESÀ DE TORTOSA (AHDT0). TORTOSA

1. Fons del Capítol. Calaix 4, lligall 134.
2. Causes de fe i costums, Càlig. Puríssima Concepció. Any 1624.
3. Causes Beneficials. Segles XVII-XX.
4. Jurament de defensa de la Puríssima Concepció de Maria. 6-I-1652.
5. Inventaris de la Seu de Tortosa. Segles XVII-XVIII.
6. «Boletín Oficial Eclesiástico del Obispado de Tortosa» (BOET)/«Boletín Oficial del Obispado de Tortosa» / «Butlletí Oficial del Bisbat de Tortosa» (1858-2004).

D. ARXIU HISTÒRIC COMARCAL DE LES TERRES DE L'EBRE (AHCTE). TORTOSA

1. Fons Mossèn Eduard Solé.
2. Fons de l' Arxiu Municipal de Tortosa, Armari 5, I, doc. 42.

E. ARXIU HISTÒRIC ECLESIASTIC DE MORELLA (AHEM). MORELLA

1. Ms. 14.: Tractat de la sagrada concepció de la Verge Maria. *Codex Vicentinus* o *Vademècum* del notari Francesc Manresa.
2. Protocols: Martí Strany (1348); Francesc Pallarès (1414); Pere Ros (1418); Joan Guerau (1423).

F. ARXIU MUNICIPAL DE MORELLA (AMM). MORELLA

Libro o índice de todos los papeles contenidos en este Archivo de la Villa de Morella. S. XIX.

G. ARXIU MUNICIPAL DE CASTELLÓ DE LA PLANA (AMC). CASTELLÓ DE LA PLANA

1. Libre dels contes de la administració del quondam Antoni Nos notari, que comença lo any de 1554.
2. Protocols d'Antoni Pedro, 1540. 12 de juliol.

H. BIBLIOTECA DE CATALUNYA (BC). BARCELONA

De conceptione Beatae Virginis Mariae. Hispalis, Paulus de Colonia et socii alemani, impensis Martini Almodouar. 12 de març de 1491.

I. BIBLIOTECA UNIVERSITAT DE BARCELONA (BUB). BARCELONA

B.55/4/4. Alexandro de ROS, *Sermón de la Puríssima Concepción de la Virgen nuestra Señora, y en Acción de Gracias de la reducción de Cataluña a la obediencia de su Magestad (que Dios guarde)*, Barcelona, Antonio Lacavallería, 1653.

J. CONGREGACIÓ DEL CONCILI (CC). CIUTAT DEL VATICÀ

Visites *ad limina*. Tortosa. Bisbe Bernardo Velarde. 1769.

K. ARXIU ENRIQUE BAYERRI (AEB). TORTOSA

Lligall P. Sorió, O. P. 1538.

II. BIBLIOGRAFIA

AA. VV., *Catàleg de l'Exposició «La Memòria Daurada». Obradors de Morella (s. XIII-XVI)*, Morella, 2003.

AA. VV., «*Fidei Speculum*». *Art litúrgic de la diòcesi de Tortosa*, Tortosa, 2000.

ALANYÀ I ROIG, Josep, *El Seminari Diocesà de Tortosa*, Bisbat de Tortosa, Altés, s.l., l'Hospitalet de Llobregat, 2001.

ALANYÀ I ROIG, Josep, *Urbanisme i vida a la Morella medieval (s. XIII-XV)*,

Ajuntament de Morella-Associació d'Amics de Morella i Comarca, Grafisa, Benicarló, 2000.

ALANYÀ I ROIG, Josep, *Llibre de la Mare de Déu del Portal, patrona de Batea*, Altés, s.l., l'Hospitalet de Llobregat, 2000.

ALANYÀ I ROIG, Josep, *Municipalia villae Morellae. Segle XIV*, dins «Boletín de Amigos de Morella y su Comarca», XIV (1994-95), pp. 97-108.

ALANYÀ I ROIG, Josep, *Assassinat sacríleg d'un menoret a l'església de Santa Llúcia de Morella: un «casus iuris asyli» a la Baixa Edat Mitjana*, dins «Boletín de Amigos de Morella y su Comarca», XIII (1992-93), pp. 43-72; XIV (1997-98), pp. 29-52.

ALANYÀ I ROIG, Josep, *Els vitralls gòtics de Santa Maria de Morella (s. XIV)*, dins «Boletín de Amigos de Morella y su Comarca», XVII (2000-2001), pp. 21-50.

ALANYÀ I ROIG, Josep, *Etnografia de la Terra Alta*, Consell Comarcal de la Terra Alta, Gandesa, 2003.

ALANYÀ I ROIG, Josep *La Santa Cinta, tresor del bisbat de Tortosa*, dins «Lux Dertosae», Tortosa, 2004, pp. 59-71.

ALANYÀ I ROIG, Josep, *La religiositat popular al bisbat de Tortosa*, dins *Fraternitas saecularis. Vallibona/Pena-roja de Tastavins*, a cura de Teòfil PITARCH, coord., Diputació de Castelló, Castelló de la Plana, 2005, pp. 97-125.

ALANYÀ I ROIG, Josep, *Pere Pasqual, fill i rector de La Fatarella, capellà del rei Pere el Cerimoniós, i l'origen del culte a la Mare de Déu de la Misericòrdia (s. XIV)*, dins «Anuario de Estudios Medievales» 35/2 (2005), pp. 951-970.

ALMUNI I BALADA, Victòria - LLUÍS GINOVART, Josep, *Sancta Maria Dertosae. Catedral de Tortosa*, Capítol Catedral de Tortosa-Bisbat de Tortosa, Tortosa, 2000.

ALMUNI I BALADA, Victòria, *Un exemple de fàbrica baixmedieval de gran envergadura: La catedral de Tortosa als segles XIV i XV*. Tesi doctoral inèdita. 3 vols., Universitat de Barcelona, 2002.

ÁLVAREZ PALENZUELA, Vicente Ángel, *El Cisma de Occidente*, Ediciones Rialp, Madrid, 1982.

AMERI, H., *Doctrina theologorum de Immaculata B. V. Mariae conceptione tempore Concilii Basileensis*, Roma, 1954.

AQUINAS, O.P., S. Thomas, *Summa Theologica*, 5 vols., BAC, 2a. i 3a. ed., Madrid, 1955-1965.

BAQUIARIUS, *Epistolae*, II, dins J. P. MIGNE, *Patrologiae cursus completus, Series Latina, Supplementum I*, París, 1844-1855.

BARRE, H., *Deux sermons du XIIIe siècle pour la fête de la Conception*, dins «Sciences Ecclésiastiques», 10 (1958), pp. 356-359.

BASSEGODA I NONELL, Joan, *Els treballs i les hores a la catedral de Barcelona*, Barcelona, 1995.

BAYERRI, Enrique, *Historia de Tortosa y su comarca*, 8 vols., Imprenta de Algueró y Baiges, Tortosa, 1933-1960.

BAYERRI, Enrique, *Los códices medievales de la catedral de Tortosa*, Algueró y Baiges, Tortosa, 1962.

BAYERRI, Enrique, *Viaje literario bibliográfico-mariano medieval por las diócesis de España*, Universidad Pontificia de Comillas, Santander, 1968.

BEGUER PINYOL, Manuel, *Tortosa mariana*, Imprenta Algueró i Baiges, Tortosa, 1954.

BEGUES, Antonio, *Guía de Morella*, Imprenta V. Taroncher, València, 1929.

BERLANGA, S.J., Cristóbal de, *Fundación, origen, progresos y estado del Religioso Convento de la Purísima Concepción Victoria de Monjas Descalzas del Orden de N. P. San Francisco, de la Fidelísima Ciudad de Tortosa*, 1695.

BETÍ BONFILL, Manuel, *El pintor cuatrocentista Valentín Montoliu*, Sociedad Castellonense de Cultura, Castelló de la Plana, 1928.

BETÍ, Manuel, *Notícies de dos manuscrits de l'Arxiu de l'Arxiprestal de Morella*, dins «Butlletí de la Biblioteca de Catalunya», IV (1917), núm. 7.

BETÍ, Manuel, *Morella y el Maestrazgo en la Edad Media*, Sociedad Castellonense de Cultura, Castelló de la Plana, 1972.

Biblia Sacra, Lovaniensis Facultas Theologica, Lovaina, 1573.

Bibliorum Sacrorum Nova Editio, cura Aloisii GRAMATICA, Typis Polyglottis Vaticanis, Roma, 1929.

BINDER, K. *Kardinal Juan de Torquemada und die feierliche Verkündigung der Lehre von der unberfleckten Empfängnis auf dem Konzil von Basel*, dins «Virgo Immaculata», 6 pp. 146-163.

BLANC I BAHIMA, Joaquim, *50 anys del monument a la Verge de la Cinta al cim de Caro*, dins «L'Estel», 370 (setembre 2005), p. 10.

BURNS, Robert I., *El regne croat de València*, Tres i Quatre, València, 1993.

CAMÓS, Narciso, *Jardín de María, plantado en el Principado de Cataluña, enriquecido con muchas imágenes de esta Celestial Señora, que como plantas divinas descubrió en él milagrosamente el Cielo: y adornado con muchos Templos y Capillas dedicadas a su sabrosísimo Nombre*, Barcelona, 1657.

CAPELLE, B., *La fête de la Conception de Marie en Occident: L'Immaculée Conception* (Lyon, 1954), pp. 147-161.

CARRERAS CANDI, Francesc, dir., *Geografia General de Catalunya*, 6 vols., Barcelona, 1908 i ss.

CARRERES, Joan, coord., *Guía para visitar los santuarios marianos de Cataluña*, Barcelona, 1988.

Concilium Tridentinum. Edició a cura de S. EHSES (Freiburg a. Br., 1911), vol. V (Acta).

Constitucions y altres drets de Cathalunya, compilats en virtut del capítol de Cort LXXXII de las Corts per la S. C. y R. Majestat del Rey Don Philip IV, Nostre Senyor, celebradas en la Ciutat de Barcelona. Any M.DCCII. Barcelona. En Casa de Joan Pau Martí y Joseph Llopis, Estampers. Any 1704. Edició a cura del Departament de Justícia de la Generalitat de Catalunya, Barcelona, 1995.

CORTS, R.- GALTÉS, J. - MANENT, A., dirs., *Diccionari d'història eclesiàstica de Catalunya*, 3 vols. Generalitat de Catalunya- Editorial Claret, Barcelona, 1998-2001.

CRISPÍ I CANTON, Marta, *La verònica de Madona Santa Maria i la processó de la Puríssima organitzada per Martí l'Humà*, dins «Locus Amoenus», 2 (1996), pp. 85-101.

DALMASES, Núria de, i JOSÉ I PITARCH, Antoni, *Història de l'art català*, I, Edicions 62, 3^a ed., Barcelona, 1970.

DENZINGER-SCHÖNMEYER, *Enchiridion symbolorum, definitionum et declarationum de rebus fidei et morum*, ed. 36, Herder, Barcinone, Friburgi Brisgoviae, Roma, 1976.

DIAGO, Francisco, *Historia de la provincia de Aragón de la orden de los predicadores*, Barcelona, 1599.

Dictionnaire de Théologie Catholique, 15 vols., París, 1930-1950.

EHRLE, F., *Der Sentenzenkommentar Peters von Candia, des Pisaner Papstes Alexander V*, dins «Franziskanische Studien», Beiheft 9, Münster, 1925.

EMMEN, A., *Epistola Pseudo-Anselmiana «Concepcio veneranda» eiusque auctoritas in litteratura mediaevali de Immaculata Conceptione*, dins «Virgo Immaculata», 5, pp. 137-150.

EMMEN, A., *Immaculata Deiparae conceptio secundum Gulielmum Nothingham*, dins «Marian», 5, pp. 220-260.

FINKE, Heinrich, *Acta Aragonensia*, 3 vols., Berlin und Leipzig, 1908-1922.

FITA, Fidel, *Tres discursos históricos. Panegírico de la Inmaculada Concepción*, Madrid, 1909.

FRÍAS, L., *Antigüedad de la fiesta de la Inmaculada Concepción en las iglesias de España*, dins «Miscelánea Comillas» 22 (1954), pp. 27-64; *Origen y antigüedad del culto a la Inmaculada Concepción en España*, *ibidem*, pp. 65-87; 23 (1955), pp. 81-156.

GAMUNDÍ CARCELLER, Serafín, *La comarca del Els Ports. Su patrimonio y sus gentes*, Fundació 50 Sexenni, Morella, 1994.

GARCÍA LISÓN, Miguel i ZARAGOZÁ CATALÁN, Arturo, *Pequeñas intervenciones en Morella y el Maestrazgo durante 1985*, dins «Boletín de Amigos de Morella y su Comarca», VIII (1986-1987), pp. 124-125.

GARCÍA MONFORTE, Francisco Ramón, *La «Gloriosa» de 1868. Les Juntas i el Govern Provisional. Concreció a Tortosa*, Bisbat de Tortosa, 2002.

GAZULLA, F. *Los reyes de Aragón y la Purísima Concepción de María*, dins «Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona», III (1905-2906), pp. 1-18; 49-53; 143-151; 224-233; 258-264; 388-393; 476-483; 546-550; IV (1907-1908), pp. 37-41; 116-122; 137-146; 226-234; 298-303; 408-416.

GONZÁLEZ, Marcelo, *Don Enrique de Ossó o la fuerza del sacerdocio*, Altés, s.l., Barcelona, 1953.

GUDIOL I CUNILL, Josep, *Nocions d'Arqueologia Sagrada Catalana*, Barcelona, 1902.

Guia de l'Església dels bisbats de la Tarraconense. Any 2004.

GUIX, J. M., *La Inmaculada y la Corona de Aragón en la baja Edad Media*, dins «Miscelánea Comillas» 23 (1955), pp. 303-321.

GUTIÉRREZ, O.F.M., Enrique, *Santa Beatriz de Silva y origen de la Orden de la Inmaculada Concepción*, 2ª edic., Burgos, 1976.

GUTIÉRREZ, O.F.M., Enrique, *Inspiración Primigenia de la Orden Concepcionista Franciscana, fundada por Santa Beatriz de Silva*, Burgos, 1980.

ILDEPHONSUS TOLETANUS, *De virginitate perpetua sanctae Mariae*, dins J. P. MIGNE, *Patrologiae cursus completus, Series Latina*, 95.

ISIDORI HISPALENSIS, *Etymologiarum libri XX*, 2 vols., edició bilingüe a cura de José OROZ RETA i Manuel A. MARCOS CASQUEIRO, BAC, Madrid, 1982.

ITURAT GARCÍA, Joaquín, *Sobre los orígenes del Seminario Conciliar de Tortosa*. Lliçó inaugural del curs acadèmic 2000-2001. Seminari Diocesà. Tortosa, 2000.

JOSÉ I PITARCH, Antoni, *Verónica de la Verge*, dins «Millennium», Barcelona, 1989, pp. 338-339.

JOVER FLIX, Mariano, *Tortosa. Testimonio histórico-gráfico*, Tortosa, 1973.

JOVER FLIX, Mariano, *La Santa Cinta de Tortosa*, Tortosa, 1978.

Libre dels Feits, dins *Les quatre grans cròniques*, a cura de Ferran SOLDEVILA, Editorial Selecta, 2^a. ed., Barcelona, 1983.

JURIC, I. *Franciscus de Mayronis immaculatae conceptionis eximius vindex*, dins «Studia Franciscana» 51 (1954), pp. 224-263.

LÓPEZ-MELÚS, Rafael María, *Historia del Real Monasterio de la Purísima Concepción Victoria*, Talleres Grafistudio, Saragossa, 1985.

LLULL, Ramon, *Obres de Ramon Lull*. Edició original feta en vista dels millors i més antics manuscrits. Volum X. *Libre de Sancta Maria. Hores de Sancta Maria. Libre de Benedicta tu in mulieribus*. Transcripció directa per Moss. Salvador GALMÉS, Comissió Editora Lulliana, Palma de Mallorca, 1915.

LLULL, Ramon, *Libre de Contemplació (Obres Essencials, II, pp. 97-1269)*, Editorial Selecta, Barcelona, 1960.

MANSI, J. D., *Sacrorum Conciliorum nova et amplissima collectio*, Arnhem, 1923-1927.

MATAMOROS, José, *La catedral de Tortosa*, Editorial Católica, Tortosa, 1932.

METGE, Bernat, *Lo Somni*, Els Nostres Clàssics, Editorial Barcino, 2a. ed. Barcelona, 1925.

MIGNE, J. P., *Patrologiae cursus completus, Series Graeca*, 161 vols., París, 1857-1866.

MIGNE, J. P., *Patrologiae cursus completus, Series Latina*, 217 vols., París, 1844-1855.

MIRAVALL, Ramon, *Corpus epigràfic dertosense*, Generalitat de Catalunya, Departament de Cultura, Barcelona, 2003.

Missale Vicense 1496, edició facsimilar reduïda a cura de Francesc Xavier ALTÉS i AGUILÓ, Biblioteca Litúrgica Catalana, 3. Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 2001.

MOREIRA, Joan, *Del folklore tortosí*, Impremta Querol, Tortosa, 1934.

NICOLAUS A SANCTO ALBANO, *Liber de celebranda conceptione B. Mariae*, dins «Revue Bénédictine», 64 (1954), pp. 92-117.

NORDEN, E., *Die Stellung der artes liberales im mittelalt. Bildungswesen: Antike Kunstprosa*, 2, Leipzig, 1898.

O'CALLAGHAN, Ramón, *Anales de Tortosa*, 4 vols., Impremta Católica de G. Llasat, Tortosa, 1886-1895.

O'CALLAGHAN, Ramón, *Episcopologio de la Santa Iglesia de Tortosa*, Impremta Católica de G. Llasat, Tortosa, 1896.

Ossó, Enrique de, *Guía práctica del catequista en la enseñanza metódica y*

constante de la *Doctrina Cristiana*, Tipografía Teresiana, C. de los Ángeles, 22 y 24, Barcelona, 1906.

PERARNAU I ESPELT, Josep, *Ramon Llull i la seva teologia de la Immaculada Concepció*, Text inèdit. Barcelona, 2003.

PERARNAU I ESPELT, Josep, Recensió a Isaac VÁZQUEZ JENEIRO, *Disputatio Saecularis et Iacobitae. Actores y autor de un tratado immaculista pseudoluliano del siglo XV*, dins «Salmanticensis», XLIV (1997), 25-87, dins «Arxiu de Textos Catalans Antics», 18 (1999), pp. 844-848.

PETRUS LOMBARDUS, *Sententiarum libri quatuor*, ML, París, 1846.

PLAZAOLA, Juan, *Historia y sentido del arte cristiano*, BAC, Madrid, 1996.

PRADO, J., *Praelectionum biblicarum compendium*, 2 vols., Edit. Perpetuo Socorro, Madrid, 1958-1959.

PUIG I OLIVER, Jaume de, *Nicolau Eimeric i Raimon Astruc de Cortielles. Noves dades a propòsit de la controvèrsia mariana entorn de 1395*, dins «Annals de l'Institut d'Estudis Gironins», 25 (1979-1980), pp. 309-331.

PUIG I OLIVER, Jaume de, *El procés dels lul·listes valencians contra Nicolau Eimeric en el marc del Cisma d'Occident*, dins «Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura», 56 (1980), pp. 319-463.

QUEROL COLL, Enric, *Tortosa, república literària (1475-1800)*, Consell Comarcal del Baix Ebre, Tortosa, 1999.

QUEROL LOR, Aurelio, *Hermano del de Asís*, dins «Programa de Semana Santa de Tortosa. 1984».

RISCO, Manuel, *España Sagrada*, tom 42, Madrid, 1801.

ROS, Alexandro de, *Sermón de la Puríssima Concepción de la Virgen nuestra Señora, y en Acción de Gracias de la reducción de Cataluña a la obediencia de su Magestad (que Dios guarde)*, Barcelona, Antonio Lacavallería, 1653. Biblioteca Universitat de Barcelona, B.55/4/4.

ROSSI, J. F. C. M., *S. Thomae Aquinatis expositio salutationis angelicae*, dins «Divus Thomas», 34 (Piacenza, 1931), pp. 445-479.

SALINAS I VIÑALS, Xavier, *Homília en la solemnitat de la Immaculada Concepció*, dins «BOET», 2004, pp. 842-845.

SALINAS I VIÑALS, Xavier, *Deu te guard, plena de la gràcia (Lc 1, 28)*, «Paraules de Vida», dins «Full del Bisbat de Tortosa», 12-XII-2004.

SÁNCHEZ GOZALBO, Ángel, *Bernat Serra, pintor de Tortosa y de Morella*, Societat Castellonenca de Cultura, Castelló de la Plana, 1935.

SÁNCHEZ GOZALBO, Ángel, *Pintores de Morella*, Sociedad Castellonense de Cultura, Castelló de la Plana, 1943.

SÁNCHEZ GOZALBO, Ángel, *Imágenes de Madona Santa María*, dins «Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura», XXV (1949), pp. 448-492.

SANT IRENEU DE LIÓ, *Adversus haereses*, dins J. P. MIGNÉ, *Patrologiae cursus completus, Series Graeca*, 7.

SANTOS OTERO, Aurelio de, *Los evangelios apócrifos*, BAC, 5ª ed., Madrid, 1985.

SARTHOU CARRERES, Carlos, *Provincia de Castellón*, dins *Geografía General del Reino de Valencia*, dirigida per Francesc CARRERAS CANDI, Barcelona, 1913.

SARTHOU CARRERES, Carlos, *Viaje por los santuarios de la provincia de Castellón*, Castelló de la Plana, 1909.

SEGURA BARREDA, José, *Morella y sus aldeas*, 3 vols., Imp. de F. J. Soto, editor, Morella, 1868. Hi ha nova edició facsímil, reduïda, a cura d'AMYC (Amigos de Morella y Comarca), Barcelona, 1981.

STAVROSKY, A. *La Sainte Vierge Marie. La doctrine de l'Immaculée Conception dans l'Église catholique et orthodoxe*, Roma, 1973.

TRAYER, Vicente, *El Instituto viejo*, dins «Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura», XXII (1946), pp. 468-475.

VÁZQUEZ JANEIRO, Isaac, *Disputatio Saecularis et Iacobitae. Actores y autor de un tratado inmaculista pseudoluliano del siglo XV*, dins «Salmanticensis», XLIV (1997), pp. 25-87.

VERGÉS PAULI, Ramon, *Espurnes de la llar*, 5 vols., Tortosa, 1909-1934.

VICIANA, Rafael Martín de, *Crónica de la ínclina y coronada ciudad de Valencia y de su reino*. Edició de «La Sociedad Valenciana de Bibliófilos», València, 1882.

VIRGILI, Antoni, *Diplomatari de la catedral de Tortosa (1062-1193)*, Fundació Noguera, Barcelona, 1997.

VIVES I TORO, Eduard, *Els frares menors a les Terres de l'Ebre: el convent de Tortosa (s. XIII-XV)*, dins «Recerca» 8 (2003), pp. 231-263.

VORAGINE, Jacobus de la, (Iacopo DE VARAZZE), *Legenda aurea. La leyenda dorada*, 2 vols., Alianza Editorial, Madrid, 1982.